

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Н. І. ГОРДІЄНКО

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА»

(для студентів освітнього рівня «магістр»
спеціальності 071 – Облік і оподаткування. Облік і аудит)

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова

2016

Гордієнко Н. І. Конспект лекцій з дисципліни «Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства» (для студентів освітнього рівня «магістр» спеціальності 071 – Облік і оподаткування. Облік і аудит) / Н. І. Гордієнко; Харків. нац. ун-т міськ. госп.-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 96 с.

Автор: канд. екон. наук, проф. Н. І. Гордієнко

Рецензент: д-р екон. наук, проф. Т. В. Момот

Рекомендовано кафедрою обліку і аудиту, протокол № 15 від 28.04.2015

Зміст

	Стор.
Вступ	4
1 Економічний ризик та методи його вимірювання	5
1.1 Сутність економічної безпеки та складові її забезпечення	5
1.2 Обліково-аналітична інформація в структурі забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності	9
1.3 Обліково-аналітична діяльність в системі забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності	19
1.4 Оцінювання досягнутого рівня безпеки у розрізі окремих напрямів її забезпечення	22
1.5 Основні загрози системи обліку на підприємстві та заходи їх нейтралізації в системі економічної безпеки підприємства. Поняття про професійний ризик бухгалтера. Види професійних ризиків	37
2 Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки на підприємстві	56
2.1 Принципи організації та функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств, установ, організацій	56
2.2 Організація обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності	60
2.3 Підсистема обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства	64
2.4 Використання сучасних методик обліку і аналізу при забезпеченні функціонування системи економічної безпеки господарської діяльності	74
2.5 Механізм обліково-аналітичного забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства	87
2.6 Вимоги до професійних якостей та зміст діяльності аналітика з обліково-економічного забезпечення економічної безпеки підприємства	91
Список використаних джерел	93

ВСТУП

Конспект лекцій навчальної дисципліни «Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства» складений відповідно до освітньої програми підготовки студентів освітнього рівня «магістр» спеціальності 071 – Облік і оподаткування. Облік і аудит.

Предметом вивчення дисципліни є сучасні загрози фінансово – економічної безпеки підприємств України в умовах глобалізації світової економіки та організація комплексної системи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. Управління стратегією фінансово-економічної безпеки, як складової загальної стратегії розвитку підприємства.

Метою викладання навчальної дисципліни є формування у фахівців з обліку і аудиту фундаментальних знань та професійних навичок по організації систем безпеки на підприємствах України.

Основними завданнями вивчення дисципліни є ознайомлення з особливостями розробки та управління системами безпеки при здійсненні економічної діяльності підприємством з питань:

Загрози фінансово-економічної безпеки підприємств України в умовах глобалізації світової економіки.

Організація комплексної системи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства.

Розробка та управління реалізацією стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства, як складової його загальної стратегії розвитку.

Моніторинг ефективності забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні знати:

методи вивчення процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі установи, організації, підприємства;

класифікацію ризиків фінансово-економічної діяльності установи, організації, підприємства

техніку моніторингу і критерії оцінювання методів та результатів управлінської діяльності щодо забезпечення економічної безпеки установи, організації, підприємства;

принципи організації та функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств, установ, організацій;

вимоги до професійних якостей та зміст діяльності аналітика з обліково-економічного забезпечення економічної безпеки підприємства.

вміти:

аналізувати загрози фінансово-економічної безпеки підприємств України в умовах глобалізації світової економіки;

організувати комплексну систему забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства;

розробляти та управляти стратегією фінансово-економічної безпеки підприємства, як складовою загальної стратегії розвитку;

здійснювати моніторинг ефективності забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства;

визначати систему оцінювання та організовувати системи безпеки на підприємстві;

розробляти систему оцінювання заходів щодо протидії загрозам та ризикам діяльності установи, організації, підприємства.

1 Економічний ризик та методи його вимірювання

1.1 Сутність економічної безпеки та складові її забезпечення

Наука про економічну безпеку - галузь знань, необхідних для побудови систем економічної безпеки, що дозволяють адекватно реагувати на загрози стабільному функціонуванню підприємства.

При формуванні системи економічної безпеки суб'єктів господарювання виділяють три етапи:

- перший етап — визначення об'єкта захисту;
- другий етап — визначення факторів загрози економічної безпеки (визначення причин, виникнення загроз для об'єкта захисту);
- третій етап — усвідомлення необхідності прийняття управлінських рішень щодо забезпечення безпеки.

Категорія «економічна безпека» недавно з'явилася в понятійному апараті економічної науки. Аналіз теоретичних підходів до визначення економічної безпеки, дає можливість узагальнити погляди на зміст категорії «економічна безпека». Багато авторів при визначенні змісту економічної категорії «економічна безпека» зв'язують її з:

метою діяльності підприємства;

найбільш ефективним використанням ресурсів у сучасних умовах і в майбутньому;

високим рівнем захищеності від небезпек, які можуть завдати шкоди або змінити структуру капіталу підприємства;

станом виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних і інтелектуальних ресурсів, що забезпечують надійність і стабільність функціонування підприємства;

захищеністю життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, яка забезпечується системою заходів спеціального фінансово-економічного, організаційного й соціального характеру.

Економічна безпека підприємства трактується у вузькій розумінні як стан захищеності суб'єкта господарської діяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, а в широкому — як процеси по забезпеченню такого стану.

У вітчизняній, і в закордонній науці питання економічної безпеки розглядається лише з позицій оцінювання стану захищеності підприємства (економічний підхід). При цьому ігнорується, що такий стан обов'язково повинен супроводжуватися відповідною діяльністю з його забезпечення.

Більшість дослідників розглядають економічну безпеку як складну категорію в трьох взаємозалежних аспектах:

Перший аспект – організація системи економічної безпеки підприємства;

Другий аспект – діяльність суб'єктів по забезпеченню економічної безпеки підприємства;

Третій аспект – оцінювання рівня економічної безпеки підприємства.

При розгляді першого аспекту економічної безпеки особливу увагу необхідно приділити глибокому розумінню того, якою повинна бути сучасна система економічної безпеки підприємства, щоб вона ефективно протидіяла несприятливим внутрішнім і зовнішнім факторам.

Другий аспект економічної безпеки розглядає діяльність по забезпеченню економічної безпеки підприємства. Це вид професійної діяльності, спрямований на протидію реальним і потенційним загрозам економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Забезпечення економічної безпеки це дуже складний процес, у якому можуть брати участь як внутрішні, так і зовнішні суб'єкти системи економічної безпеки.

Внутрішніми суб'єктами забезпечення економічної безпеки є власники, штатний підрозділ економічної безпеки, керівники й персонал усіх структурних підрозділів підприємства.

До зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки відносяться органи державної влади й управління, правоохоронні органи, суб'єкти недержавної системи безпеки (охоронні підприємства, консалтингові фірми, які спеціалізуються на інформаційно-аналітичному забезпеченні системи безпеки).

Третій аспект економічної безпеки дає можливість оцінити стан функціонування системи економічної безпеки. Якщо підприємство стабільно працює, то система його економічної безпеки перебуває на високому рівні. Коли підприємство має проблеми з партнерами й конкурентами, з державними органами контролю, з персоналом, то можна говорити, що його система економічної безпеки не виконує покладених на неї завдань.

Головною цілю економічної безпеки підприємства є його стабільний економічний розвиток, який забезпечується за рахунок:

виявлення проблемних місць у діяльності на ранніх стадіях розвитку негативних процесів;

нейтралізації кризових явищ і запобігання банкрутства;

контролю за ефективним використанням ресурсів;

підтримки збалансованості інтересів усіх груп зацікавлених осіб як на самому підприємстві, так і за його межами.

Для досягнення зазначених цілей необхідно розв'язати наступні завдання:

- ідентифікувати ризики й пов'язані з ними потенційні загрози;

- мінімізувати підприємницькі ризики;

- визначити індикатори економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- розробити систему оцінки ефективності роботи підрозділу економічної безпеки;
- створити необхідні фінансово-економічні умови, що забезпечують стабільний розвиток підприємства, фінансову стабільність і платоспроможність.

Реалізація завдань можлива при:

- формуванні повної й достовірної інформації, необхідної для прийняття адекватних, ефективних і законних рішень у сфері забезпечення економічної безпеки;
- створенні системи обліково-аналітичного забезпечення діагностики стану економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, яка дозволяє визначити рівень деструктивного впливу економічного середовища на фінансово-економічні показники підприємства;
- формуванні системи контрольних заходів з метою виявлення порушень при прийнятті управлінських рішень;
- створенні системи стимулів і заохочень для менеджерів за прийняття ефективних управлінських рішень.

Економічна безпека підприємства (ЕБП) — це стан найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства.

ЕБП характеризується сукупністю якісних і кількісних показників, найважливішим серед яких є рівень економічної безпеки.

Для того щоб досягти найбільш високого рівня економічної безпеки, підприємство повинне стежити за забезпеченням максимальної безпеки основних функціональних складових системи ЕБП.

Функціональні складові ЕБП — це сукупність основних напрямків його економічної безпеки, що суттєво відрізняються друг від друга по своєму змісту.

Виділяють наступні функціональні складові ЕБП:

- фінансову;
- інтелектуальну и кадрову;
- техніко-технологічну;
- політико-правову;
- екологічну;
- інформаційну;
- силову.

Для забезпечення своєї економічної безпеки підприємство використовує сукупність корпоративних ресурсів.

Корпоративні ресурси — фактори бізнесу, використовувані власниками й менеджерами підприємства для виконання цілей бізнесу.

Серед них:

а) ресурс капіталу. Акціонерний капітал підприємства в комбінації з позиковими фінансовими ресурсами є кровоносною системою підприємства й дозволяє здобувати й підтримувати інші корпоративні ресурси;

б) ресурс персоналу. Менеджери підприємства, штат інженерного персоналу, виробничих робітників та службовців з їхніми знаннями, досвідом і навичками є основною провідною й сполучною ланкою, що з'єднують всі фактори бізнесу та забезпечують досягнення цілей бізнесу;

в) ресурс інформації й технології. Інформація, що стосується всіх сторін діяльності підприємства є найціннішим і дорогим з ресурсів підприємства. Саме інформація про зміну політичної, соціальної, економічної й екологічної ситуації, ринків підприємства, науково-технічна й технологічна інформація, know-how, що стосуються яких-небудь аспектів даного бізнесу, нове в методах організації й управління бізнесом дозволяють підприємству адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища, ефективно планувати й здійснювати свою господарську діяльність;

г) ресурс техніки й устаткування. На основі наявних фінансових, інформаційно-технологічних і кадрових можливостей підприємство здобуває необхідне і доступне устаткування;

д) ресурс прав. З розвитком цивілізації, виснаженням природних ресурсів і підвищенням цінності для бізнесу нематеріальних активів різко виросла роль даного ресурсу. Цей ресурс містить у собі права на використання патентів, ліцензії й квоти на використання природних ресурсів, а також експортної квоти, права на користування землею. Використання цього ресурсу дозволяє підприємству долучитися до передових технологічних розробок, не проводячи власних дорогих наукових досліджень, а також одержати доступ до незагальнодоступних можливостей розвитку бізнесу.

Забезпечення економічної безпеки підприємства — це процес реалізації функціональних складових економічної безпеки з метою запобігання можливих збитків і досягнення максимального рівня економічної безпеки в цей час і в майбутньому.

Способи забезпечення економічної безпеки підприємства — це набір заходів і система організації їх виконання й контролю, які дозволяють досягати найбільш високих значень рівня економічної безпеки підприємства.

Виходячи із цілей створення бізнесу, а також особливостей національного менталітету й природного темпераменту вищих менеджерів підприємства, галузевої специфікації бізнесу й загальноекономічної ситуації на ринках даного підприємства, формується філософія бізнесу підприємства.

Для здійснення цілей бізнесу на основі філософії підприємства його менеджментом розраховуються потреби бізнесу в різних ресурсах і формується набір корпоративних ресурсів підприємства, за рахунок яких воно досягає реалізації цілей свого бізнесу.

Найважливішим етапом забезпечення ЕБП є стратегічне планування й прогнозування його економічної безпеки. Цей етап містить у собі розробку стратегічного плану забезпечення ЕБП. У цьому документі необхідно задати якісні параметри використання корпоративних ресурсів підприємства в комбінації з його організаційно-функціональною структурою й взаємозв'язками структурних підрозділів, а також кількісні орієнтири забезпечення функціональних складових і ЕБП у цілому.

Після розробки стратегічних планів діяльності підприємства необхідно провести оперативну оцінку рівня забезпечення й поточне тактичне планування ЕБП. Аналіз рівня ЕБП проводиться на основі оцінки ефективності заходів щодо запобігання збитків і розрахунку функціональних і сукупного критеріїв ЕБП.

Поточне планування ЕБП здійснюється на основі розробки альтернативних сценаріїв розвитку ситуації й розрахунку значень сукупного критерію економічної безпеки по кожному з них. Після вибору за результатами розрахунків кращого варіанта й їх аналізу розробляються оперативні рекомендації з поточного планування діяльності підприємства. Ці рекомендації не носять на відміну від стратегічних довгострокового характеру й не тільки задають якісні орієнтири поточної діяльності підприємства, але й містять кількісні завдання.

На основі оперативної оцінки рівня ЕБП і вироблених рекомендацій здійснюється оперативне планування фінансово-господарчої діяльності підприємства, після чого проводиться практична реалізація розроблених планів.

У процесі фінансово-господарчої діяльності підприємства з'являється інформація для аналізу стану його економічної безпеки. На основі цієї інформації оцінюються функціональні й сукупний критерії економічної безпеки підприємства, їх відхилення від планових значень, аналізуються причини виникнення цих відхилень. Після цього виробляються рекомендації з коректування набору корпоративних ресурсів, систем стратегічного й поточного планування фінансово-господарчої діяльності підприємства, а також системи оперативного управління його діяльністю.

1.2 Обліково-аналітична інформація в структурі забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

У перекладі з латині «інформація» — це повідомлення про будь-який факт, явище й т.п., роз'яснення чого-небудь. З метою забезпечення економічної безпеки бізнесу під інформацією слід розуміти певні відомості про фінансово-господарчу діяльність суб'єкта господарювання, які є основою прийняття управлінських рішень щодо окремих аспектів його безпечного функціонування й динамічного розвитку.

Центральне місце в складі інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства відводять обліково-аналітичній інформації, під якою ми розуміємо економічні відомості про осіб, факти, явища й процеси, які відбуваються в будь-якому суб'єкті господарювання, отримані в результаті обліку, аналізу й синтезу. Для ефективного управління господарськими процесами при забезпеченні безпеки підприємства ця інформація повинна бути відповідним чином захищена й використовуватися власниками й менеджерами для прийняття тактичних управлінських рішень і виконання стратегічних завдань.

Обліково-аналітична інформація в системі економічної безпеки підприємства є сполучною ланкою між характером процесів які відбуваються на підприємстві й діяльністю фахівців з безпеки

Обліково-аналітична інформація в системі економічної безпеки підприємства базується на обліковій (бухгалтерській) інформації, яка включає оперативні дані, а також статистичну інформацію, яка поряд з бухгалтерськими даними використовується для аналізу. Зміст категорії «обліково-аналітична інформація» розкривається головним чином через зміст понять «оперативний облік», «бухгалтерський облік», «аналіз фінансово-господарчої діяльності».

Законом України бухгалтерський облік визначено, що облікова інформація це інформаційна система, що функціонує відповідно до певних правил, забезпечує інформацією різні категорії користувачів у необхідному для них аспекті.

Як видно з визначення бухгалтерського обліку, ціль побудови даної системи чітко не формалізована, тобто бухгалтерський облік як система, побудована відповідно до певних принципів, є, по суті, самоціллю.

Охарактеризуємо економічну природу зазначених категорій і призначення їх у процесі підготовки обліково-аналітичної інформації у вигляді структурно-логічної схеми, представленої на рисунку 1.1.

Оперативний облік використовується для спостереження за найважливішими операціями господарської діяльності з метою управління ними в момент їх здійснення. Зокрема контролювати виконання договорів поставки товарно-матеріальних цінностей, розрахунків з дебіторами, випуском і реалізацією продукції і т.д.

Відмінною особливістю оперативного обліку є оперативність одержання інформації, яка є важливою для системи економічної безпеки. Крім цього, цей вид обліку передбачає вимір операцій і процесів натуральними показниками, що робить інформацію оперативного обліку корисною при оцінюванні рівня й стану економічної безпеки не тільки власного підприємства, а і його можливих партнерів.

Бухгалтерський облік фіксує й накопичує всебічну синтетичну (узагальнену) облікову інформацію про діяльність суб'єкта господарювання і його підрозділів за певний період.

Згідно з Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, облікова інформація являє собою інформацію про стан, структуру й рух майна організації й джерела його походження, господарські процеси й результати фінансової і виробничо-господарської діяльності організації.

Головною метою надання інформації фінансового обліку згідно з національними стандартами бухгалтерського обліку й міжнародних стандартів фінансової звітності є забезпечення користувачів відкритою, достовірною й повною інформацією про фінансовий стан і результати діяльності підприємства. Ця інформація необхідна, у першу чергу, широкому колу зовнішніх користувачів для прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень у сфері економічної безпеки.

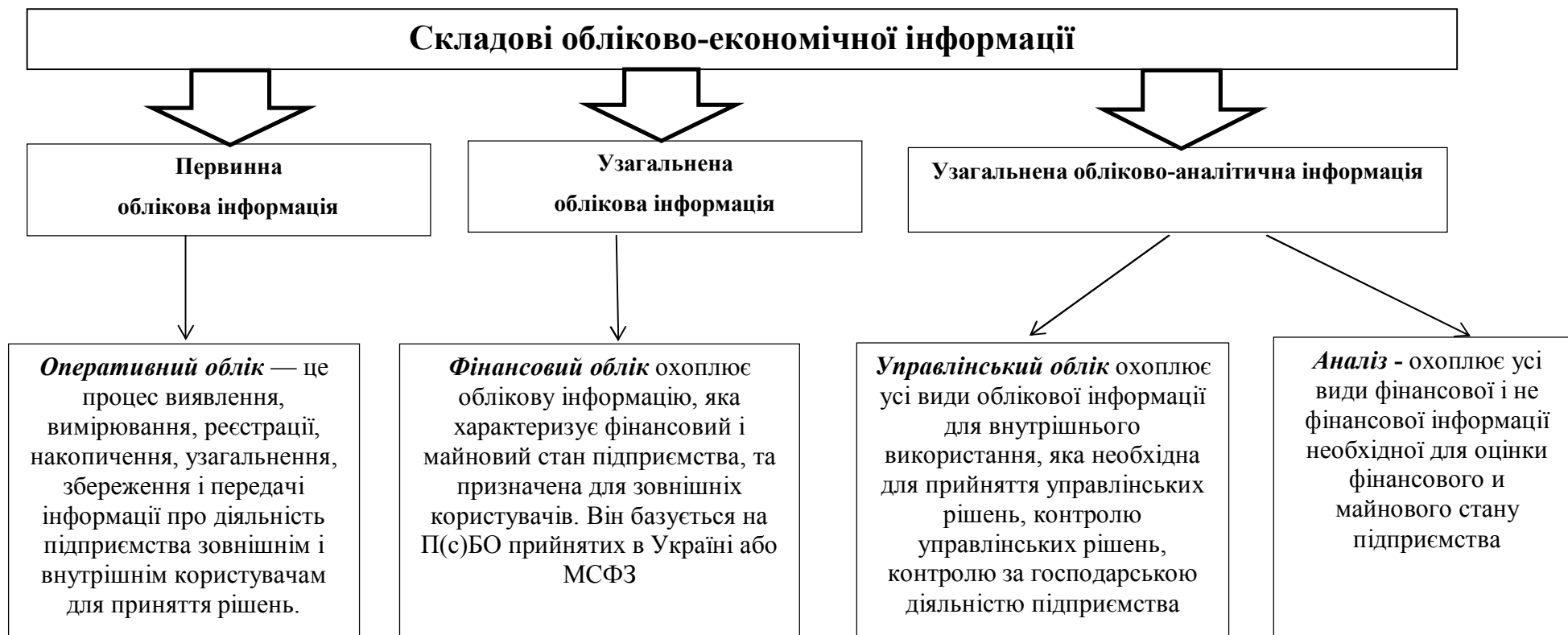

Рисунок 1.1 – Основні складові обліково-аналітичної інформації в системі забезпечення економічної безпеки підприємства

Вірогідність є головною якісною характеристикою облікової інформації, яка сприяє зниженню ризику впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на економічну безпеку підприємства. При цьому інформація вважається достовірною, якщо вона не містить істотних помилок, є неупередженою, і користувачі можуть покластися на неї настільки, наскільки вона відображає або, як можна чекати, буде відображати реальний стан справ на підприємстві.

Дані фінансового обліку відображають ретроспективну інформацію про події й операції, які вже відбулися, тобто на які неможливо вплинути або змінити.

Як відомо, релевантною є майбутня (прогностична) інформація, яку можна змінити під впливом тих або інших управлінських рішень. Саме таку інформацію надає управлінський (внутрішньогосподарський) облік. Крім цього, дані управлінського обліку мають закритий характер не тільки для зовнішніх користувачів інформації, а й для персоналу самого підприємства, який не має прямого відношення до рішення певної проблеми, яка значно підвищує її конфіденційність. Ще більше підсилюється вплив управлінського обліку на формування обліково-аналітичної інформації при забезпеченні економічної безпеки, коли мова йде про стратегічний управлінський облік, який, поєднує зовнішню й внутрішню інформацію й принципи бюджетування й дозволяє аналізувати діяльності підприємства з урахуванням його поточних і довгострокових цілей розвитку й безпеки.

Забезпечення економічної безпеки підприємства припускає систематизацію облікової інформації з метою:

- використання її для протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам ефективної діяльності, фінансової стабільності й незалежності підприємства;

- створення системи захисту самої інформації. Так інформація повинна мати закритий характер, не розголошуватися або використовуватися для нанесення матеріальної або іншої шкоди підприємству і її власникам;

- недопущення викривлень і маніпуляцій показників фінансової звітності. Такі дані повинні бути достовірними, характеризувати реальну вартість активів і зобов'язань, розкривати інформацію про можливі ризики для потенційних партнерів, пов'язані з діяльністю підприємства.

Формування облікової інформації відбувається на підставі даних оперативного, фінансового й управлінського обліку, а також інформації, отриманої з альтернативних джерел, серед яких найпоширенішими є:

- аудиторські висновки незалежного аудитора або фахівця підрозділу внутрішнього аудиту підприємства;

- видання центральних і регіональних органів управління статистики України. У них приводяться усереднені показники по окремих видах економічної діяльності;

- періодичні офіційні видання державних органів і структур, видання Державної комісії із цінних паперів і фондовому ринку, відомчі збірники, які містять фінансові й економічні показники;

- офіційні сайти державних структур, комітетів і міністерств, на яких публікується річна фінансова звітність.

Уся облікова інформація, яка використовується для забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства, ділиться на зовнішню й внутрішню.

Зовнішня інформація формується на підставі даних фінансової звітності контрагентів, статистичних даних або інших альтернативних джерел інформації, які дають можливість оцінити зовнішнє середовище, у якому функціонує підприємство.

Вона може складатися із чотирьох основних груп:

Показники, які характеризують загальноекономічний розвиток країни. Вони є основою для моніторингу зовнішньої фінансово-економічного середовища функціонування підприємства при прийнятті стратегічних рішень у сфері економічної безпеки (стратегії забезпечення захисту економічних інтересів від зовнішніх загроз, визначення системи перспективних цільових показників економічної безпеки). Формування системи показників цієї групи ґрунтується на даних, які публікуються органами державної статистики, і узагальнюється у вигляді двох груп показників:

- а) показники макроекономічного розвитку;
- б) показники галузевого розвитку.

Показники, які характеризують кон'юнктуру фінансового ринку, їх використовують для прийняття управлінських рішень щодо захисту фінансових інтересів у сфері формування портфеля довгострокових фінансових інвестицій, здійснення короткострокових фінансових інвестицій, залучення кредитів.

Формування системи показників цієї групи базується на публікаціях періодичних комерційних видань, фондової й валютної біржі, а також на відповідних електронних джерелах інформації.

Показники, які входять до складу цієї групи, розділяють на три категорії:

- а) показники, які характеризують кон'юнктуру окремих сегментів фондового ринку;
- б) показники, які характеризують кон'юнктуру окремих сегментів кредитного ринку;
- в) показники, які характеризують кон'юнктуру окремих сегментів валютного ринку.

Показники, які характеризують діяльність контрагентів і конкурентів. Здебільшого їх використовують для прийняття оперативних управлінських рішень щодо захисту економічних інтересів від зовнішніх загроз. Ці показники формуються в розрізі блоків: «Банки»; «Страхові компанії»; «Інвестиційні компанії й фонди»; «Постачальники»; «Покупці»; «Конкуренти». Джерелами формування показників цієї групи служать дані публічної фінансової звітності рейтинги, а також бізнес довідки, які надаються окремими інформаційними компаніями. Склад показників кожного блоку визначається конкретними завданнями забезпечення функціонування системи економічної безпеки.

Нормативно-регуляторні показники. Вони враховуються в процесі підготовки рішень, пов'язаних з особливостями державного регулювання фінансово-господарчої діяльності підприємств. Джерелами формування

показників цієї групи є нормативно-правові акти, прийняті різними органами державного управління.

Систему внутрішніх інформаційних показників забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства розділяють на три групи.

Показники фінансової звітності підприємства, які широко використовують як зовнішні, так і внутрішні користувачі. Вони застосовуються в процесі фінансового аналізу й надають більш агреговану уяву про результати фінансово-господарчої діяльності підприємства.

Показники управлінського обліку підприємства. Вони використовуються для перспективного й оперативного управління практично всіма напрямками економічної безпеки підприємства й відображають інформацію про обсяги діяльності, суму й склад витрат і доходів і т.п. Ці показники формуються в блоках:

- а) у розрізі видів діяльності підприємства;
- б) у розрізі сегментів ринку й груп клієнтів;
- в) у розрізі центрів відповідальності (центрів витрат, доходу, прибутку й інвестицій).

Нормативно-планові показники, пов'язані з фінансовим розвитком підприємства. Вони використовуються в процесі оперативного контролю над здійсненням заходів щодо забезпечення економічної безпеки й формуються безпосередньо на підприємстві по двом блокам:

а) внутрішні нормативи, які регулюють фінансово-економічний розвиток підприємства (наприклад, нормативи використання окремих видів ресурсів, нормативи співвідношення окремих видів активів і структури капіталу, нормативна питома вага використання витрат);

б) система планових показників фінансово-економічного розвитку підприємства, до складу яких включають сукупність показників операційних і фінансових бюджетів усіх видів.

Згідно з теорією аналізу господарської діяльності під аналітичною інформацією розуміють відомості про забезпеченість і використання ресурсів підприємства й ефективну організацію його процесів. Формування аналітичної інформації відбувається на підставі внутрішньої й зовнішньої облікової інформації, а саме аналітичні дані є базою для економічного обґрунтування тактичних і стратегічних управлінських рішень, зокрема й у сфері економічної безпеки підприємства.

Таким чином, аналітична інформація є різновидом економічної інформації, отриманої за обліковими даними в результаті дії функцій аналізу й синтезу.

Обліково-аналітична інформація утворюється в процесі реалізації трьох функцій управління: обліку, аналізу та синтезу. При цьому облік є базою для аналізу, а результати аналізу, своєю чергою, служать підставою для проведення синтезу й надання відомостей потенційному користувачу цієї інформації.

Оскільки обліково-аналітична інформація є основною складовою у забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання, до її формування висувають специфічні вимоги, пов'язані з оцінюванням її вірогідності.

Перш ніж готовити аналітичну інформацію для прийняття управлінських рішень у сфері безпеки суб'єкта господарювання, фахівці із економічної безпеки повинні оцінити вірогідність облікової інформації, наданої їм зовнішніми контрагентами та відповідними економічними службами підприємства. В основу оцінювання покладений спосіб одержання альтернативних даних, які підтверджують правдивість наданої інформації. Як альтернативні методики одержання облікової інформації про реальний фінансовий стан як контрагентів, так і власного підприємства можна застосовувати так звані спеціальні методи, які використовують при забезпеченні економічної безпеки, серед яких основними є метод конфіденційних відносин, метод особистого пошуку, метод спеціалізованого опитування, метод конфіденційного спостереження та інші.

Процес формування обліково-аналітичної інформації в системі забезпечення економічної безпеки підприємства (рис. 1.2.) передбачає, що первинні дані про його фінансово-господарчу діяльність зафіксовані в системі оперативного й бухгалтерського обліку, перетворюються в узагальнюючу облікову інформацію, яка утримується у фінансових, статистичних і внутрішніх звітах. Узагальнююча внутрішня облікова інформація, зовнішня фінансова інформація про контрагентів, надана в їхній фінансовій звітності, а також інформація, отримана зі статистичних джерел після її перевірки в плані вірогідності, є базою для аналізу й синтезу. Узагальнена належним чином аналітична інформація є підставою для прийняття управлінських рішень щодо стану й рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, ефективності його діяльності й прогнозування заходів захисту від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

При цьому обмін інформацією в системі економічної безпеки підприємства здійснюється по п'ятьом каналам:

- спостереження — облік;
- облік — звітність;
- звітність — оцінювання вірогідності інформації;
- оцінювання вірогідності інформації — аналіз;
- аналіз — ухвалення рішення.

Створення раціонального потоку обліково-аналітичної інформації в системі забезпечення економічної безпеки підприємства базується на певних принципах, серед яких основними є:

виявлення інформаційних потреб і способів найбільш ефективного їхнього задоволення;

об'єктивність відображення процесів фінансово-господарчої діяльності;
єдність інформації, яка надходить із різних джерел.

Обліково-аналітична інформація повинна мати певні властивості, головна з яких - це вірогідність.

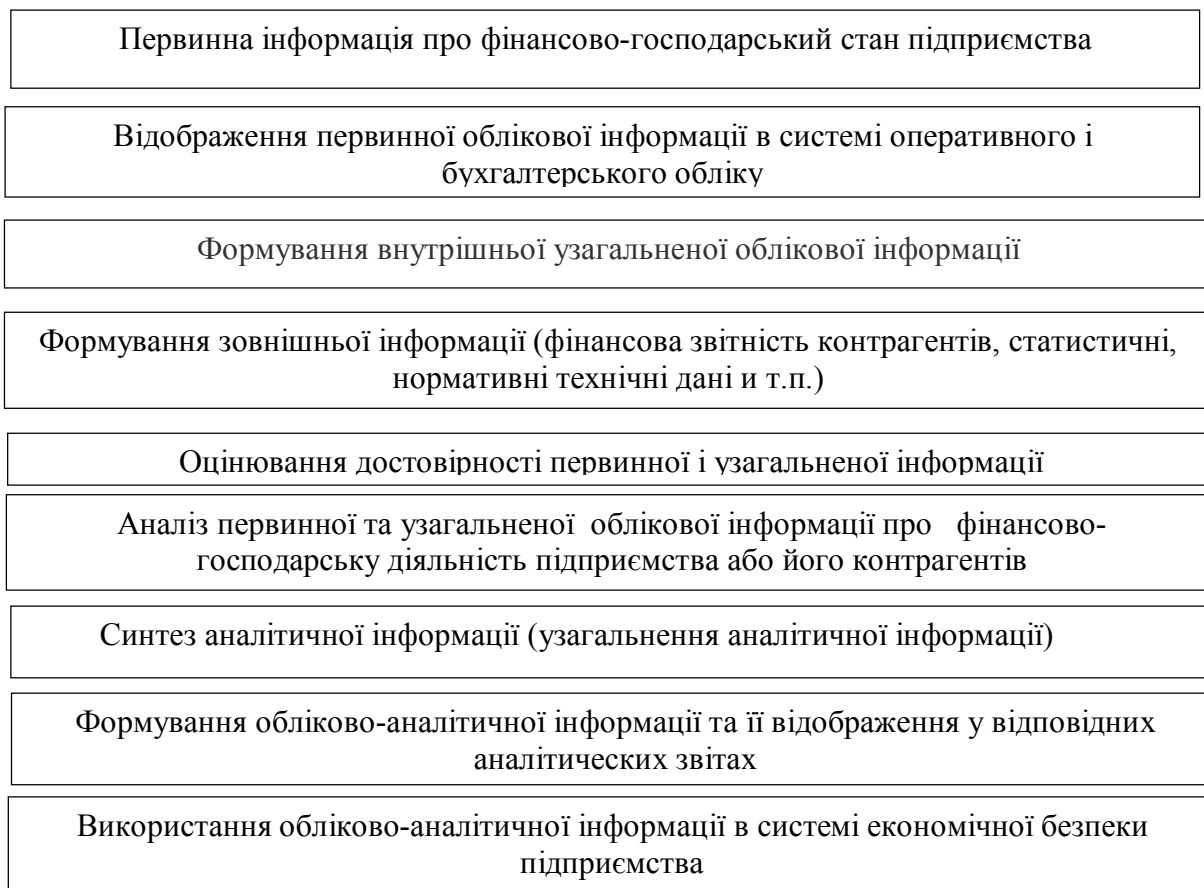

Рисунок 1.2 – Процес формування обліково-економічної інформації забезпечення економічної безпеки підприємства.

Достовірною є обліково-аналітична інформація, якщо вона не містить істотних помилок і суб'єктивізму, а фахівці з економічної безпеки можуть покластися на неї тим заходом, якому вона повно й об'єктивно відображає реальний стан речей щодо захищеності підприємства від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Своєчасною є обліково-аналітична інформація, якщо вона корисна для ухвалення управлінського рішення в системі забезпечення безпеки підприємства й використана, перш ніж втратити здатність впливати на це рішення.

Конфіденційною є обліково-аналітична інформація, яка містить перелік відомостей, які представляють комерційну таємницю.

Повною є обліково-аналітична інформація, якщо вона відображає всі факти фінансово-господарчої діяльності, пов'язані із забезпеченням належного рівня економічної безпеки й базується на дотриманні принципів раціонального ведення обліку (витрати на здійснення облікових робіт повинні бути нижчими за отримані вигоди від використання облікової інформації).

Релевантною є майбутня (прогностична) обліково-аналітична інформація, яка може бути змінена під впливом певних управлінських рішень у системі економічної безпеки підприємства.

Конкурентоспроможною є обліково-аналітична інформація, яка виступає додатковим корпоративним ресурсом підприємства, без якого функціонування системи забезпечення його економічної безпеки неможливо.

Багатофункціональною є обліково-аналітична інформація, зрозуміла для безпосередніх користувачів і для зацікавлених осіб, які не мають спеціальної бухгалтерської або економічної освіти.

Цілісною є обліково-аналітична інформація, яку не може змінити неавторизований користувач, який не дозволяє несанкціонований доступ до неї.

З метою забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, обліково-аналітичну інформацію можна класифікувати в розрізі ознак, що надані у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Класифікація обліково-аналітичної інформації в системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання

№з/п	Ознаки класифікації	Види обліково-аналітичної інформації
1	Залежно від способу одержання	Офіційна Неофіційна
2	За рівнем відкритості	Конфіденційна Відкрита
3	По джерелах вступу	Внутрішня Зовнішня
4	Залежно від об'єкта захисту	Інформація про власне підприємство Інформація про конкурентів і партнерів Інформація про зовнішнє середовище
5	Залежно від мети використання	Стратегічна Тактична Оперативна
6	У міру корисності	Коштовна Корисна Пошук
7	За рівнем деталізації	Синтетична Аналітична

Залежно від способів (джерел) одержання обліково-аналітичну інформацію розділяють на інформацію, яка надходить із *офіційних* або з *неофіційних* джерел.

Основний масив відомостей, як правило, надходить із *офіційних джерел*. До них звичайно відносять: дані публічної фінансової звітності; довідники різного характеру; інформацію, яка надходить відкритими каналами зв'язку з інших організацій; інформацію, яку одержують фахівці в результаті участі в роботі конференцій, семінарів, нарад; внутрішньовідомча документальна інформація.

Неофіційною є інформація, отримана в результаті особистих неофіційних контактів, зовнішнього спостереження й інших неофіційних агентурних джерел.

У міру відкритості всі види інформації розділяють на конфіденційну (закриту) і відкриту.

Конфіденційна інформація містить перелік відомостей призначених для надання певному колу користувачів. Методика визначення цих відомостей і порядок їх захисту регламентуються керівництвом суб'єкт господарювання, якщо це не суперечить вимогам Постанови Кабінету Міністрів України з 09.08.1993 року « Про перелік відомостей, які не представляють комерційної таємниці» № 611.

Відкрита інформація — це інформація, яка може бути надана на вимогу як внутрішнім, так і зовнішнім користувачам. До такої інформації відносять: фінансову, статистичну й податкову звітність; платіжні документи; відомості про чисельність, склад працюючих, їх заробітну плату й умови роботи, а також про наявність вільних місць.

Залежно від джерел й об'єктів захисту інформація ділиться на внутрішню інформацію про власне підприємство й зовнішню інформацію, яка містить дані про партнерів і конкурентів, а також про зовнішнє середовище, у якому функціонує підприємство.

Залежно від використання обліково-аналітичну інформацію розділяють на стратегічну, тактичну й оперативну.

Стратегічна інформація є вищою формою інформаційного продукту. Вона дозволяє виявляти різні види погрозу і вчасно інформувати про них керівництво суб'єкта господарювання.

Тактичну інформацію використовують для реалізації поточних завдань у системі забезпечення економічної безпеки підприємства. Оперативна інформація є найважливішим елементом забезпечення погодженості всіх структурних підрозділів суб'єкта господарювання як об'єкта захисту.

За рівнем деталізації обліково-аналітична інформація ділиться на синтетичну й аналітичну.

Синтетична інформація являє собою узагальнені відомості про об'єкти й процеси, які відбуваються на підприємстві, і відображається у відповідних формах фінансової, внутрішньогосподарської звітності або аналітичних довідках.

Аналітична інформація є більш деталізованою, основним джерелом її є дані первинних документів і облікових реєстрів.

Побудова інформаційної бази даних (загальної системи й локальних, властивих для кожної підсистеми обліково-аналітичного забезпечення)

Слід враховувати підходи, що склалися до інформаційного забезпечення підприємств і управління ними:

- інформація найчастіше буває розподілена асиметрично, не всі члени організації одержують однакову інформацію;

- передача інформації пов'язана з витратами за рахунок часу використання інших ресурсів.

Між зазначеними положеннями існує залежність: асиметричний розподіл інформації може бути результатом обмеженості професійних здатностей членів організації сприймати й накопичувати інформацію; на виникнення інформаційної асиметрії впливають, у свою чергу, витрати передачі інформації, обмежені професійні можливості членів організації точно передавати свої знання й інформацію, а також приховання або маніпуляція інформацією для досягнення особистих переваг; і т.д.

Складність формування інформаційної бази підприємства полягає у:

- багатопрофільності, пов'язаної зі здійсненням організацією різних видів діяльності й комплексом різного роду робіт з управління цими видами діяльності;

- умовах і правилах формування інформації в підсистемах: бухгалтерського фінансового, управлінського (виробничого), податкового обліку, звітності, аналізу діяльності;

- відмінності цільової спрямованості сформованої інформації: у часі (про діяльність у минулих звітних періодах, про поточну діяльність, про діяльність на перспективу), по напрямках використання (у плануванні, в аналізі й ін.), по включенню в інформацію кількості об'єктів і т.д.;

- можливостях систематизації й обробки інформації за допомогою професійних, локальних, загальноприйнятих і стандартизованих комп'ютерних програм і баз даних.

Слід зазначити, що, крім перерахованих факторів, на зміст інформації впливають технології її формування й задана організація інформаційних потоків, що забезпечують зв'язок інформаційних підсистем. Під технологічним процесом розуміється впорядкована послідовність взаємозалежних дій, що виконуються з моменту виникнення інформації до одержання результатів. Технологічний процес складається з операцій, які являють собою комплекс чинених технологічних дій по перетворенню інформації.

1.3 Обліково-аналітична діяльність в системі забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

Сучасні наукові дослідження в сфері економічної безпеки проводяться по двом напрямкам:

- оцінювання стану й рівня економічної безпеки;

- вивчення процесу забезпечення економічної безпеки діяльності її суб'єктів.

Перший напрямок досліджень передбачає:

- обґрунтування найбільш раціональних індикаторів економічної безпеки й установлення їх граничних значень, які дають можливість оцінювати стан економічної безпеки підприємства залежно від специфіки виду його економічної діяльності;

- пошук оптимального критерію оцінювання стану й рівня економічної безпеки й обґрунтування методики його визначення;

- ідентифікацію окремих видів загроз внутрішнього й зовнішнього середовища й визначення факторів їх впливу на стан економічної безпеки підприємства;

- оцінювання економічної надійності зовнішніх контрагентів, які співпрацюють із підприємством і потенційно впливають на стан його економічної безпеки;

- аналіз економічної й фінансової діяльності підприємства в цілому і його структурних підрозділів з метою запобігання ризику банкрутства як нижньої границі порушення стану безпеки підприємства;

- вивчення теоретичних розробок щодо напрямків, технік і технологій оцінювання стану економічної безпеки з метою обґрунтування найбільш ефективної моделі визначення стану й рівня захищеності вітчизняних підприємств залежно від специфіки їх діяльності й потреб в області безпеки.

Другий напрямок досліджень передбачає розгляд питань, пов'язаних з організацією системи економічної безпеки на підприємстві й діяльністю суб'єктів, які забезпечують безпеку, і здійснюються в розрізі таких аспектів:

- вивчення складових забезпечення функціонування системи економічної безпеки на підприємствах;

- дослідження механізмів забезпечення економічної безпеки, які можна використовувати для підприємств певної галузі або для більшості вітчизняних суб'єктів господарювання;

- обґрунтування використання найбільш сучасних технологій ризик менеджменту, антикризового менеджменту, бухгалтерського обліку й фінансового аналізу при забезпеченні економічної безпеки підприємства;

- визначення підходів до підготовки фахівців у сфері економічної безпеки вітчизняних підприємств;

- розробка заходів щодо забезпечення економічної безпеки в цілому по підприємству й по окремих напрямках його діяльності;

- визначення підходів побудови системи економічної безпеки на підприємстві;

- обґрунтування взаємодії забезпечення економічної безпеки між окремими структурними підрозділами підприємства.

Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки слід розглядати як одне з напрямків стратегічного управління або як інструмент розробки управлінських рішень щодо функціонування й розвитку підприємства в умовах потенційних і реальних загроз його діяльності.

До основних тактичних завдань обліково-аналітичного забезпечення функціонування системи економічної безпеки відносяться:

- мінімізація ризиків, пов'язаних з недостовірною обліковою інформацією;

- оцінка стану й рівня економічної безпеки власного підприємства;

- оцінка рівня економічної надійності контрагентів підприємства;

- діагностика фінансово-господарчого стану підприємства з метою упередження банкрутства.

Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства являє собою сукупність законодавчих актів, правових норм, методів і засобів,

спонукальних мотивів і стимулів за допомогою яких здійснюється цілеспрямована діяльність по забезпеченню економічної безпеки й відображає галузеві особливості, специфіку діяльності, організаційно-правову форму функціонування, обсяг і рівень диверсифікованості фінансово-господарчої діяльності підприємства.

Розглядаючи обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства можна виділити складові обліково-аналітичної діяльності, що забезпечують економічну безпеку: *інформаційна, правова, методична, технологічна, організаційна.*

Згідно з концептуальними принципами економічної безпеки в обліковій політиці суб'єкта господарювання повинні бути чітко відбиті питання дотичні обліково-аналітичної інформації й створення системи захисту інформації з метою недопущення її знищення, фальсифікації, розголошення або використання з метою нанесення матеріальної або іншої шкоди підприємству і її власникам.

Правова (інформаційна) складова забезпечує формування й організаційно-правове функціонування обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки, яка включає три рівні:

- чинне законодавство України, яке регламентує здійснення підприємницької діяльності, збір і одержання інформації, ведення бухгалтерського обліку, забезпечення безпеки й т.п.;
- постанови Кабінету Міністрів України, які стосуються порядку одержання й надання інформації, віднесення її до комерційної таємниці й т.п.;
- внутрішні нормативні документи підприємства (інструкції, положення, розпорядження й т.п.), які стосуються організації й здійснення діяльності суб'єктів забезпечення безпеки власне на підприємстві.

При здійсненні обліково-аналітичного забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства використовують методичні способи й прийоми: оперативного обліку; ведення фінансового й управлінського обліку; аналізу фінансової діяльності; спеціальні способи й приймання одержання й перевірки інформації, необхідної для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Технологічна складова обліково-аналітичного забезпечення включає набір технологій (процедур), які мають облікові працівники або фахівці з фінансово-економічної безпеки для одержання, обробки й надання необхідної інформації безпосереднім користувачам. Це передбачає впровадження на підприємствах автоматизованих інформаційних систем, застосування яких спонукає до використання різного програмного забезпечення, сучасних засобів обчислювальної техніки й зв'язку.

Якісна комп'ютерна система повинна забезпечувати виконання ряду функцій по захисту обліково-аналітичної інформації: доступу до функцій і даних системи шляхом авторизації користувачів по пароллю; шифруванню даних; наявності контролю над входом у систему даних; контролю над періодичністю створення резервних (архівних) копій інформації й т.п.

Обліково-аналітичне забезпечення є складової системи економічної безпеки підприємства й здійснюється з метою надання необхідної обліково-аналітичної інформації для прийняття управлінських рішень стратегічного й тактичного характеру.

Узагальнення такої інформації при забезпеченні економічної безпеки повинне відбуватися в єдиному інформаційному центрі, який об'єднає збір даних, перевірку їх вірогідності, обробку й надання відомостей окремим користувачам залежно від потреби в ній.

Створення в широкому масштабі ефективно діючої системи контрольних підрозділів у середині компанії досить складний процес. Це обумовлене необхідністю одночасного дотримання наступних умов:

високі професійні вимоги до контролерів, які повинні не тільки добре представляти галузеву специфіку, але й мати відповідні знання в області бухгалтерського обліку, оподаткування, фінансового аналізу й управління;

забезпечення достатнього рівня незалежності, що дозволяє контролерові уникнути конфлікту інтересів із власниками й керівництвом підприємства;

зацікавленість контролера в якісному виконанні обов'язків, тобто безпосередній зв'язок результатів його роботи з розвитком організації;

забезпечення нерозголошення відомостей, що становлять державну таємницю, захист іншої конфіденційної інформації.

В основу обліково-аналітичної діяльності повинні бути покладені несуперечливі принципи організації бухгалтерського обліку, аналізу фінансово-господарчої діяльності й забезпечення безпеки, які утворюють систему принципів аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Норми здійснення обліково-аналітичної діяльності включають різні вимоги до фахівців, які забезпечують цю діяльність: від санітарно-гігієнічних до морально-етичних. Вони можуть бути викладені у кваліфікаційних характеристиках, кодексі діяльності аналітика з питань фінансово-економічної безпеки, посадових інструкціях або інструкціях із взаємодії між підрозділами підприємства при здійсненні обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки.

1.4 Оцінювання досягнутого рівня безпеки у розрізі окремих напрямів її забезпечення

Загроза – елемент системи економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарської діяльності, який вступає у суперечливі зв'язки з іншими елементами даної системи.

І. П. Мігус, С. М. Лаптев [33] пропонують розглядати систему економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності з точки зору впливу на неї різноманітних загроз, які вступаючи у суперечність із іншими елементами системи, що забезпечують її функціонування (рис. 1.3).

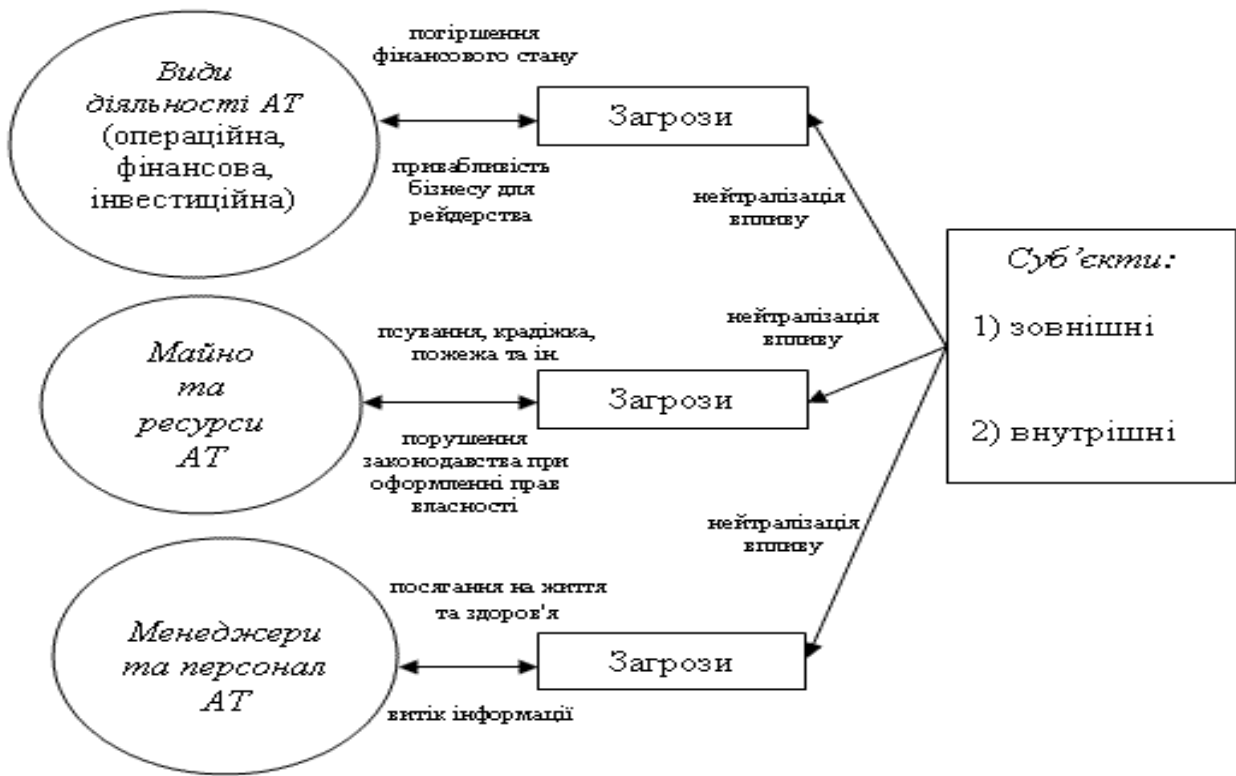

Рисунок 1.3 – Система економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності з точки зору впливу на неї різноманітних загроз.

Поняття «загроза», на нашу думку, являє собою певну подію, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання, тоді як «ризик» виступає результатом впливу загроз на господарську діяльність суб'єктів господарювання (рис.1.4)

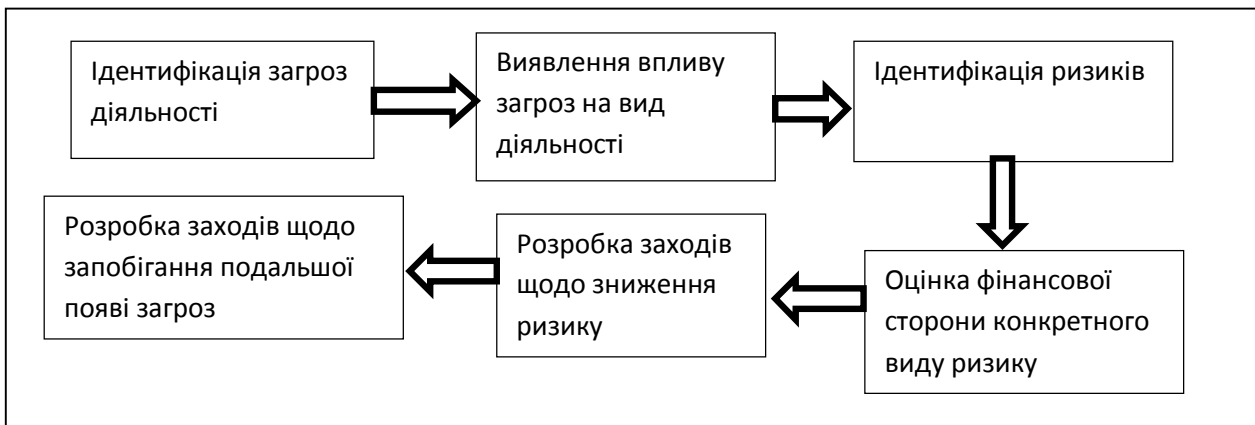

Рисунок 1.4 – Модель взаємозв'язку загроз діяльності підприємства та ризику втрати його фінансових ресурсів

Аналіз загроз, які розглядають зарубіжні та вітчизняні автори, показує, що основні з них носять, переважно, внутрішньодержавний характер і зосереджені у політичній, економічній, соціальній, екологічній, інформаційній і духовній сферах розвитку певної країни чи підприємства.

Ризик це поняття зв'язане з невпевненістю у результаті тієї чи іншої дії або рішення.

У вітчизняній економічній науці та практиці господарювання ще слабо розроблені методи оцінки ризику стосовно до тих чи інших виробничих ситуацій та видів діяльності, відсутні практичні рекомендації про способи зменшення ризику.

Ризик у господарській діяльності має об'єктивну основу із-за невизначеності зовнішнього середовища по відношенню до підприємства тому «зовнішнє середовище» вміщує в себе об'єктивні економічні, соціальні і політичні умови, в рамках яких підприємство здійснює свою діяльність і до динаміки яких вона повинна пристосовуватися. Невизначеність ситуації обумовлена тим, що вона залежить від безлічі змінних.

Крім об'єктивної існує суб'єктивна сторона ризику. Ризик у господарській діяльності завжди суб'єктивний, оскільки він реалізується через людину.

У словнику Вебстера “ризик” визначається як “небезпека, можливість збитків та шкоди”. Тобто ризик відноситься до настання якоїсь несприятливої події.

Під **ризиком також** розуміється дія, спрямована на привабливу мету, досягнення якої обтяжено елементами загрози втрати, небезпеки.

Ризик виступає невід'ємною рисою всіх аспектів підприємництва: *особистого, економічного, організаційно-управлінського.*

Таким чином, категорію “Ризик” можна визначити як небезпеку потенційно можливої втрати ресурсів або недодержання доходів у порівнянні з варіантом, що спрямований на раціональне використання ресурсів у даному виді діяльності.

Відносно господарської діяльності господарський ризик підприємства - загроза того, що підприємство понесе втрати у вигляді додаткових витрат або отримає доходи нижче тих, на які воно розраховувало.

Господарський ризик - це ризик, що виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів та послуг, їх реалізацією; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також здійсненням науково-технічних проєктів.

Будь-яка господарська діяльність пов'язана з витратами. При несприятливому збігу обставин ці витрати можуть збільшуватись, тобто з'являються додаткові витрати понад намічені. Це може призвести до зниження прибутку, доходу в порівнянні з очікуваними величинами. Саме відхилення фактичних даних показника прибутку від прогнозованого характеризує ступінь ризику. Це відхилення показників прибутку характеризує втрати або збитки підприємства.

В абсолютному вираженні ризик може визначатися величиною можливих витрат (збитків) у матеріально-речовинному або вартісному виразі, тобто ризик є вартісним виразом імовірної події, що призведе до витрат.

Втрати, що мають місце в господарській діяльності оцінюються при аналізі ризику їх розміром та ймовірністю появи. У теорії господарського ризику ці

втрати класифікують на п'ять видів: матеріальні, трудові, фінансові, втрати часу та спеціальні види втрат [34].

- **Матеріальні втрати** мають місце у випадках, не передбачених підприємницьким проектом, у вигляді додаткових витрат чи прямих втрат обладнання, майна, продукції, сировини, енергії та ін. Кожний вид матеріальних втрат оцінюють у фізичних одиницях маси, обсягу, площі, довжини або в штуках. Загальну величину матеріальних витрат оцінюють у вартісному вираженні.

- **Трудові втрати** - це втрати робочого часу, зумовлені випадковими, непередбачуваними обставинами. Їх вимірюють у людино-годинах, людино-днях або просто годинах робочого часу та переводять у вартісне вираження.

- **Фінансові втрати** мають місце при наявності прямих грошових збитків, які пов'язані з перевитратою грошей, непередбачуваними виплатами, штрафами, сплатою штрафів, втратою цінних паперів. Фінансові втрати виявляються під час недоодержання грошей з тих джерел, звідки вони повинні були надійти. Особливий вид грошових збитків пов'язаний з інфляцією, зміною валютного курсу національної валюти. Поряд з безповоротними можуть мати місце тимчасові втрати, зумовлені заморожуванням рахунків, несвоєчасною видачею коштів, відстрочкою виплати боргів.

- **Втрати часу** існують тоді, коли процес господарської діяльності йде повільніше, ніж було намічено. Пряма оцінка таких втрат здійснюється в годинах, днях, тижнях, місяцях затримки в одержанні запланованого результату.

- **Спеціальні види втрат** виявляються у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю і життю людей, навколишньому середовищу, престижу підприємства, а також внаслідок інших подій, що мають несприятливі соціальні та морально-психологічні наслідки.

Для кожного виду втрат оцінку ймовірності їх виникнення та величину слід виконувати для конкретного відрізка часу: місяця, року, терміну здійснення діяльності і т. ін.

Виходячи із загальної оцінки розмірів ймовірних втрат, їх треба розподіляти на визначальні й другорядні. Виконуючи кількісну оцінку господарського ризику, другорядні втрати можна виключити.

Для **виробничого** підприємництва характерні такі втрати [44] :

Зниження запланованих обсягів виробництва і реалізації продукції внаслідок зниження продуктивності праці, простоїв устаткування чи недовикористання виробничих потужностей, відсутності необхідної кількості сировини, підвищення відсотку браку призводить до зменшення виручки (ΔB).

Ймовірні втрати у вартісному виразі визначаються так:

$$\Delta B = \Delta O \cdot Ц, \quad (1.1)$$

де ΔO - ймовірне зниження обсягів виробництва продукції;

Ц - ціна реалізації одиниці обсягу продукції.

Зниження цін, за якими намічалася реалізація продукції, у зв'язку з погіршенням її якості, несприятливими змінами ринкової кон'юнктури,

падінням попиту чи ціною реформою призводить до зменшення виручки (ΔB):

$$\Delta B = \Delta C \cdot O, \quad (1.2)$$

де ΔC - ймовірне зниження ціни реалізації одиниці обсягу продукції;

O - запланований обсяг реалізації продукції.

Підвищення матеріальних витрат, що зумовлено перевитратою матеріалів, сировини, палива, енергії, призводять до ймовірних втрат прибутку (ΔB):

$$\Delta B = \sum_{i=1}^n \Delta M_i \cdot C_i, \quad (1.3)$$

де ΔM_i - ймовірні перевитрати i -того виду матеріальних ресурсів;

C_i - ціна одиниці i -того виду матеріальних ресурсів.

Інше підвищення витрат може мати місце за рахунок транспортних витрат, підвищених торговельних витрат, накладних та інших побічних витрат.

Перевитрати запланованого фонду оплати праці призводить до втрат або за рахунок перевищення наміченої чисельності, або внаслідок більш високої, ніж планувалося, заробітної плати.

Оплата підвищених відрахувань і податків може мати місце, якщо в процесі здійснення підприємницького проекту ставки відрахувань і податків змінюються в небажану сторону.

У виробничому підприємстві можливі втрати у вигляді штрафів, витрат через стихійні лиха, епідемії.

Для **комерційного** підприємництва характерні такі втрати:

Несприятлива зміна (підвищення) закупівельної ціни на товар, що не враховано у підприємницькому проекті, призводить до ймовірних втрат (ΔB):

$$\Delta B = \Delta C \cdot O, \quad (1.4)$$

де ΔC - ймовірне підвищення закупівельної ціни;

O - обсяг закупівлі товару у фізичному вимірюванні.

Непередбачене зниження обсягу закупівлі товару в порівнянні з запланованим викликає зменшення обсягу реалізації, тобто масштабу всієї операції. Якщо внаслідок цього пропорційно знижуються витрати і доходи, то ймовірні втрати (ΔB) у вартісному вираженні визначаються так:

$$\Delta B = \Delta O \cdot n, \quad (1.5)$$

де ΔO - зниження обсягу закупівлі товару у фізичному вимірюванні;

n - розмір прибутку, що припадає на одиницю обсягу реалізації товару.

Але у загальних витратах існує частина так званих умовно постійних витрат, які прямо не залежать від обсягів комерційних операцій. Тоді втрати будуть ще більшими, тому що зростуть витрати на одиницю обсягу реалізації товару. Якщо це зростання перевищить розрахунковий прибуток на одиницю товару, то може бути так, що операція виявиться взагалі нерентабельною, тобто ризик буде вищим за припустимий.

Втрати товару під час товарообороту (транспортування, зберігання) чи втрати якості, споживчої цінності товару призводить до зниження його вартості. Ці втрати (ΔB) можуть завдати збитків, рівень яких оцінюється таким чином:

$$\Delta B = \Delta O \cdot Ц \quad (1.6)$$

$$\text{або } \Delta B = O_3 \cdot \Delta Ц, \quad (1.7)$$

де ΔO - зниження обсягу товару, яке дорівнює обсягу втраченого товару у фізичному вимірюванні;

$Ц$ - закупівельна ціна товару;

O_3 - зіпсований обсяг товару у фізичному вимірюванні;

$\Delta Ц$ - зниження ціни реалізації зіпсованого товару.

Перевищення витрат обороту у порівнянні із запланованими через причин непередбачених додаткових витрат, штрафів, мита, відрахувань призводить до зниження виручки, прибутку в обсязі цих перевищень.

Зниження ціни реалізації товару у порівнянні з проектною викликає втрати (ΔB):

$$\Delta B = \Delta Ц \cdot O, \quad (1.8)$$

де $\Delta Ц$ - зниження ціни реалізації товару;

O - обсяг реалізації товару у фізичному вимірюванні.

Зниження обсягу реалізації товару, обумовлене непрогнозованим падінням попиту чи необхідності в товарі, витісненням його конкуруючими товарами, обмеженнями на продаж призводить до втрат виручки, прибутку (ΔB):

$$\Delta B = \Delta O \cdot Ц, \quad (1.9)$$

де ΔO - зниження обсягу реалізації товару;

$Ц$ - ціна реалізації товару.

Фінансове підприємництво можна характеризувати як комерційне, але у ролі товару тут виступають цінні папери чи валюта. Тому перелік можливих втрат у ньому той самий, що й у комерційному з урахуванням специфіки товару. Оцінюючи втрати в цьому виді підприємництва, слід також враховувати такі чинники, як неплатоспроможність одного з агентів фінансової операції, зміна курсу грошей, валюти та цінних паперів, обмеження на валютні операції тощо.

Міра ризику, ймовірність втрат може змінюватись з часом у зв'язку із змінами умов реалізації підприємницького задуму. Остання обставина приводить до необхідності розрізняти проектний і поточний (теперішній) ризик. Проектний ризик оцінюється на стадії підготовки до здійснення проекту, у процесі первинних розрахунків та обґрунтуванні доцільності проведення підприємницького задуму в життя. Поточний ризик оцінюється у процесі реалізації підприємницького проекту.

Кількісні значення економічного ризику обчислюють як в абсолютних, так і у відносних величинах.

В абсолютному вираженні ризик може визначатися сподіваною величиною можливих втрат, якщо вони піддаються такому виміру.

У відносному вираженні ризик визначається як величина можливих втрат, віднесена до деякої бази, за яку найзручніше приймати майно підприємства або загальні витрати ресурсів на даний вид підприємницької діяльності, або ж очікуваний прибуток від даної діяльності, або вартість основних фондів та оборотних засобів.

Але економічний ризик - це ймовірна категорія, а тому найбільш обґрунтованим є вимір його як *ймовірність виникнення певного рівня втрат*. Тобто при оцінці ризику потрібно б установлювати для кожного абсолютного чи відносного значення величини можливих втрат відповідну ймовірність виникнення такої величини.

У процесі прийняття управлінських рішень про доцільність та доцільність ризику підприємцю треба оцінювати не стільки ймовірність певного рівня втрат, скільки ймовірність того, що втрати не перевищують деякий рівень. Це й буде основним показником ризику. Ймовірність того, що втрати не перевищують певний рівень, є показником надійності, впевненості.

Господарська діяльність завжди обтяжена ризиком. Він може бути меншим чи більшим, але зовсім уникнути його неможливо.

На рисунку 1.5 зображена узагальнена схема взаємозв'язків підприємства, а саме реальні й можливі його зв'язки з суб'єктами ринкової економіки [43].

Підприємство подано у вигляді точки перетину фінансових, матеріальних, кадрових та інформаційних потоків, що відображають виробництво продукції, використання сировини, матеріалів, обладнання, технології, фінансових ресурсів і т. ін.. Основні властивості соціально-економічного, географічного середовища відіграють роль фонових факторів, що збільшують або зменшують ризики взаємовідносин з іншими суб'єктами ринку.

Зовнішнє середовище перш за все визначається погодно-кліматичними умовами функціонування; соціально-демографічною ситуацією в регіоні; соціально-політичними факторами; станом споживчого ринку; рівнем життя населення; покупною здатністю національної валюти; загальним станом підприємницької активності.

Функціонування підприємництва з позиції дії зовнішніх факторів постійно знаходиться під загрозою погіршення результатів діяльності, тому що завжди можливе порушення необхідних регіональних, галузевих та міжгалузевих потоків. Такі порушення виникають через дію різних партнерів підприємства - постачальників, споживачів, інвесторів і т. ін.

До ризикових факторів слід відносити лише ті можливі зміни у вхідних та вихідних потоках, що неможливо заздалегідь та однозначно передбачити [44].

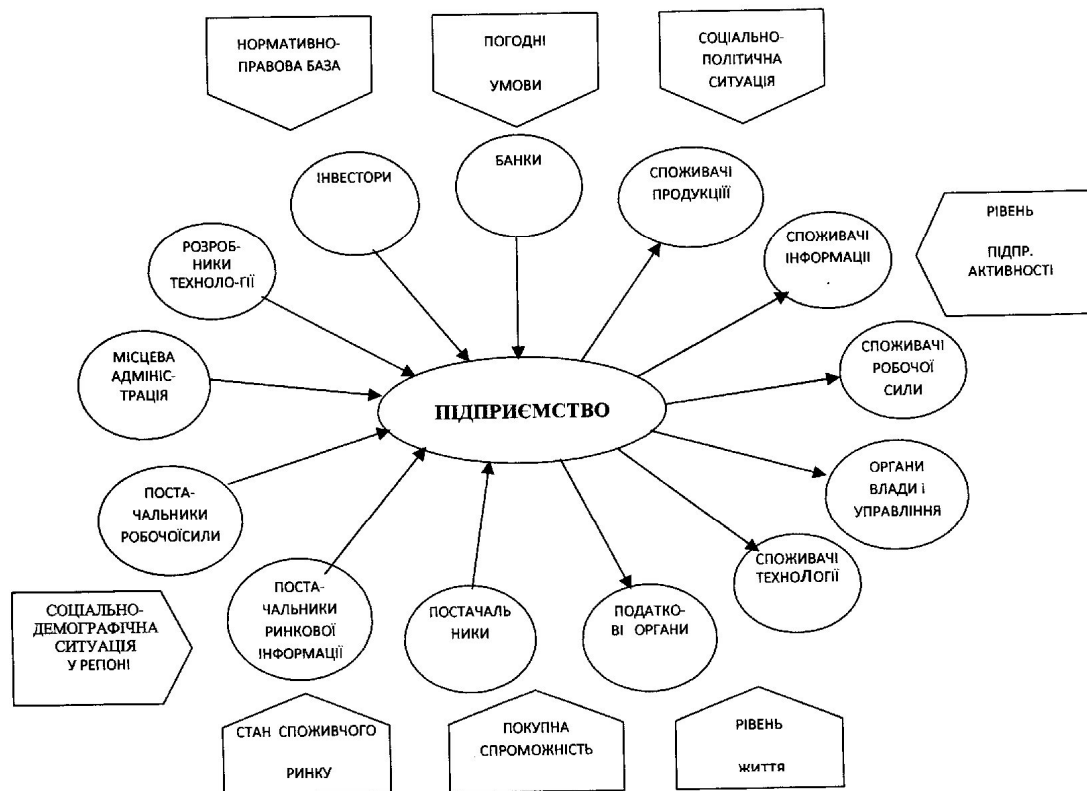

Рисунок 1.5 – Схема функціональних зв'язків підприємства

Фактори, що складаються з показників внутрішньої діяльності підприємства, є **внутрішніми**. Параметри, що характеризують зовнішнє по відношенню до підприємства середовище, складають зовнішні фактори. В аналізі ризику в ринкових умовах господарювання особливе значення має розподіл факторів на керуючі (регульовані) та некеруючі (нерегульовані).

Під **зовнішніми факторами** розуміють ті умови, котрі підприємець не може змінити, але повинен враховувати, бо вони мають вплив на результат підприємницької діяльності.

Кількість зовнішніх факторів ризику та їх перелік може змінюватися протягом часу. Розподіл факторів на дві групи - фактори прямого впливу та фактори непрямого впливу пов'язаний з тим, що безпосередньо впливають на рівень ризику фактори першої групи, тобто зміни законодавства, взаємовідносини з партнерами, конкуренція і т. ін. Фактори непрямого впливу, тобто політична обстановка, економічна обстановка, міжнародні події, стихійні лиха можуть не чинити (виявляти) прямої дії на рівень ризику, але сприяють його зміні.

Політична нестабільність у країні викликає невпевненість підприємств у позитивних результатах своєї діяльності, не дозволяє налагодити надійні й довгострокові зв'язки з партнерами, породжує низьку договірну дисципліну.

Серед внутрішніх факторів економічного ризику перш за все виділяють такі [44]:

- стратегія діяльності підприємства;

- принципи діяльності підприємства;
- ресурси та їх використання;
- якість та рівень використання маркетингу.

Можна в якісному аналізі використовувати таку класифікацію:

- фактори, що піддаються управлінню (регульовані), - це фактори, що характеризують якість роботи колективу, рівень організації виробництва й праці, якість управлінської роботи, рівень використання ресурсів, ефективність господарського процесу;

- умовно нерегульовані (важко регульовані) фактори - це фактори та умови, що залежать від попередньої історії функціонування аналізованого об'єкта й у дослідницькому періоді лише частково піддаються дії з боку суб'єкта управління, що розглядається (на підприємстві до них відносять обсяг та структуру основних засобів, характеристики технічного рівня виробництва, структуру виробничого персоналу та ін.);

- фактори, що не піддаються управлінню (нерегульовані) - це фактори та умови, котрі не можуть бути змінені суб'єктом управління (кліматичні, геологічні, політичні, умови реалізації продукції та ін.) .

Аналіз факторів економічного ризику є одним з етапів управління ризиком. Саме аналізуючи фактори ризику, виявляючи їх дію на кінцевий результат підприємницької діяльності, можна здійснювати пошук найбільш ефективних засобів зниження ступеня ризику.

Ефективність організації управління ризиками залежить від ідентифікації їх місцеположення у загальній системі класифікації. Найчастіше класифікація ризиків проводиться за такими ознаками: природа або причина виникнення, міра об'єктивності рішень, рівень виникнення (масштаб виникнення), сфера виникнення, ступінь правомірності, ступінь припустимості або величина, вид господарської діяльності або сфера походження, ступінь системності, можливість страхування, ступінь впливу на діяльність, можливий результат, тривалість у часі, час прийняття ризикових рішень.

За рівнем виникнення ризику можуть бути класифіковані так:

- глобальні (світові) ризики, що виникають в економіці декількох країн або всього світового співтовариства, впливаючи на діяльність господарюючих суб'єктів цих країн. Найбільш часто ці ризики можуть бути представлені геополітичними ризиками (наприклад, зміна світової рівноваги, глобальні екологічні й демографічні проблеми і т. ін.);

- країнові, що виникають на макрорівні і впливають на всі господарюючі суб'єкти країни. Вони пов'язані перш за все зі змінами в політиці, законодавстві, кредитуванні, податковому законодавстві і т. ін.;

- регіональні, що виникають через наявність специфіки розвитку та управління окремими регіонами в країні;

- міжгалузеві, наявність яких обумовлена впливом та залежністю окремих галузей і сфер економічної діяльності між собою;

- галузеві, що виникають у цілої групи підприємств однієї галузі, і, звичайно, впливають на всю галузь;

- ризики, що виникають на мікрорівні, тобто безпосередньо на підприємстві. Ці ризики схожі з галузевими і в більшості похідні від них. Разом з тим свій внесок у зміни ризиків вносить тип поведінки підприємства: “консервативний” або “агресивний”.

Ризик підприємств містить в собі й ризик шахрайства, тобто створення фальшивих підприємств, компаній для шахрайського залучення коштів населення.

За причинами виникнення виділяють декілька груп ризиків:

- ризик, викликаний невизначеністю майбутнього, тобто тією, що характерна для функціонування усіх суб'єктів ринку, і, як наслідок цього, складністю прогнозування їх поведінки;

- ризик, викликаний недостатністю інформації для прийняття рішень, що пов'язаний з об'єктивною неможливістю обліку усіх параметрів, які необхідні для прийняття виробничо–господарських рішень;

- ризик, що викликаний особистими суб'єктивними факторами групи, що аналізує ризик.

За величиною ризики класифікують так:

Допустимий ризик - це загроза повної втрати прибутку від реалізації того чи іншого проекту або від підприємницької діяльності в цілому. При такому ризику втрати можливі, але їх розмір менш ніж очікуваний прибуток.

Критичний ризик – загроза втрат, що дорівнюють розміру зроблених витрат на здійснення підприємницької діяльності або окремої угоди. При цьому межа критичного ризику відповідає загрозі отримання нульового прибутку, але відшкодовуються понесені підприємцем матеріальні витрати.

Катастрофічний ризик – це ризик, що характеризується загрозою втрат в розмірі, який дорівнює або перевищує вартість майна підприємства та приводить до банкрутства.

За сферою виникнення ризики розподіляються на зовнішні й внутрішні:

- Джерело виникнення зовнішніх ризиків знаходиться у зовнішньому середовищі (по відношенню до підприємства). Підприємство не може впливати на них, але може передбачити й урахувати їх у своїй діяльності.

- Внутрішні ризик виникають у випадках неефективного менеджменту, помилкової маркетингової політики, а також як наслідок зловживань. Основними серед внутрішніх виступають кадрові ризики, що пов'язані з професійним рівнем.

За ступенем правомірності ризики бувають:

- виправдані або правомірні;
- не виправдані або неправомірні.

Для розмежування виправданого й не виправданого ризиків необхідно брати до уваги й те, що межа між ними в різних видах підприємницької діяльності, у різних секторах економіки різна.

За ступенем системності виділяють:

• Систематичні ризики – це ризики, притаманні тій чи іншій сфері підприємницької діяльності. Систематичні ризики обов'язково існують в економіці, їх можна передбачити й оцінити, але важко знизити їх ступінь.

• Несистематичні або специфічні ризики – це ризики, що пов'язані з отриманням прибутку від конкретної операції. Несистематичні ризики характерні для конкретної господарської операції або угоди, тому ступінь їх впливу на діяльність підприємства може бути зведений до мінімуму.

З можливості страхування ризики діляться на дві групи:

• Ризики, які можна страхувати, тобто ймовірна подія або сукупність подій, у випадку настання яких здійснюється страхування. При цьому підприємець може частково перекласти ризик на інші суб'єкти економіки, здійснюючи витрати у вигляді страхових внесків.

• Ризики, які не беруться страхувати страхові компанії. Однак, саме прийняття на себе ризиків, що не застраховані, є потенційним джерелом прибутку підприємства.

За сферою походження виділяють ризики:

• Адміністративно-законодавчі, що виникають у випадку реалізації незапланованих адміністративних обмежень господарської діяльності ринкових суб'єктів, а також змін у законодавстві (зростання податкових ставок, заборона заняття окремими видами діяльності і т. ін.).

• Природно-екологічні – виникають внаслідок залежності від природно – кліматичних умов (наприклад, більша за звичайну кількість опадів може призвести до зниження врожаю сільськогосподарських культур і т. ін.);

• Виробничні – пов'язані з виробництвом продукції, товарів та послуг, здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності, у процесі якої підприємства можуть зіткнутися з проблемами використання сировини, збільшенням собівартості продукції, втрат робочого часу, застосуванням нових методів виробництва.

До основних причин виробничого ризику відносяться :

- зниження намічених обсягів виробництва й реалізації продукції;
- зниження цін, за якими планувалося реалізувати продукцію або послуги;
- збільшення матеріальних витрат у результаті витрати матеріалів, сировини, палива, енергії, а також збільшення транспортних, торгівельних, накладних та інших витрат;
- збільшення фонду оплати праці у зв'язку з перевищенням чисельності працівників, або інфляційних процесів;
- збільшення ставки податкових платежів та соціальних нарахувань у зв'язку з їх змінами;
- низька дисципліна постачання, перебої з паливом та електроенергією;
- фізичний і моральний знос обладнання.

• Фінансові, що виникають на ринку фінансових ресурсів тобто сукупності кредитного, фінансового й ринку цінних паперів.

Фінансові ризики зумовлені діями двох груп факторів:

- макроекономічні фактори (зміна політичної і загальноекономічної ситуації, інфляційні процеси та ін.);
- внутріфінансові фактори (комерційні й господарські помилки менеджменту і т. ін.).

Фінансові ризики поділяють на два види:

- ризики, зв'язані з купівельною спроможністю грошей,
- ризики, зв'язані з вкладенням капіталу (інвестиційні ризики).

До першого виду фінансових ризиків відносять *інфляційні й дефляційні ризики, валютні ризики, ризики ліквідності*.

Інфляційний ризик - це ризик того, що при зростанні інфляції грошові доходи знецінюються з точки зору реальної купівельної спроможності швидше, ніж ростуть.

Дефляційний ризик – це ризик того, що при зростанні дефляції відбувається падіння рівня цін - погіршення економічних умов підприємництва і зниження доходів.

Валютні ризики – небезпека валютних втрат, зв'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти по відношенню до іншої, при проведенні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій.

Валютний ризик включає в себе три різновиди:

- економічний ризик;
- ризик перекладу, або трансляційний ризик;
- ризик угод, або операційний ризик.

Ризик ліквідності – ризик, пов'язаний з можливістю втрат при реалізації цінних паперів або інших товарів через зміну їхньої якості і споживчої вартості.

До другого виду фінансових ризиків відносять інвестиційні ризики обумовлені непередбаченими обставинами в інвестиційній сфері. Інвестиційні ризики вміщують в себе такі ризики: *ризик упущеної вигоди, ризик зниження доходності, ризик прямих фінансових втрат*.

Ризик упущеної вигоди – це ризик настання непрямих (побічних) фінансових збитків (неотримання прибутку) в результаті нездійснення яких-небудь заходів (наприклад, страхування, хеджування, інвестування і т. ін.).

Ризик зниження доходності може виникнути в результаті зменшення розміру відсотків і дивідендів портфельних інвестицій, вкладів і кредитів.

Портфельні інвестиції пов'язані з формуванням інвестиційного портфелю (сукупність цінних паперів, що є в інвестора) і являють собою придбання цінних паїв та інших активів.

Ризик зниження доходності поєднує процентні й кредитні ризики.

До процентних ризиків відносять небезпеку втрат комерційними банками, кредитними установами, інвестиційними інститутами у результаті підвищення процентних ставок, що виплачуються ними по залучених коштах, над ставками з наданих кредитів.

Кредитний ризик може бути різновидом ризиків прямих фінансових втрат. *Ризики прямих фінансових втрат вміщують такі ризики:*

- біржовий ризик,
- селективний ризик,

- ризик банкрутства,
- кредитний ризик.

Біржові ризики являють собою небезпеку втрат від біржових угод. До цих ризиків відносяться ризики неплатежів по комерційних винагородах брокерської фірми т. ін.

Селективний ризик – це ризик неправильного вибору варіантів вкладення капіталу, виду цінних паперів для інвестування у порівнянні з іншими видами цінних паперів при формуванні інвестиційного портфелю.

Ризик банкрутства являє собою небезпеку в результаті неправильного вибору вкладення капіталу, повної втрати підприємством власного капіталу й нездатності його розрахуватися по взятих на себе зобов'язанням.

Кредитний ризик – це небезпека несплати позичальником основного боргу й процентів, що призначаються кредиту. До кредитного ризику належить також ризик такої події, коли емітент, що випустив боргові цінні папери стає неспроможним виплатити проценти по них або основну суму боргу.

- До інвестиційних ризиків можна віднести:

Демографічні ризики виникають внаслідок зміни демографічної ситуації які можуть існувати у формі самостійних ризиків і бути причинами для виникнення інших ризиків (наприклад, зниження, тривалості життя населення може бути наслідком виникнення такого ризику, що пов'язаний з реалізацією продукції підприємств, яке орієнтується на населення похилого віку, і т. ін.);

Соціально-політичні ризики – впливають з можливості виникнення непередбачених ситуацій у випадку зміни державою її політичного курсу, пріоритетних напрямків діяльності уряду, а також можливого введення в дію незапланованих раніше соціальних програм або інших дій, які в основі свого походження мають соціальну сферу.

Політичні ризики можна розподілити на чотири групи:

- ризик націоналізації експропріації без адекватної компенсації;
- ризик трансферта, пов'язаний з можливим обмеженням конвертування національної валюти;
- ризик розторгнення контракту з причин дії влади країни, де знаходиться компанія – контрагент (наприклад, у зв'язку зі змінами національного законодавства);
- ризик воєнних дій та громадянських безпорядків, внаслідок чого підприємства можуть понести великі втрати й навіть банкрутство.

Інноваційний ризик – це ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємством засобів у виробництво нових товарів та послуг, які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку.

Інноваційні ризики виникають у таких ситуаціях:

- при впровадженні більш дешевого методу виробництва товару або послуг у порівнянні з існуючими;
- при випуску нового товару або послуг на старому обладнанні;
- при виробництві нового товару або послуги за допомогою нової техніки й технології.

- Комерційні ризики, що виникають у процесі реалізації товарів та послуг, що вироблені або придбані підприємством.

Основні причини комерційних ризиків:

- зниження обсягів реалізації у результаті падіння попиту або споживання товару, що реалізується підприємством, введення обмежень на продаж;

- підвищення закупівельної ціни товару у процесі здійснення підприємницького проекту;

- непередбаченим зниження обсягів закупок у порівнянні з наміченим, що зменшує масштаб усієї операції і збільшує витрати на одиницю обсягу реалізованого товару (за рахунок умовно-постійних витрат);

- втрата товару;

- втрата якості товару у процесі обігу (транспортування, зберігання), що призводить до зниження його ціни;

- підвищення витрат обігу в порівнянні з наміченими у результаті виплат штрафів, непередбаченого мита та відрахувань, що призводить до зниження прибутку підприємства.

Комерційний ризик вміщує в себе:

- ризик, пов'язаний з реалізацією товару (послуг) на ринку;

- ризик, пов'язаний з транспортуванням товару (транспортний);

- ризик, пов'язаний з прийманням товару (послуг) покупцем;

- ризик, пов'язаний з платоспроможністю покупця;

- ризик форс-мажорних обставин.

- Геополітичні ризики - ризики глобального характеру (світова міграція робочої сили, виникнення хвороб, що загрожують життю людства і т. ін.).

- Технічні ризики - ризики, що визначаються ступенем організації виробництва, проведенням регулярної профілактики обладнання, заходів безпеки, можливістю проведення ремонту при можливих поломках обладнання власними силами підприємства.

До технічних ризиків відносять ймовірність втрат з причин:

- негативних результатів науково-дослідницьких робіт;

- недосягнення запланованих технічних параметрів по результатах конструкторських та технологічних розробок;

- низьких технологічних можливостей виробництва, що не дозволяє засвоїти результати нових розробок;

- виникнення побічних проблем при застосуванні нових технологій і продуктів;

- перебоїв та поломок обладнання.

В залежності від суб'єкта, що аналізує ризик і приймає рішення про поведінку підприємства у випадку його виникнення виділяють:

- групу ризиків індивідуального рішення, коли аналіз (рішення) проводиться (приймається) однією людиною (директором підприємства, його власником і т. ін.);

- групу ризиків колективного рішення, коли аналіз або рішення приймається групою осіб (рада директорів, група експертів і т. ін.).

За можливістю прогнозування ризику можуть бути класифіковані на:

- ризику, що прогноуються - це ризику, виникнення яких піддається прогнозу.

- ризику, що тільки частково прогноуються (форс-мажорні ризику), – це ризику, що виникають внаслідок здійснення форс-мажорних подій, тобто тих подій або надзвичайних обставин, які не можуть бути повністю передбачені або яких не можна запобігти.

За ступеню впливу на діяльність господарюючих суб'єктів.

Ризику в діяльності підприємств – це така подія, що за наявності сукупності певних умов може бути реалізована, а її вплив на діяльність господарюючих суб'єктів може бути:

- негативним, - що означає програш даного суб'єкта;
- нульовим, - що не має ніякого впливу на суб'єкт;
- позитивним, - що є виграшним для господарюючого суб'єкту.

Ризику в залежності від можливого результату (ризикової події) можна поділити на дві групи:

- чисті ризику, що означають можливість отримання негативного або нульового результату. До цих ризиків відносяться такі ризику: природні, екологічні, політичні, транспортні, майнові, виробничі, комерційні.

- спекулятивні ризику, що виражаються у можливості отримання як позитивного, так і негативного результату. До цих ризиків відносяться фінансові ризику.

За ознакою реалізації ризиків виділяють дві їх групи:

- реалізовані ризику – це здійснена несприятлива для підприємства подія, внаслідок якої може бути погіршена його діяльність;

- нереалізовані ризику – ризику, котрі не здійснилися всупереч очікуванню.

Слід зазначити, що реалізованими ризиками можуть бути й ті ризику, що мали меншу імовірність їх виникнення в порівнянні з нереалізованими.

За тривалістю у часу ризику можна розділити на два види :

- короткострокові – ризику, що загрожують підприємству протягом відомого відрізка часу.

- постійні – ризику, що безперервно загрожують підприємницькій діяльності у даному географічному районі або в певній галузі економіки.

За мірою об'єктивності управлінських рішень ризику можна розподілити на:

- ризику з об'єктивною ймовірністю;
- ризику з суб'єктивною ймовірністю;
- ризику з об'єктивно – суб'єктивною ймовірністю.

За часом прийняття рішень виділяють три групи ризиків:

- випереджаючі ризику – ті, що зараховані при складанні планів розвитку підприємства, тобто до моменту їх появи розроблена стратегія їх виникнення;

- своєчасні ризику – такі, що не були завчасно передбачені, а також не була розроблена стратегія поведінки підприємства у випадку їх виникнення;

• запізнілі ризики – такі, що не були передбачені підприємством при складанні своїх планів, і стратегія поведінки підприємства при цьому розробляється (визначається) вже після їх виникнення.

Описана узагальнена класифікація є умовною, тому що провести жорстку межу між окремими видами ризиків важко. Багато ризиків між собою взаємозв'язані. Зміни в одному з них викликають зміни у другому. Але всі вони впливають на результати діяльності підприємства і вимагають їх урахування для його успішної діяльності.

1.5 Основні загрози системи обліку на підприємстві та заходи їх нейтралізації в системі економічної безпеки підприємства. Поняття про професійний ризик бухгалтера. Види професійних ризиків

У сучасній економіці одним з основних джерел інформації для прийняття економічно обґрунтованих рішень є бухгалтерська звітність, яка має високий рівень вірогідності, але при цьому їй властива й значна ступінь невизначеності. Ця невизначеність пов'язана із процесом створення й подання бухгалтерської звітності, а також із прийняттям на її основі рішень інвесторами й кредиторами, тому їй доцільно розглядати з позицій двох сторін: підприємства й зовнішніх користувачів.

Для підприємства невизначеність у бухгалтерському обліку полягає в тому, що фактичні дії його інвесторів - власників і інвесторів-кредиторів, прийняті на основі представленої бухгалтерської звітності для публічного ознайомлення, можуть носити як позитивний, так і негативний характер. А для зовнішніх користувачів — у тому, що отримана ними бухгалтерська звітність може з різним ступенем адекватності відбивати фактичний стан і результати діяльності підприємства.

Причини, що приводять до виникнення невизначеності в бухгалтерському обліку, можна розділити на зовнішні й внутрішні. До зовнішніх причин відносяться:

- нестабільність економічної або політичної ситуації в країнах ведення бізнесу;
- рівень державного регулювання основних галузей економіки;
- нестабільність законодавства в країні, у тому числі бухгалтерського й податкового;
- якість інформації про фінансовий стан партнерів по бізнесу, про об'єкти інвестиційної діяльності;
- відсутність повної прогностичності дій партнерів по бізнесу;
- збільшення сумлінної конкуренції на ринку внаслідок збільшення свободи торгівлі, припливу інвестицій у галузь, у тому числі іноземних;
- негативні дії конкурентів;
- нестабільність попиту на продукцію (роботи, послуги);
- зміни в податковому, екологічному законодавстві і т.д.

Також на невизначеність у бухгалтерському обліку діють інші зовнішні фактори, що носять випадковий характер, урахувати вплив яких на етапі планування господарської діяльності із прийнятним ступенем вірогідності не представляється можливим (наприклад, характер впливу погодних умов, фінансові втрати, викликані комп'ютерними вірусами й інші форс-мажорні події).

До внутрішніх причин відносяться:

- слабкі загальноекономічні й бухгалтерські знання, управління, що не дозволяють йому організувати ефективну бухгалтерську інформаційну систему підприємства;
- низький професійний рівень працівників бухгалтерії;
- витік конфіденційної бухгалтерської інформації із провини службовців (інсайдерські проблеми);
- порушення принципів і правил бухгалтерських стандартів;
- фінансові прорахунки при виборі способів обліку, регламентованих бухгалтерськими стандартами і т.д.

Основними факторами, що визначають виникнення невизначеності в бухгалтерському обліку, є:

- 1) викривлення реального фінансового стану підприємства й результатів його діяльності, що відбуваються в процесі формування звітності;
- 2) відсутність якісної облікової політики, що забезпечує формування внутрішньої й зовнішньої бухгалтерської звітності, що відповідає інформаційним потребам усіх зацікавлених користувачів.

Викривлення в бухгалтерській інформації можуть виникати в процесі ведення облікової роботи в результаті помилок або порушень. Під помилками в бухгалтерському обліку будемо розуміти ненавмисне викривлення облікової інформації, під порушеннями — навмисне викривлення облікової інформації. Під впливом викривлень виникає бухгалтерський ризик, що полягає у відхиленні фактичних даних бухгалтерської звітності від достовірних даних, відповідних до об'єктивного стану підприємства. Чим більше викривлень, тим більше величина бухгалтерського ризику.

Ризик діяльності, як предмет дослідження економічної безпеки – це загроза настання події, яка є слідством невизначеності у внутрішньому й зовнішньому середовищі й /або результатом ухвалення рішення, яке приведе до непередбачуваних витрат.

В основу управління ризиками в системі економічної безпеки покладена їхня ідентифікація, тобто виявлення й оцінка ймовірності їх настання.

Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку свідчать про необхідність дослідження впливу ризиків на показники діяльності й вартості бізнесу.

Дослідження національних стандартів бухгалтерського обліку показало, що для характеристики ризику звичайно використовується категорія невизначеності, що зрозуміло, тому що невизначеність властива фактам господарської діяльності, які знаходять висвітлення в системі бухгалтерського обліку.

Ряд дослідників підходять до визначення сутності ризику із двоякої позиції:

розрізняють *ризик – причину*, яка асоціюється з фактом господарської діяльності та передбачає створення резервів для покриття можливих наслідків ризику в майбутньому,

і *ризик – слідство*, який приводить до реальних фактів господарської діяльності й викликає необхідність коректування вартості окремих складових активів, зобов'язань і капіталу підприємства.

Сфера застосування професійного судження щодо облікової політики в частині управління ризиками при забезпеченні економічної безпеки підприємства відображена в таблиці 1.2 [20].

Таблиця 1.2 – Сфера застосування професійного судження щодо облікової політики

Об'єкт обліку	Облікова політика
Необоротні активи	— періодичність проведення переоцінки необоротних активів; — установлення слушної вартості при переоцінці (крім випадків переоцінки основних коштів для приватизації й передачу в оренду державних майнових комплексів, які регламентуються нормами Закону України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оцінну діяльність в Україні»)
Запаси	— установлення чистої вартості реалізації
Дебіторська заборгованість	— методика обчислення резерву сумнівних боргів; — розробка політики щодо періодизації дебіторської заборгованості
Сегменти діяльності	— установлення звітних сегментів; — визначення пріоритетного виду сегмента; — ідентифікація ризиків, пов'язаних з діяльністю сегментів
Резерви майбутніх витрат і платежів	— оцінювання ймовірності відливу ресурсів, які втілюють економічні вигоди
Резервний капітал	— визначення напрямків використання резервного капіталу; — установлення економічно обґрунтованого розміру резервного фонду коштів
Умовні факти господарської діяльності	— установлення умовних фактів господарської діяльності; — оцінювання ймовірності настання окремих непередбачених зобов'язань

Аналітик повинен розуміти, що інформація, що міститься в бухгалтерському обліку й звітності має ризики системи бухгалтерського обліку (табл. 1.3, 1.4) [20], які пов'язані з:

- оцінкою ймовірності втрати економічних вигід об'єктів обліку під впливом невизначеності;
- оцінкою істотності;
- оцінкою умовних активів і умовних зобов'язань;
- використанням принципу обережності, що може привести до невідповідності доходів і витрат, а також втрати збалансованості окремих показників активів і пасивів.

В основу концептуальних підходів до складання традиційної фінансової звітності в Україні покладена фінансова концепція збереження капіталу, яка передбачає ретроспективний погляд на інформацію про факти господарської діяльності й орієнтації на показник прибутку, який дає можливість оцінити ефективність використання вкладеного капіталу з позицій інвесторів підприємства. Для дотримання цих підходів і задоволення внутрішніх потреб користувачів інформації зовсім необов'язковою є регулярна й досить трудомістка переоцінка окремих об'єктів обліку з метою визначення їх справедливої вартості, навіть якщо така переоцінка суттєво впливає на показники капіталу підприємства.

З іншого боку, справедлива вартість, це експертна оцінка, яка ґрунтується на ринковому підході й потребує професійного судження обізнаної в цьому питанні особи. Практично всі вітчизняні автори, які досліджують проблематику професійного судження в сфері бухгалтерського обліку, схильні затверджувати, що це висновок професійного бухгалтера при умовах невизначеності на розкриття правдивої й неупередженої інформації про фінансовий стан і результати діяльності підприємства.

Таким чином, аналітик з питань фінансово економічної безпеки може виступати суб'єктом вибору облікових процедур для забезпечення одержання достовірної інформації про окремі об'єкти обліку. Саме він найповнішим чином володіє альтернативними джерелами інформації, може інтерпретувати майбутні факти господарської діяльності, виникнення яких є ймовірними з високим рівнем вірогідності. Надалі такі професійні судження потрібно оформити в Наказі про облікову політику.

Таблиця 1.3 – Аналіз впливу ризику на вартісний вимір об'єктів бухгалтерського обліку

Об'єкти бухгалтерського обліку	Вплив ризику на формування інформації про об'єкти бухгалтерського обліку	Вплив на капітал підприємства
Основні засоби, нематеріальні активи	<i>Ризик зміни вартості основних засобів і нематеріальних активів.</i> Вплив ризику виявляється через методи подальшої оцінки (переоцінки) активів.	Збільшення або зменшення капіталу. Вплив на додатковий капітал і витрати звітного періоду
Запаси	<i>Ризик зміни вартості виробничих запасів.</i> Вплив ризику проявляється через методи подальшої оцінки. Результатом подальшої оцінки є зміна (зменшення) з віднесенням результату такої зміни до складу видатків іншої операційної діяльності. Крім того, вплив ризику проявляється через вибір методів оцінки списання запасів.	Зменшення капіталу. Вплив на показник інших видатків операційної діяльності
Кошти	<i>Ризик платоспроможності.</i> Вплив ризику проявляється при зміні платоспроможності коштів. <i>Валютний ризик.</i> Вплив ризику проявляється в зміні гривневого оцінювання коштів або активів і зобов'язань, які будуть отримані або сплачені у фіксованій сумі коштів під впливом зміни курсу іноземної валюти	Збільшення або зменшення капіталу. Вплив на показники доходів і витрати іншої операційної й іншої звичайної діяльності
Дебіторська заборгованість	<i>Кредитний ризик.</i> Вплив ризику проявляється шляхом росту безнадійної й сумнівної дебіторської заборгованості в складі первісної вартості дебіторської заборгованості, яка не підтверджена резервом сумнівних боргів	Зменшення капіталу. Впливає на збільшення інших операцій їх видатків
Фінансові інвестиції	<i>Ризик зміни вартості фінансових інвестицій.</i> Вплив ризику для фінансових інвестицій, виявляється при зміні їх поточної ринкової вартості.	Збільшення або зменшення капіталу. Вплив на показники інших доходів і витрат
Кредити й позики	<i>Процентний ризик.</i> Вплив ризику викликаний можливими змінами ставок за кредитами й позиками, а також необхідністю сплати додаткових сум у випадку несвоєчасного або неповного погашення платежів по кредитах і позиками	Зменшення капіталу. Вплив на показник інших витрат операційної діяльності
Кредиторська заборгованість	<i>Ризик процесу заготовки.</i> Ризик укладається в тому, що в підприємства може з'явитися необхідність сплати штрафів, пені, неустойок у випадку несвоєчасного або неповного погашення зобов'язань перед постачальниками й іншими кредиторами	Зменшення капіталу. Вплив на показник інших витрат операційної діяльності
Основні засоби, кошти, запаси	<i>Майновий ризик.</i> Ризик полягає в зниженні вартості майна підприємства, пов'язаному із крадіжками, недоліками й втратами, які перевищують норми природнього збитку	Зменшення капіталу. Вплив на показники витрат операційної діяльності

		Продовження таблиці 1.3.
Собівартість продукції	<i>Виробничий ризик.</i> Ризик полягає в збільшенні витрат діяльності підприємства у зв'язку з необґрунтованою перевитратою ресурсів.	Зменшення капіталу. Вплив на показник витрат
Витрати діяльності	<i>Комерційний ризик.</i> Ризик полягає в збільшенні витрат підприємства, пов'язаних із втратою від псування продукції на складах і під час транспортування, втратами від заміни неякісних товарів; сплатою штрафів, пені, неустойки за порушення умов господарських договорів	Зменшення капіталу. Вплив на показник витрат на збут
	<i>Ризик надзвичайної діяльності.</i> Ризик полягає у виникненні непрогнозованих ситуацій, які супроводжуються втратами активів підприємства, додатковими витратами на усунення наслідків надзвичайних ситуацій; витратами на відшкодування збитків, заподіяних навколишньому середовищу.	Зменшення капіталу. Вплив на показник надзвичайних витрат

Таблиця 1.4 – Вимоги національних стандартів бухгалтерського обліку до відбиття інформації про ризики

Напрямок формування інформації	Вимоги до відображення інформації про ризики	Посилання на стандарт бухгалтерського обліку
1	2	3
Формування облікової політики	Підприємство зобов'язано відображати в Примітках до фінансової звітності інформацію про зміни в облікових оцінках, які мають істотний вплив на поточний період, або, як можна чекати, суттєво будуть впливати на майбутні періоди	П(с)БО 6 «Виправлення помилок і змін у фінансових звітах»
	Підприємство у фінансовій звітності повинне розкривати інформацію про зміну купівельної здатності коштів за умови, коли кумулятивний приріст інфляції складе 90 і більше відсотків	П(с)БО 22 «Вплив інфляції»
Розкриття інформації у фінансовій звітності	Підприємство зобов'язано розкривати у фінансовій звітності інформацію про будь-які істотні невизначеності, які приводять до зниження вірогідності облікової інформації	НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»
	Підприємство зобов'язано надавати допомога користувачам фінансової звітності щодо оцінки ризиків (комерційні, валютні й т.п.), які обумовлені особливостями діяльності окремих сегментів	П(с) БО29 «Фінансова звітність за сегментами»
	Для оцінки користувачами фінансової звітності можливих слідств їх взаємодії з підприємством, воно зобов'язане в Примітках до фінансової звітності розкривати характер відносин між зв'язаними сторонами	П(с)БО 23 «Розкриття інформації щодо зв'язаних сторін»
	Підприємство зобов'язано розкривати інформацію про ризики, пов'язані з його фінансовими інструментами, що є невід'ємною умовою прийняття їх до бухгалтерського обліку й відображенню у фінансовій звітності	П(с)БО 13 «Фінансові інструменти»
	По кожному виду непередбачених (умовних) зобов'язань підприємство у фінансовій звітності повинне розкривати фактори, які ставляться до невизначеності в сумах або часі убування економічних вигід	П(с)БО 11 «Зобов'язання»
	Підприємство зобов'язано розкривати у фінансовій звітності невизначеності пов'язані з вибуттям активів або припиненням діяльності	П(с)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, і припинена діяльність»

Методи бухгалтерського обліку	У випадку встановленої ймовірності непогашення дебіторської заборгованості підприємство повинне створити резерв сумнівних боргів. Розмір цього резерву визначають окремо по кожній групі сумнівних боргів залежно від платоспроможності боржників, які входять у цю групу й оцінювання ймовірності непогашення боргу повністю або частково	П(с)БО «Дебіторська заборгованість»
	Однією з умов визнання доходу від реалізації продукції (товарів, інших активів) є передача покупцеві ризиків і вигід, пов'язаних із правом власності на продукцію (товар, інший актив)	П(с)БО «Дохід»
	При зниженні вартості запасів (знеціненні) здійснюють їхню переоцінку й відображають по чистій вартості реалізації	П(с)БО 9 «Запаси»
	Якщо первісна вартість основних коштів і нематеріальних активів не відповідає їхньої слушної вартості на момент складання балансу, здійснюють її переоцінку до документально підтвердженої слушної вартості цих активів на дату балансу	П(с)БО 7 «Основні кошти П(с)БО 8 «Нематеріальні активи»
	Якщо первісна вартість фінансових інвестицій (крім інвестицій, які втримуються підприємством до погашення або враховуються по методу участі в капіталі) не відповідає їхньої слушної вартості на момент складання балансу, здійснюється їхня переоцінка до слушної вартості на дату балансу	П(с)БО 12 «Фінансові інвестиції»
	При оцінюванні резерву (забезпечення майбутніх видатків) по діяльності, яка припиняється, підприємство зобов'язано брати до уваги зобов'язання, щодо яких існує невизначеність	П(с)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, припинена діяльність»
	При здійсненні зведеної діяльності власники здійснюють контроль над усіма активами з метою подальше загальний розподілу ризиків і вигід від володіння цими активами	П(с)БО 19 «Об'єднання підприємств»

Узагальнення видів професійних суджень аналітика з питань фінансово економічної безпеки щодо облікової політики в частині впливу ризику на показники діяльності підприємства.

Поряд з переоцінкою активів для зниження впливу ризику на вартість капіталу підприємства й підвищення вірогідності облікової інформації створюють резерви, які стосуються визнаних підприємницьких ризиків. При цьому резерви розділяють на оцінюючі й прогностні.

За економічною сутністю оцінюючі резерви виступають елементом оцінювання, пов'язаного з наслідками ризику. Формування оцінюючих резервів можливе у випадку встановленої ймовірності недоодержання очікуваних економічних вигід або можливих втрат. При створенні оцінюючих резервів інформація про вартість активів розкривається у фінансовій звітності за мінусом вартості створених резервів. Прикладом таких резервів у вітчизняній обліковій практиці виступає резерв сумнівних боргів, який створюють при визначенні ризику непогашення дебіторської заборгованості з метою забезпечення економічної безпеки підприємства. Разом з тим, у міжнародній практиці крім зазначеного резерву передбачене формування резервів під зниження вартості матеріальних цінностей і під знецінення фінансових інвестицій.

На відміну від оцінюючих, резерви забезпечення майбутніх витрат і платежів не мають прямого зв'язку з вартісним оцінюванням активів і зобов'язань. Однак їх формування впливає на фінансовий результат підприємства й, відповідно, на вартість його капіталу, який проявляється в декількох напрямках:

- зменшує фінансовий результат діяльності у звітному періоді на суму відрахувань у резерв;

- дає можливість урівноважити вплив витрат на фінансовий результат діяльності при існуванні значних коливань обсягів діяльності по періодах.

Створення зазначених резервів приводить до збільшення витрат звітного періоду. Тому для відображення їх у системі бухгалтерського обліку необхідним є виконання трьох взаємозалежних правил:

- у підприємства виникають істотні зобов'язання (юридичні або ті, що впливають із практики його діяльності в результаті минулих подій);
- існує ймовірність того, що врегулювання зобов'язань вимагає відтоку активів, які містять у собі економічні вигоди;
- суму зобов'язань можна вірогідно оцінити.

Згідно з діючим Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, облік зазначених резервів здійснюють на відповідних субрахунках до рахунку «Забезпечення майбутніх витрат і платежів» по таких напрямках: резерв на виплати працівникам, резерв на додаткове пенсійне забезпечення, резерв на виконання гарантійних зобов'язань, резерв на забезпечення інших виплат і платежів, резерв на забезпечення відновлення земельних ділянок і т.п. Останнім часом з'являється усе більше досліджень, пов'язаних з розширенням напрямків резервування забезпечень майбутніх витрат і платежів.

На нашу думку, резерви для покриття впливу професійних ризиків або ризиків зовнішнього середовища потрібно відображати за аналогією з резервним капіталом за рахунок нерозподіленого прибутку, а їх розмір повинен визначатися аналітиком з питань фінансово економічної безпеки на основі оцінювання ймовірності втрати економічних вигід.

Створення резервів служить причиною визнання впливу ризику, робить інформацію про них наочною й більш зрозумілою у використанні як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами. Тому з позицій економічної безпеки підприємства найбільший інтерес представляють два аспекти резервування:

- обґрунтованість розміру резервів;
- фактичне забезпечення створених резервів відповідними активами.

Перший напрямок досліджень зв'язаний зі значними викривленнями облікової інформації, обумовленими «творчим» прочитанням окремих стандартів бухгалтерського обліку, який як звичайно приводить до суб'єктивного впливу на капітал підприємства, а отже, до зниження вірогідності наданої інформації.

Подолання цієї проблеми можливо при зміні внутрішньої політики до формування резервів сумнівних боргів. Бухгалтерський персонал при створенні цих резервів повинен перейти від формального виконання норм П(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість» до чіткої взаємодії з необліковими фахівцями, які тим або іншим способом впливають на стан розрахунків з дебіторами (менеджерів фінансового відділу, відділу збуту, аналітиків з питань фінансово економічної безпеки).

Інший напрямок досліджень пов'язане з питаннями фактичного забезпечення резервів, створених для покриття ідентифікованих підприємницьких ризиків, окремими видами активів. Ця проблема викликана, у першу чергу, довірою зовнішніх користувачів інформації до діяльності підприємства. Відображення в обліку резервів майбутніх витрат і платежів — це лише намір підприємства відповідати за певні ризики у випадку їх фактичного прояву. Разом з тим намір так і залишиться на рівні побажання, якщо підприємство не буде мати в наявності вільних коштів, здатних покрити наслідку ризику.

З позицій забезпечення економічної безпеки резерви треба розглядати подвійно: з одного боку, як суму зарезервованих коштів в активі балансу, а з іншого — як джерело покриття окремих ризиків.

Вплив професійних ризиків бухгалтера на стан економічної безпеки підприємства

Високий рівень ризику в професійній діяльності бухгалтера і його відповідальність перед користувачами звітності потребує визнання в системі професійних ризиків підприємства поняття «професійний ризик бухгалтера» і вдосконалення елементів організації бухгалтерського обліку в умовах ризику.

Втім, дослідженню сутності й природи виникнення професійних ризиків, пов'язаних із кругообігом облікової інформації, приділене недостатньо уваги як у бухгалтерському обліку, так і в ризикознанні.

Під професійним ризиком бухгалтера слід розуміти інформаційні ризики, пов'язані з викривленням облікових даних, які виникають у системі бухгалтерського обліку і є слідством дій або бездіяльності облікового персоналу. Ці ризики викликані порушенням правил ведення обліку, витоком конфіденційної інформації, низкою кваліфікацію облікових кадрів, викривленням облікової інформації й т.п. (табл.1.5).

Таблиця 1.5 – Склад факторів, які впливають на виникнення професійних ризиків у системі бухгалтерського обліку.[20]

Джерело утворення ризику	Склад факторів, які сприяють виникненню інформаційних ризиків
1	2
Кадровий потенціал бухгалтерської служби	Слабкі знання керівників бухгалтерської служби, яка не дозволяє їм організувати ефективну обліково-інформаційну систему підприємства
	Недостатній професійний рівень бухгалтерів
	Витік конфіденційної інформації з вини співробітників бухгалтерії
Методика ведення бухгалтерського обліку	Порушення принципів і правил ведення бухгалтерського обліку
	Фінансові прорахунки при виборі зразку в обліку, регламентованих стандартами бухгалтерського обліку й фінансової звітності
	Маніпуляції з бухгалтерськими даними
Організація бухгалтерського обліку	Неефективна політика підприємства з організації бухгалтерського обліку
	Застарілі інформаційні технології, які не відповідають сучасним вимогам обробки, збереження й надання облікової інформації окремим групам користувачів

Професійні ризики, пов'язані з організацією й функціонуванням системи бухгалтерського обліку на підприємстві, включають:

1. Ризики викривлення інформації.

У цю групу входять ризики порушення персоналом бухгалтерської служби законодавчих (нормативно-правових) актів, які регулюють фінансово господарську діяльність підприємства, яке веде викривленню вірогідності облікової інформації. Зазначені порушення можуть мати як ненавмисний (здійснені внаслідок некомпетентності персоналу), так і навмисний характер (здійснені з метою одержання незаконної вигоди). При виявленні фактів невірогідності (фальсифікації) інформації слідствами можуть бути санкції з боку податкових і правоохоронних органів, втрата репутації покупців і, відповідно, зниження ефективності діяльності й економічної безпеки.

2. Ризики, пов'язані з порушенням методики ведення бухгалтерського обліку в результаті необґрунтованого вибору облікової політики.

Звичайно такі порушення приводять до того, що:

- облікова інформація позбавлена якостей, необхідних менеджменту для ефективного управління діяльністю підприємством;
- оприлюднена фінансова звітність спонукує зовнішніх користувачів до прийняття на її підставі рішень, не вигідних для підприємства;
- ведення обліку буде викликати ріст витрат, пов'язаних зі збільшенням трудомісткості облікових операцій.

Слідством зазначених ризиків є необґрунтована зміна вартісного оцінювання активів і капіталу підприємства, яка негативно відображається на його репутації.

3. *Організаційні ризики, які пов'язані з тим, що структура бухгалтерської служби, організація облікової роботи, кваліфікація й інші професійні й особистісні характеристики працівників не будуть відповідати завданням, поставленим перед апаратом бухгалтерії.* Це може привести до росту трудомісткості й зниженню оперативності облікової роботи, невиправданому збільшенню штату бухгалтерії й, відповідно, падіння ефективності системи бухгалтерського обліку. Крім того, до цієї групи ризиків доцільно віднести ризики втрати конфіденційної інформації внаслідок недбалості або злого наміру працівників бухгалтерії.

У зв'язку з тим, що частота й періодичність виникнення подій, пов'язаних із професійними ризиками бухгалтера, слабо зазнає прогнозуванню, достовірне й об'єктивне оцінювання цих ризиків ускладнене. Одержують відображення лише сліdstва подібних ризиків, такі як штрафи, пені, неустойки за господарськими угодами або податковими платежами. Тому перед підприємствами стоїть нагальна потреба в розробці механізмів прогнозування, оцінювання й зниження професійних ризиків у бухгалтерському обліку.

Такі механізми треба покласти в основу економічної політики підприємства в частині мінімізації рівня впливу професійного ризику бухгалтера на стан його економічної безпеки, яка буде вимагати змін в організації бухгалтерського обліку.

Політика підприємства в частині управління професійними ризиками бухгалтера

Ці зміни в першу чергу пов'язані з інтеграцією в систему бухгалтерського обліку спеціальних методів перевірки, властивих економічній безпеці, при встановленні ймовірності виникнення професійних ризиків бухгалтера. Метою такої інтеграції є недопущення виникнення негативних тенденцій, викликаних діяльністю облікового персоналу, пов'язаної з навмисним або ненавмисним маніпулюванням обліковими даними; своєчасне виявлення нелояльне настроєних до підприємства осіб; забезпечення надійного захисту комерційної таємниці підприємства; протидія комерційному шпигунству й т.п.

Бухгалтер є активним учасником процесу управління. Він повинні володіти навичками аналітичної роботи, здійснювати контроль якості ведення обліку, добре знати новітні інформаційні системи, податкове й трудове законодавство. При цьому робота бухгалтера в певному змісті має творчий характер.

Останнім часом у наукових колах усе частіше виникає дискусія щодо впливу творчого (креативного) обліку на стан економічної безпеки підприємства, яка дає можливість виділити два напрямки в трактуванні цього явища. Прихильники першого напрямку під креативним обліком розуміють багатоцільовий облік, який вимагає від облікових працівників підприємства фактів і правил їх групування, виходячи з інтересів менеджменту з метою одержання знань про нові об'єкти спостереження.

Прихильники другого напрямку розглядають це явище як загрозу, пов'язану з поширенням недостовірної фінансової інформації. Цього ж думки дотримуються західні вчені щодо сутності креативного обліку:

- використання бухгалтерського обліку для введення в оману користувачів;
- використання й зловживання методиками й принципами бухгалтерського обліку для досягнення фінансових результатів;
- підготовку звітів підприємства таким чином, щоб вони відображали його діяльність у більш привабливими і зручними світлі для акціонерів, інвесторів і інших зацікавлених осіб .

Проявами творчого ведення обліку є:

- завищення прибутку з подальшою можливістю нарахування вищих дивідендів;
- завищення прибутку й заниження обсягів зобов'язань із метою одержання вищої категорії позичальника при залученні кредитів;
- маніпулювання даними фінансової звітності з метою одержання вищого рейтингу по певним видом діяльності;
- завищення витрат, які відносяться до базових при оподаткуванні прибутку;
- штучне поліпшення показників прибутковості, ліквідності, фінансовій стійкості з метою підвищення коефіцієнта фінансової надійності для потенційних партнерів.

Зазначений перелік проявів маніпулювання обліковими даними дає можливість виділити три напрямки одержуваних від цього вигід:

- мінімізація витрат, пов'язаних зі сплатою податків, внесків і зборів, ресурсних платежів;
- підвищення рейтингової оцінки іміджу підприємства;
- максимізація виплат менеджерам.

Прийоми креативного обліку, які найчастіше використовують при викривленні фінансової інформації, можна узагальнити в три основні групи:

- вибір облікових оцінок;
- вибір стандартів бухгалтерського обліку й фінансової звітності;
- формальне відображення господарських операцій усередині однієї фінансово промислової групи.

Ще одним проявом творчості в обліку є здійснення формальних операцій між підприємствами усередині фінансово промислових групах, яке набуло найбільше поширення у вітчизняній практиці. Для цього власники створюють значну кількість юридичних осіб, які здійснюють операції між собою. Така

схема дозволяє маніпулювати прибутком і приховувати значні боргові зобов'язання, а підприємствам, які до неї відносяться, виглядати в кращім світлі в очах потенційних партнерів.

Суцільне поширення креативного обліку обумовило пошук шляхів для подолання цього явища. Деякі автори вважають, що боротися з викривленнями фінансової інформації повинен незалежний аудитор. Однак, як показує український досвід господарювання, практично вся недостовірна фінансова звітність великих підприємств мала позитивні аудиторські висновки. Намагаючись максимізувати свій прибуток, аудиторські фірми нерідко порушують як етичні, так і законодавчі норми [21].

Тому, дослідницький ракурс повинен бути спрямований у площину безпосередніх користувачів інформації, яким необхідно розробляти внутрішні механізми перевірки вірогідності фінансової звітності свого підприємства, потенційних партнерів або інших контрагентів з метою:

- діагностування їх реального фінансово-майнового стану для запобігання погрози співробітництва з потенційним банкрутом;
- точної оцінки їх фінансової надійності при здійсненні партнерських відносин;
- підготовки інформації для прийняття управлінських рішень з приводу співробітництва з партнерами при умовах виявлених загроз;
- максимально повного інформаційного забезпечення фахівців служби економічної безпеки власного підприємства з метою керування професійними ризиками в системі бухгалтерського обліку.

В основу механізму перевірки вірогідності облікової інформації повинні бути покладені зразки одержання альтернативних даних, які підтверджують (не підтверджують) правдивість наданої інформації, а також технології описи її характеристик, яке дасть можливість побудувати шкалу вірогідності. Впровадження такого механізму в практичну діяльність вітчизняних підприємств є однією з головних завдань аналітика з питань фінансово економічної безпеки.

Для одержання альтернативної інформації, аналітик застосовує елементи бізнес розвідки, яка передбачає збір даних з використанням офіційних і неофіційних джерел. Серед офіційних джерел найпоширенішими є:

- висновки незалежних аудиторських компаній;
- видання центральних і регіональних органів керування статистики України, у яких публікують середньогалузеві показники по окремих напрямках діяльності;
- періодичні офіційні видання державних органів і структур, зокрема, видання Державної комісії із цінних паперів і фондовому ринку, відомчі збірники, які містять інформацію про фінансові й економічні показники;
- офіційні сайти профільних комітетів і міністерств, де публікується річна фінансова звітність;
- біржова інформація про динаміку зміни вартості цінних паперів і тенденцій на фондовому ринку в цілому й по сегментах.

Неофіційну інформацію одержують застосуванням спеціальних методів бізнес розвідки (агентурної розвідки), які традиційно використовують при забезпеченні економічної безпеки підприємства. Серед цих методів найбільш уживаними є: *метод конфіденційних відносин, метод спеціалізованого опитування, метод конфіденційного спостереження.*

Не менш важливим аспектом, який потребує впровадження процедур перевірки з боку фахівців служби економічної безпеки, є обґрунтований добір кадрового потенціалу бухгалтерії з метою мінімізації ймовірних негативних наслідків професійних ризиків.

Таку перевірку доцільно здійснювати по кожній особі при її прийманні на роботу, по групі окремих фахівців бухгалтерії, які займаються наданням інформації з окремих перспективних напрямків діяльності перед проведенням найбільш важливих угод з їхньою участю й при встановленні рівня дотримання ними комерційної таємниці, а також взагалі по підрозділу бухгалтерії, якщо перевірка має плановий характер (раз у рік). Випробування проводять по таких напрямках: *лояльність, чесність у роботі, професійна придатність і компетентність, дотримання комерційної таємниці.*

Лояльність дає можливість перевірити бухгалтера щодо його готовності:

- надавати інформацію керівництву про можливі вигідні контракти, про діяльність конкурентів; дбайливо ставитися до майна підприємства;
- підтримувати й зміцнювати здоровіший морально психологічний клімат на підприємстві взагалі й у бухгалтерії зокрема.

В основу перевірки лояльності покладений *метод професійного спостереження й метод спеціальних психофізіологічних і психологічних досліджень.*

Метод спостереження дозволяє показати контакти бухгалтера, які можуть свідчити про можливість його нелояльної поведінки до свого підприємства. При цьому категорично забороняється використовувати отриману інформацію з метою шантажу працівника або обмеження його конституційні права при здійсненні професійного спостереження.

Метод спеціальних психофізіологічних і психологічних досліджень передбачає одержання достовірної інформації про особу з використанням спеціальних психологічних, психофізіологічних і інформаційних устроїв. В основі методу лежать принципи психологічного тестування або проведення перевірки із застосуванням поліграфа (детектора неправди), що дають можливість дати інформацію щодо можливих нелояльних дій, яку особа приховує, виходячи з її психологічної структури особистості.

Основний зміст перевірки на чесність у роботі міститься в тому, що бухгалтеру, якого перевіряють, створюють умови, при яких він може щось украсти, будучи впевненим, що крадіжку не викриють. Перевірці на чесність як звичайно підлягають такі операції:

- одержання комісійних від партнера. При цьому партнер діє узгоджено з керівником підприємства про взаємну перевірку кадрів;
- завищення коштів, виданих під звіт працівникам, з якими бухгалтер вступив у змову з можливим «відмиванням» певної частки їх;

- несанкціоноване використання коштів у касі на власні потреби з подальшим поверненням;
- використання грошей підприємства для спекуляції;
- використання автотранспортних засобів для особистих цілей.

Перевірка професійної придатності й компетентності, звичайно проводиться головним бухгалтером або його заступником, а у випадку, якщо суб'єктом перевірки здобувач посади головного бухгалтера — фінансовим директором підприємства. Звичайно перевірку проводять: шляхом співбесіди по проблемі або дорученні виконати ту або іншу роботу, наприклад, скласти звітність, заповнити первинний документ і т.п.

При перевірці на дотримання комерційної таємниці повинні виявитися випадки:

- зривів контрактів при участі бухгалтера;
- втрати бухгалтером документів, які містять комерційну таємницю, на попередніх місцях його роботи;
- роботи з таємними документами фірми вдома або неробочий час без узгодження з керівництвом;
- перехоплення конкурентами угод, контрактів, про яких було відомо бухгалтерові.

Контроль над дотриманням комерційної таємниці в поточній діяльності бухгалтера здійснюється за допомогою спеціального програмного забезпечення, що дозволяє фахівцям з безпеки контролювати проходження й поширення облікової інформації, яка належить до комерційної таємниці або до інформації з обмеженим доступом.

Залежно від значення цього показника аналітик визначає чотири рівні професійного ризику бухгалтера на стан економічної безпеки підприємства: мінімальний вплив ризику, несуттєвий вплив ризику, істотний вплив ризику, катастрофічний вплив ризику і дає рекомендації щодо управління їм.

При встановленні істотного професійного ризику доцільною буде його диверсифікованість. Продуктивним видом диверсифікованості на сьогоднішній день є аутстафінг, метою якого є мінімізація кадрових ризиків у системі бухгалтерського обліку.

Управління ризиками передбачає послідовне виконання таких дій:

Виявлення (ідентифікацію) ризику. Як звичайно ідентифікація внутрішніх ризиків на більшості підприємств покладена на менеджерів підприємства, які відповідають за його ключові функції, або на фахівців служби економічної безпеки (ризик менеджерів). Разом з тим самі більші проблеми породжує ідентифікація ризиків, пов'язаних з діяльністю зовнішніх контрагентів, з якими планує співробітничати підприємство. Використання для цього інструментів конкурентної розвідки, якими володіють фахівці служби економічної безпеки, не завжди приносить позитивні результати, тому що не надає фінансових показників, які б дозволяли визначати ризикованість діяльності по певних контрагентах.

Ранжирування ризиків за рівнем їх важливості дає можливість відокремити істотні ризики (оцінити їхній вплив на капітал підприємства), по

яких надалі потрібно здійснювати захід щодо мінімізації. Як звичайно для ранжирування ризику використовують експертні оцінки фахівців служби економічної безпеки, які встановлюють ранг ризику з урахуванням можливого нанесення збитку діяльності підприємства в результаті його прояву. Разом з тим застосування лише професійного судження при встановленні рангу викликає ряд сумнівів щодо точності оцінки впливу окремих ризиків на капітал підприємства. Це спонукає до розробки комбінованих механізмів ранжирування ризику з урахуванням експертних оцінок і аналітичних моделей зміни прибутку під впливом дії ризику.

Розробка заходів щодо зниження істотних ризиків.

Як звичайно це досягається декількома шляхами:

- шляхом зменшення ймовірності реалізації несприятливих подій (наприклад, зниженням відсотка збитку підприємство досягає при зменшенні втрат ресурсів);
- шляхом скорочення очікуваного збитку при настанні несприятливої події. До таких методів відносять диверсифікованість або Відхилення від особливо ризикованих подій (наприклад з партнерами, щодо яких існує низький відсоток їх фінансової надійності, краще взагалі не укладати більших угод навіть якщо вони пропонують вигідні умови);
- шляхом застосування методів компенсації ризику (на перестраховування або резервування), які не міняють його розміру;
- по-друге, більшість малих і середніх підприємств не можуть дозволити собі надання своїм співробітникам соціальних пільг у зв'язку зі значною вартістю їх. Це породжує конфлікт між підприємством і його фахівцями з обліку, що викликає ризик маніпуляцій з фінансовими показниками, тому провайдер бере на себе ризик невдоволення персоналу цими аспектами й вирішує подібні завдання;
- по-третє, висококваліфіковані фахівці з обліку як звичайно диктують підприємству завищені вимоги щодо оплати або умов своєї роботи, задовольнити які роботодавцеві важко по певних причинах. Тому провайдер бере на себе ризик конфліктних ситуацій, а підприємство при цьому одержує кваліфікованого фахівця.

При встановленні катастрофічного впливу професійного ризику бухгалтера підприємству потрібно обрати один з варіантів дій:

- запобігання ризику, тобто свідомо відмова від співробітництва з окремим працівником або категорією облікового персоналу, діяльність яких може завдати істотної збитків підприємству;
- страхування ризику. У цьому випадку підприємство укладає угоди про страхування відповідальності за заподіяні збитки з найбільш ризикованими категоріями облікового персоналу (студентами, фахівцями низької кваліфікації, пенсіонерами, особами, по яких установлені випадки порушення комерційної таємниці на попередніх місцях роботи й т.п.) і визначає розмір страхових внесків, які платяться страхової компанії. Наприкінці сформовані страхові фонди є своєрідною гарантією погашення слідства професійних ризиків.

Удосконалювання обліково-аналітичних технологій з метою управління ризиками в системі економічної безпеки підприємства

У системі економічної безпеки під управлінням ризиками розуміють професійну діяльність, спрямовану на виявлення й кількісний вимір ризиків, включно з їхньою діагностикою (ідентифікацією), оцінювання впливу на показники фінансового стану дозволяють компенсувати втрати у випадку настання несприятливої події.

Оцінювання ефективності заходів щодо зниження ризиків, яке потребує узагальнення обробки фінансової інформації з використанням загальновідомих або оригінальних методик обґрунтування рішень в умовах невизначеності й ризику.

Аналітичне прочитання окремих форм фінансової звітності кваліфікованими користувачами дозволить визначити коефіцієнти ліквідності, фінансової стійкості, рентабельності, яка доповнить їхня вистава про ризики, пов'язані з діяльністю підприємства. Недостатність власних обігових коштів, ріст дебіторської й кредиторської заборгованості, а також низька ліквідність активів буде свідчити про ризик фінансової незалежності й ліквідності підприємства. А наявність непокритого збитку, зниження прибутку в динаміку, ріст витрат і падіння доходів підприємства буде характеризувати ризик зниження прибутковості його діяльності. Існування цих ризиків буде спонукувати зовнішніх користувачів до прийняття негативних щодо підприємства рішень. І навпаки, стабільне зростання показників прибутку, висока фінансова стійкість і ліквідність активів підвищать інвестиційну привабливість підприємства

Хоча значна частина даних про ризики і їх наслідках одержує відображення у фінансовій звітності, необхідно констатувати певну непристосованість сучасних форм звітності до потреб економічної безпеки.

По-перше, це пов'язане з тим, що практично вся інформація про ризики, яка відображається у фінансовій звітності, має історичний характер, тоді як майже відсутні прогностичні дані, здатні пролити світло на стан підприємства в майбутньому, а також його політикові щодо заходів, які вживає менеджмент підприємства для мінімізації негативних наслідків ризику.

По-друге, усі дані відкритої звітності мають фінансовий характер, який не дозволяє відображати в ній відмінні від фінансових характеристики ризику. Разом з тим сліdstва дії багатьох ризиків неможливо точно оцінити (калькулювати їхню вартість), оскільки не узгоджується із прийнятним рівнем вірогідності визначити ймовірність їх настання, тому не залишається іншого способу, крім лінгвістичного опису можливих подій, які можуть бути викликані ризиками.

По-третє, для підвищення прозорості бухгалтерської інформації й дотримання принципу безперервності діяльності в підприємств при сучасних економічних умовах виникає потреба визначати вплив ризиків, відображених у системі бухгалтерського обліку, на стан їх економічної безпеки. По тим ризикам, які можуть являти загрозу безперервному функціонуванню підприємства, необхідно розкривати ймовірні наслідки їх дій.

Така думка збігається з вимогами міжнародних стандартів фінансової звітності щодо відображення ризиків. Зокрема, МСФЗ 1 «Надання фінансової звітності» ставить за обов'язок усі підприємства розкривати у звітності мету й політику управління ризиками, з якими воно зустрічається. Підприємства повинні надавати зовнішнім користувачам інформацію про ризики, пов'язані з «потребою в капіталі, впливом інфляції, концентрацією доходу (по споживачах, продуктах, географічних зонах і т.п.), умовам конкуренції й т.п.»

Усе це спонукає до відображення подібної інформації в Пояснювальній записці до річної фінансової звітності. Форма Пояснювальної записки має довільний характер, головне, щоб вона висвітлювала основні позиції щодо істотних ризиків підприємства й можливих механізмів управління ними[20].

2 Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки на підприємстві

2.1 Принципи організації та функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств, установ, організацій.

Обліково-аналітичне забезпечення містить у собі *облікове* забезпечення, що підтримане різними видами обліку, використаними в рамках обліково-аналітичної системи (ОАС) підприємства (організації), і *аналітичне* забезпечення.

Говорячи про принципи формування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою, слід їх класифікувати на:

- облікові принципи, що дозволяють сформуваати адекватну ОАС, і
- принципи аналізу, що служать основою для проведення аналітичних процедур і узагальнення їх результатів.

Слід ураховувати й той факт, що оскільки в ОАС можуть входити різні види обліку, то й склад облікових принципів може змінюватися. Безсумнівним є те, що основою облікових принципів будуть принципи, що згадуються в різних концептуальних основах.

Згідно П(с)БО бухгалтерський фінансовий облік ґрунтується на принципах (по суті вимогах і допущеннях) [41].

Основні допущення:

Принцип нарахування

Фінансова звітність складається по методу нарахування. Згідно із цим методом, результати операцій і інших подій визнаються по факту їх здійснення (а не тоді, коли кошти або їх еквіваленти отримані або виплачені). Вони відображаються в облікових записах і включаються у фінансову звітність періодів, до яких відносяться.

Фінансова звітність, складена по методу нарахування, інформує користувачів не тільки про минулі операції, пов'язані з виплатою й одержанням коштів, але також про зобов'язання заплатити гроші і їх еквіваленти в майбутньому та про ресурси, тобто кошти які будуть отримані в майбутньому.

Якісні характеристики фінансової звітності

Якісні характеристики роблять інформацію, що представляється у фінансовій звітності корисною для користувачів. Основними якісними характеристиками фінансової звітності є: зрозумілість, доречність, надійність і порівнянність.

1. Зрозумілість

Основною якістю інформації, що представляється у фінансовій звітності, є її доступність для розуміння користувачами. Передбачається, що для цього користувачі повинні мати достатні знання в сфері господарської й економічної

діяльності, бухгалтерського обліку й бажання вивчати інформацію із старанням. Однак інформація про складні питання, яка повинна бути відбита у фінансовій звітності через її доречність для прийняття користувачами економічних рішень, не повинна виключатися тільки через те, що може виявитися занадто складною для розуміння певними користувачами.

2. Доречність

Щоб бути корисною, інформація повинна бути доречною для користувачів, що ухвалюють рішення. Інформація є доречною, коли вона впливає на економічні рішення користувачів, допомагаючи їм оцінювати минулі, справжні й майбутні події, а також підтверджувати, або виправляти їхні минулі оцінки.

Істотність

На доречність інформації серйозний вплив виявляє її характер і істотність. Інформація вважається істотною, якщо її пропуск або викривлення могли б вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на підставі фінансової звітності. Істотність залежить від розміру статті або помилки, оцінених у конкретних умовах пропуску або викривлення. Таким чином, істотність, скоріше, показує поріг або крапку відліку, і не є основною якісною характеристикою, яку повинна мати інформація для того, щоб бути корисною.

3. Надійність

Щоб бути корисною, інформація також повинна бути надійною. Інформація є надійною, коли в ній немає істотних помилок і упередженості викривлень, і коли користувачі можуть покластися на неї. Інформація може бути доречною, але настільки ненадійною за своїм характером, що її визнання може потенційно вводити в оману.

Правдиве надання

Для того щоб бути надійною, інформація повинна правдиво представляти операції та інші події, які вона або повинна представляти, або від неї обґрунтовано очікується, що вона буде це представляти.

Переважає сутність над формою

Якщо інформація повинна правдиво представляти операції й інші події, то необхідно, щоб вона враховувалася й представлялася відповідно до її сутності й економічної реальності, а не тільки юридичною формою. Сутність операцій і інших подій не завжди відповідає тому, що впливає з їхньої юридичної або встановленої форми.

Нейтральність

Щоб бути надійною, інформація у фінансовій звітності, повинна бути нейтральною, тобто повинна бути неупередженою. Фінансова звітність не буде нейтральною, якщо самим добром інформації впливає на ухвалення рішення або формування судження з метою досягнення запланованого результату.

Обачність

Обачність - це введення певного ступеня обережності в процес формування суджень, необхідних у проведенні розрахунків, необхідних в умовах невизначеності так, щоб активи або доходи не були завищені, а зобов'язання або витрати – занижені.

Повнота

Щоб бути надійною, інформація у фінансовій звітності повинна бути повною з урахуванням істотності й витрат на неї. Пропуск може зробити інформацію неправильною або, що вводить в оману, а отже, ненадійною й недосконалою з погляду її доречності.

4. Порівнянність

Користувачі повинні мати можливість зіставляти фінансову звітність підприємства за різні періоди для того, щоб визначати тенденції в її фінансовому становищі й результатах діяльності. Користувачі також повинні мати можливість порівнювати фінансову звітність різних підприємств для того, щоб оцінювати їхнє фінансове становище, результати діяльності й зміни у фінансовому становищі.

Обмеження доречності й надійності інформації:

Своєчасність

У випадку невиправданої затримки у наданні інформації вона може втратити свою доречність. Для своєчасного надання інформації часто буває необхідно звітувати до з'ясування всіх аспектів операції або іншої події, тим самим знижуючи надійність. І навпаки, якщо звітність затримана до з'ясування всіх аспектів, інформація може виявитися надзвичайно надійною, але мало корисною для користувачів, які повинні були ухвалювати рішення раніше.

Баланс між вигодами й витратами

Співвідношення між вигодами й витратами - це скоріше принципове обмеження, а не якісна характеристика. Вигоди, що випливають із інформації, повинні перевищувати витрати на її одержання.

Баланс між якісними характеристиками

На практиці часто необхідна рівновага або компроміс між якісними характеристиками. Ціль укладається в досягненні відповідного співвідношення між характеристиками. Відносна важливість характеристик у різних випадках - це справа професійного судження.

Правдиве й слушне надання

Про фінансову звітність часто говорять, що вона дає достовірне й правдиве надання, або представляє справедливо фінансове становище, результати діяльності й зміни у фінансовому становищі підприємства. Можна вважати, що застосування основних якісних характеристик і відповідних стандартів фінансової звітності звичайно забезпечує складання фінансової звітності, яка відповідає визначенню достовірної й правдивого надання або представляє справедливо таку інформацію.

У якості основних принципів управлінського обліку, слід віднести принцип *орієнтації на задоволення інформаційних потреб керівників (менеджерів) різного рівня й відповідальності за прийняття економічно обґрунтованих рішень по управлінню підприємством і його підрозділами* і принципи фінансового обліку, до яких входять:

Власні принципи управлінського обліку:

- оцінка результатів діяльності структурних підрозділів підприємства – принцип організації управлінського обліку;

- *принцип прийнятності й багаторазового використання* при зборі, реєстрації, обробці й передачі інформації;

- *принцип комплексності*, суть якого полягає в разовій фіксації даних у первинних документах або розрахунках і багаторазовім їхньому використанні у всіх видах управлінської діяльності без повторної фіксації, реєстрації або розрахунків;

- *принцип бюджетного методу управління* витратами, фінансами, комерційною діяльністю використовується як інструмент планування контролю й регулювання.

У міжнародній практиці в якості допущень використовуються принцип нарахування; відповідність доходів і витрат; обачності економічного суб'єкта; наявності грошового виміру; періодичність узагальнення економічних подій. Найбільша перевага вченими приділяється двом базовим принципам: безперервності діяльності й методу нарахування.

В економічному аналізі діяльності закладені принципи, адекватні сутності досліджуваних явищ і процесів. Виділяють десять основних принципів в аналізі господарської діяльності: *науковість; комплексність; системність; об'єктивність; дієвість; регулярність; оперативність; масовість; державний підхід; ефективність.*

Основними принципами економічного аналізу вважаються:

- об'єктивність і релевантність результатів, отриманих у процесі економічного аналізу;
- наукова обґрунтованість;
- системність і комплексність аналітичних заходів;
- істотність і оптимальність для прийняття раціональних управлінських рішень;
- співставність витрат на проведення аналізу й корисності отриманої інформації для зацікавленого користувача;
- принцип виділення провідної ланки (при відборі найбільш прийнятних варіантів управлінських рішень);
- своєчасність одержання вихідних аналітичних даних;
- кількісна визначеність, варіантність, вірогідність, ясність і порівнянність результатів аналізу.

Дослідження принципів формування обліково-аналітичного забезпечення управління безпекою показало, що застосовування принципів визначається структурою ОАС. Таким чином, для формування якісного обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою необхідно визначити види обліку, застосовувані в рамках ОАС конкретної організації і використовувати основні принципи, характерні для кожного виду обліку. При цьому облікові принципи повинні бути доповнені принципами в області економічного аналізу.

2.2. Організація обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

Процес формування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності та формування внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності повинен розглядатися із двох позицій:

- визначення формату внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності;
- визначення порядку формування показників внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності.

Формат звітності й порядок формування її показників необхідно розглядати у взаємозв'язку.

З погляду системного підходу основними етапами формування показників внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності є:

1. Визначення суб'єктів, що приймають участь у формуванні обліково-аналітичної системи економічної безпеки суб'єктів господарювання та внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності й споживаючих інформацію внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності.

Перша група суб'єктів (що приймає участь у формуванні показників) буде через свої можливості, навички й уміння впливати на порядок одержання, обробки й систематизації інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності.

Друга група суб'єктів через свої інформаційні потреби, а також з урахуванням своїх знань, умінь і навичок буде ставити завдання першій групі суб'єктів, тобто визначати набір показників, інформація з яких є необхідною для управління.

На даному етапі необхідно забезпечувати відповідність принципам формування обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, таких як принцип корисності; достатності; адресності; професійного судження.

2. Визначення об'єктів, інформація про які повинна бути представлена у внутрішній бухгалтерській управлінській звітності.

З одного боку, набір цих об'єктів є загальним для всіх організацій і обумовлюється основними виробничими факторами, основними господарськими процесами, у відношенні яких здійснюється управління. Із цього погляду набір показників звітності об'єктивний. З іншого боку, різні стилі керування, різні умови, у яких здійснюється фінансово-господарча діяльність кожного конкретного господарюючого суб'єкта будуть припускати й різні інформаційні потреби, що буде надавати індивідуальність переліку об'єктів внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, визначати ступінь деталізації інформації.

На даному етапі повинне забезпечуватися застосування таких принципів формування системи обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, як принцип корисності, достатності, креативності, професійного судження.

3. Формування каналів економічної інформації для створення на її основі системи обліково-аналітичної безпеки та внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності.

При цьому важливо враховувати, що сама діяльність організації є системою з наявністю певних входів і виходів, що дозволяють обмінюватися інформацією із зовнішнім середовищем. Управлінський персонал повинен виступити тут не тільки як споживач інформації звітності, але й у якості ланки, що забезпечує наявність відповідної інформації.

На даному етапі повинне забезпечуватися застосування таких принципів формування обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, як принцип оперативності, обов'язкової автоматизації, технологічності, власної інформаційної бази, достатності.

4. Розробка засобів надання результатів фінансово-господарчої діяльності організації як системи показників, що характеризують зовнішнє й внутрішнє середовище організації.

При цьому, оскільки сама фінансово-господарча діяльність організації може бути представлена як складна система, то це припускає не один, а безліч варіантів її поділу на елементи й відповідно кілька варіантів її опису. У завдання системного підходу до формування обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності входить те, щоб з безлічі складових вибрати найбільш адекватне, причому головним критерієм цього вибору повинне бути те, що подібна система повинна намагатися врахувати цілісні властивості об'єкта дослідження, описати його структуру й динаміку. При цьому потрібно розробити як форми звітності з урахуванням необхідної інформації про об'єкти, так і алгоритм формування відповідної інформації з урахуванням професійного судження суб'єктів процесу.

На даному етапі повинне забезпечуватися додержання таким принципам формування обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, як принцип корисності, обов'язкової автоматизації, технологічності, спадкоємності, гнучкої, але однакової структури, єдності реальних і абстрактних показників у звітності, кількісної оцінки, раціональності.

5. Побудова узагальненої моделі системи економічної безпеки організації за допомогою використання показників внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності.

Даний етап припускає узагальнення зібраної інформації і її надання певним способом з використанням певного формату.

На цьому етапі повинне забезпечуватися додержання таких принципів формування обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, як принцип обов'язкової автоматизації, технологічності, гнучкої, однакової структури, єдності реальних і абстрактних показників у звітності, кількісної оцінки, тимчасової вартості грошей, зрозумілості, наочності й аналітичності, закінченості.

6. Дослідження чутливості моделі системи економічної безпеки організації до зміни складових її параметрів зовнішнього й внутрішнього середовища.

Даний етап припускає здійснення аналізу показників, наведених у формах внутрішньої бухгалтерської звітності, по основних напрямках. При цьому, з метою реалізації принципів формування показників внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, у тому числі достатності, наочності й ін., розрахункові показники також повинні бути наведені у формах внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності для всебічної характеристики об'єкта. Необхідною є також оцінка ступеня відповідності передбачуваних результатів і фактично досягнутих значень показників. При цьому обов'язковою є розробка алгоритму проведення такого дослідження, який буде визначатися потребами суб'єкта управління, можливостями суб'єкта дослідження й особливостями відповідного об'єкта дослідження.

На даному етапі повинне забезпечуватися дотримання таким принципам формування системи обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, як принцип обов'язкової автоматизації, технологічності, кількісної оцінки тимчасової вартості грошей, зрозумілості, наочності й аналітичності; спадкоємності й порівнянності, контролю.

7. Контроль основних параметрів на кожному з перерахованих вище етапів, а також контроль у цілому комплексу показників системи економічної безпеки та внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності з виявленням найбільш істотних відхилень, пошуком загроз у функціонуванні організації й у порядку надання інформації у звітності, з поверненням до початкового етапу визначення формату внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності й з початком відповідного нового циклу.

На даному етапі повинне забезпечуватися відповідність таким принципам формування системи аналітичної-обліково-аналітичної інформації внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності, як принцип кількісної оцінки, контролю, гнучкої, але однакової структури, спадкоємності й порівнянності, наочності й аналітичності, оперативності.

Таким чином, перелік основних етапів формування обліково-аналітичної системи економічної безпеки та внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності відповідає загальному переліку основних управлінських функцій забезпечення економічної безпеки підприємства, у тому числі функціям:

- планування (визначення об'єкта й суб'єкта управління економічною безпекою);
- збору інформації (формування каналів надходження інформації);
- обробки інформації (розробка засобів надання й алгоритму обробки інформації про об'єкт);
- систематизації інформації (побудова узагальненої моделі системи економічної безпеки підприємства);
- аналізу інформації (дослідження моделі системи економічної безпеки, тобто дослідження показників звітності з використанням різних методів);

—контролю отриманої інформації про об'єкт і контролю результатів, досягнутих господарюючим суб'єктом, з поверненням до першого етапу, на якому визначаються основні параметри системи економічної безпеки та внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності (контроль основних параметрів).

При цьому, якщо визначення виду форми внутрішньої бухгалтерської управлінської звітності не представляє великої практичної проблеми, оскільки набір основних елементів звітності не такий широкий і внутрішні користувачі інформації можуть чітко в найбільш загальному виді сформулювати свій інтерес саме в частині елемента звітності, то більш складними представляються питання визначення формату внутрішньої звітності, що стосується економічної безпеки, її типу відповідно до класифікаційних ознак, а також набору показників, включених у кожен форму внутрішньої звітності.

Принципи організації бухгалтерського обліку й аналізу фінансово-господарчої діяльності з метою забезпечення економічної безпеки підприємства наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 - Принципи організації бухгалтерського обліку й аналізу фінансово-господарчої діяльності [20]

Принципи організації обліку й аналізу	Суть принципу організації обліку й аналізу	Принципи забезпечення економічної безпеки
1	2	3
Випереджально го відображення	Передбачає прогнозування стану досліджуваних об'єктів, які суттєво впливають на фінансово-майнове положення підприємства	Своєчасності
Цілісності	Передбачає розгляд системи облікових і аналітичних даних як цілісного інформаційного організму призначеного для забезпечення стабільного функціонування системи економічної безпеки підприємства	Комплексності
Всебічності	Передбачає облік усіх внутрішніх зв'язків у системах обліку й аналізу, а також усіх факторів, які впливають на їхнє функціонування	
Безперервності	Передбачає послідовну побудову обліково-аналітичного процесу при рішенні завдань у системі економічної безпеки	Безперервності
Взаємодії	Передбачає раціональну організацію інформаційних потоків між учасниками обліково-аналітичного процесу	Координації й взаємодії
Субординації	Передбачає ієрархічну побудову організаційних зв'язків за чітко встановленими критеріями	
Компетентності	Передбачає професіоналізм у рішення питань із обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки	Спеціалізації й професіоналізм у
Динамічності	Передбачає розгляд обліково-аналітичної системи з позицій її динамічного розвитку, пов'язане з удосконаленням форм і методів її організації	Активності

Законності	Передбачає формування аналітичних-обліково-аналітичних даних на підставі нормативно-правових документів українського законодавства із застосуванням дозволених методів і коштів інформаційного забезпечення	Законності
Безпеки й контролю бухгалтерських і аналітичних даних	Передбачає розмежування інформації за сферами доступу з метою запобігання погроз у випадку існування заходів закритого характеру, відомих обмеженому кому фахівців	Об'єднання відкритості із закритістю

2.3 Підсистема обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

Побудова комплексної обліково-аналітичної системи дозволяє створити єдину інформаційну платформу, що підтримує процес прийняття управлінських рішень.

Поширеною є думка, що обліково-аналітична система - *це система, що базується на бухгалтерській інформації, що включає оперативні дані, які використовують для економічного аналізу, статистичну, технічну, соціальну й інші види інформації*. Обліково-аналітична система - це повністю або частково децентралізована система, підсистеми якої здійснюють збір, обробку й оцінку всіх видів інформації, корисної для прийняття управлінських рішень на микро- і макрорівнях.

Сутність обліково-аналітичної системи можна розглядати у вузькому й широкому змісті. З одного боку - це обліково-аналітична система конкретного підприємства, яка залежить не тільки від структури системи, але й від специфіки діяльності підприємства. З іншого боку - це обліково-аналітична система, яка абстрагується від підприємства, формуючи принципи й методи, універсальні для різних суб'єктів.

Обліково-аналітична система із взаємодіючими елементами, представлена на рис. 2.1.[47]

З рисунку 2.1 випливає, що крапка А представляє вихідну інформаційну базу обліково-аналітичної системи, тобто бізнес або господарську діяльність підприємства. Пряма АЕ - бухгалтерський облік, який являє собою комбінацію фінансового, управлінського й податкового обліку. Пряма АС - аналіз господарської діяльності, представлений компонентами: фінансовий аналіз, управлінський аналіз (контролінгу), податковий аналіз (виділюваний в окрему категорію на підставі податкового обліку). Пряма АВ представляє систему аудита внутрішнього й зовнішнього. Усі складові системи досліджуються у взаємозв'язку й взаємозумовленості.

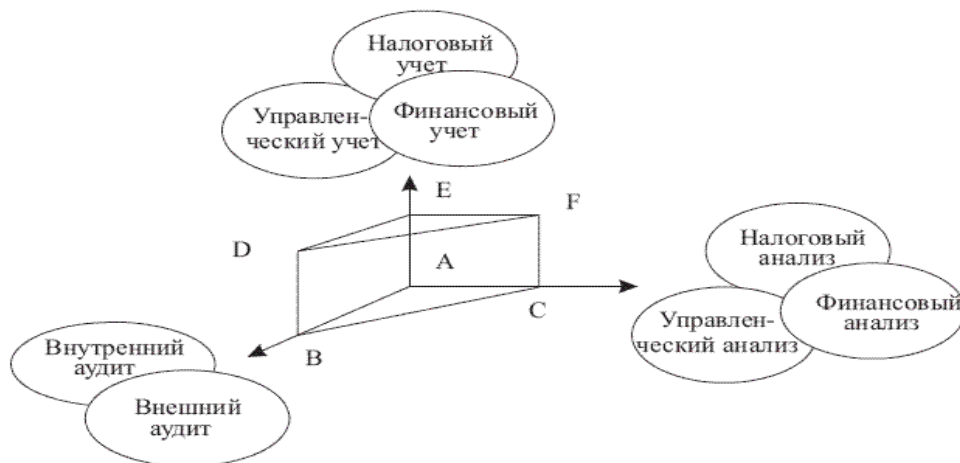

Рисунок 2.1 – Принципова схема взаємодії елементів обліково-аналітичної системи [44].

Сучасна обліково-аналітична система тримірна, вона має не тільки крапки й вектори напрямків, але й площини перетинання підсистем. На рисунку 2.2 представлені елементи, що складають обліково-аналітичну систему у вигляді куба з вершиною в крапці Н, що відображають процес прийняття управлінських рішень на основі інформації підсистем обліково-аналітичної системи.

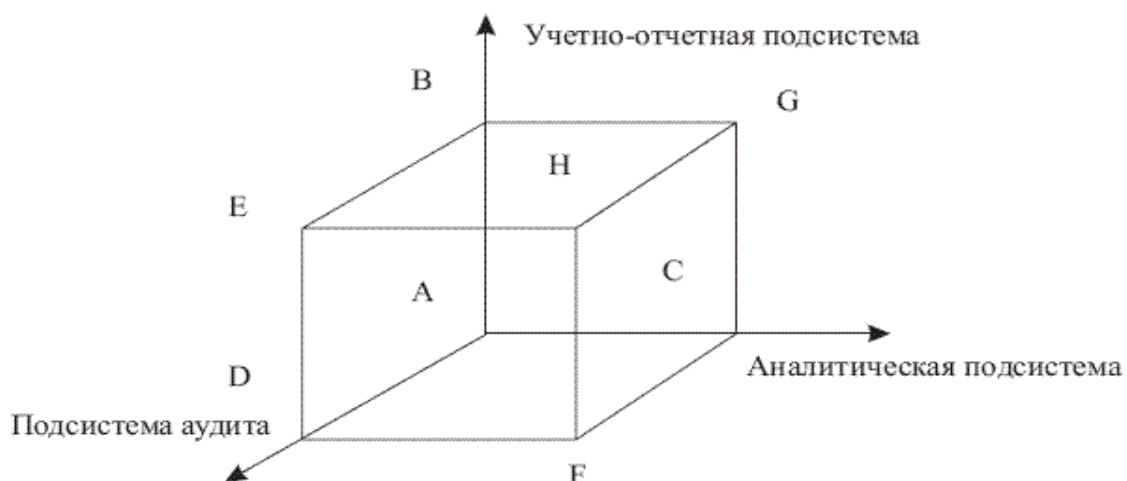

Рисунок 2.2 – Принципова схема обліково-аналітичної системи[46]

Під обліково-аналітичною системою розуміємо комплекс взаємодіючих і взаємозалежних елементів, що забезпечує процес безперервного цілеспрямованого збору, обробки й оцінки інформації, необхідної для планування й підготовки ефективних управлінських рішень.

Основними цілями обліково-аналітичної системи є:

- надання інформаційної підтримки в прийнятті рішень;
- проведення аналізу й оцінки ефективності діяльності підприємства в цілому й у розрізі його підрозділів;
- контроль і планування економічної ефективності діяльності підприємства;
- вибір напрямків розвитку економічного суб'єкта.

Об'єктом обліково-аналітичної системи є економічний суб'єкт, а предметом - сукупність процесів економічного суб'єкта.

Обліково-аналітична система на підприємстві повинна виконувати як інформаційну функцію, тобто забезпечувати необхідною інформацією для прийняття ефективних рішень, так і контрольну, аналітичну й облікову функції.

Ефективність обліково-аналітичної системи залежить, насамперед, від обліку специфіки діяльності економічного суб'єкта. В основі обліково-аналітичної системи лежить системний підхід, що дозволяє розглядати підприємство як складний об'єкт, що полягає з ряду підсистем.

Основні складові обліково-аналітичної системи на підприємстві представлені на рисунку 2.3.

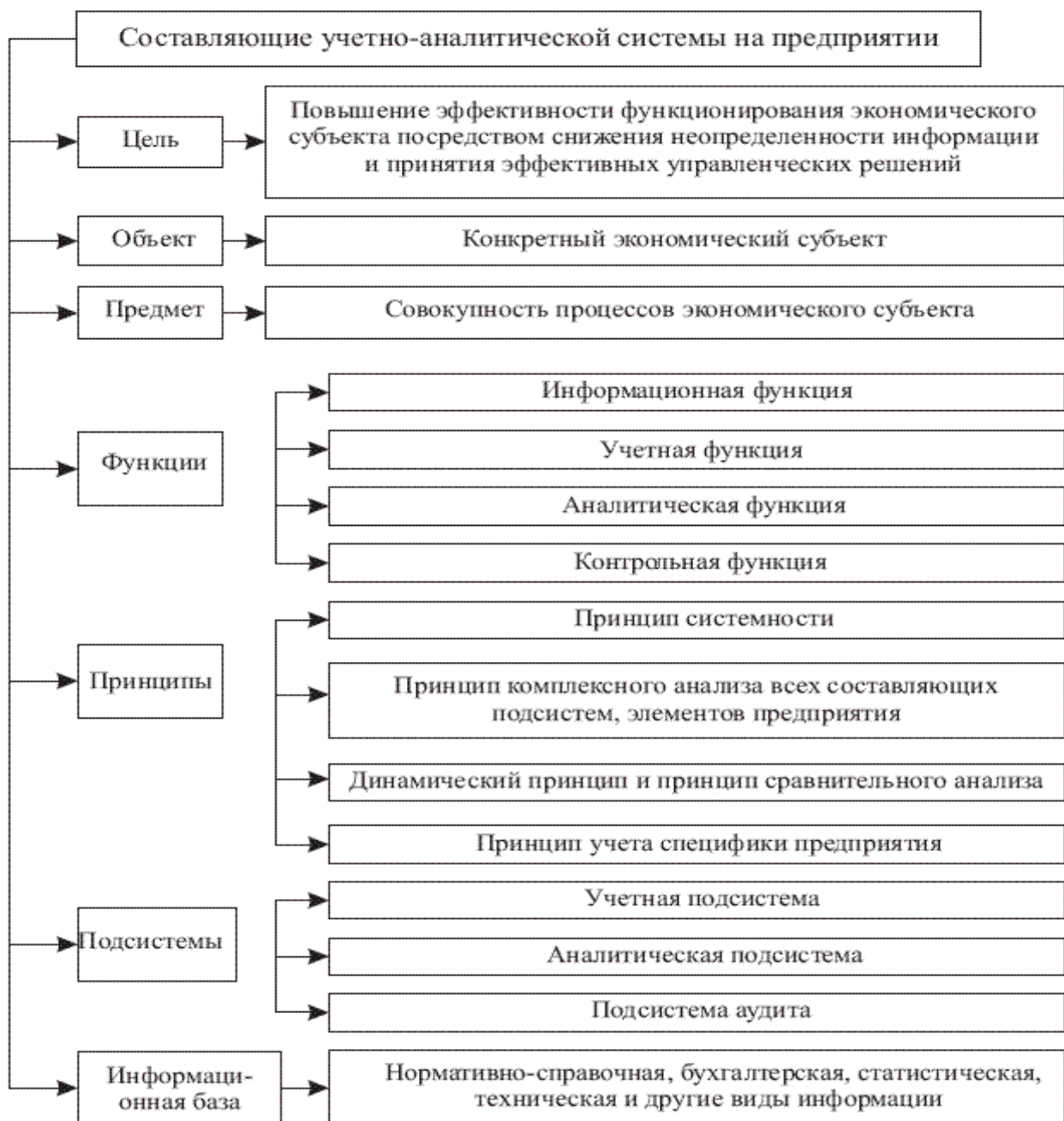

Рисунок 2.3 – Складові обліково-аналітичної системи на підприємстві[46]

Ефективність функціонування обліково-аналітичної системи в значній мірі залежить від її інформаційного забезпечення.

Під інформаційним забезпеченням розуміємо сукупність інформаційних ресурсів і способів їх організації, необхідних для реалізації аналітичних процедур.

Будь-яка інформація, використовувана в рамках обліково-аналітичної системи, є економічною по своєму змісту й підрозділяється на внутрішню й зовнішню інформацію.

Економічна інформація являє собою такий вид інформації, яка послідовно й повно відображає фінансово-господарчу діяльність підприємства. У свою чергу, економічна інформація підрозділяється на планову, нормативно-довідкову й облікову інформацію.

Планова інформація містить дані для вибору дій на перспективу.

Склад нормативно-довідкової інформації визначається типом проведення, номенклатурою й складністю продукції, що випускається, технологією й організацією проведення, внутрівиробничим поділом праці, рівнем розвитку внутрішніх господарських зв'язків.

Облікова інформація має загальні риси, принципи й об'єкти з нормативно-довідковою й плановою інформацією. Облікова інформаційна система включає стадії збору, зміни первинних даних; реєстрації, передачі для обробки даних для оперативного керування, нагромадження й угруповання даних; формування зведеної інформації й проведення розрахунків, використовуваних в аналітичному й синтетичному обліку; складання внутрішньої й зовнішньої звітності.

Проведений аналіз показав, що в закордонній і у вітчизняній практиці пропонується розділяти потоки облікової інформації в рамках видів обліку:

— фінансова облікова інформація (призначена для зовнішніх користувачів);

— управлінська облікова інформація (використовується для прийняття керівництвом компанії управлінських рішень по поточному й перспективному напрямках діяльності підприємства);

— податкова облікова інформація (необхідна як для податкових органів, так і для керівництва підприємства з метою оптимізації оподаткування).

Облікова інформація в рамках системи повинна задовольняти конкретні потреби управління залежно від рівня й характеру прийнятого рішення.

У зв'язку з тим, що інформація отримується в різних джерелах, то для можливості її використання в системі до неї повинні пред'являтися певні вимоги:

— аналітичність, тобто інформація повинна відповідати потребам, дані повинні надходити про ті напрямки діяльності й з тою деталізацією, яка необхідна для рішення поставлених завдань;

— об'єктивність - економічна інформація повинна об'єктивно відображати відомості на теперішній момент і про перспективи їх змін;

— своєчасність, тобто інформація повинна надходити до керівництва якнайшвидше (у момент появи в облікових регістрах підприємства);

- єдність інформації, що з різних джерел;
- істотність або релевантність - інформація повинна бути достатньою для прийняття рішень;
- інші вимоги.

Крім підсистеми інформаційного забезпечення, обліково-аналітична система економічної безпеки надана:

- трьома видами облікових підсистем (фінансова, управлінська й податкова);
- трьома видами аналітичних підсистем (фінансова, управлінська й податкова);
- трьома видами підсистем аудита (фінансова, управлінська й податкова).

Усі елементи підсистем мають різні цілі, завдання, об'єкти, методи, призначені для різних користувачів інформації. Однак важливою рисою, їх об'єднуючою, є те, що їх інформація використовується для прийняття рішень на підприємстві.

Облікова підсистема є інформаційною базою для аналітичної підсистеми й підсистеми аудита.

Розглянемо складові облікової підсистеми: фінансовий, податковий, управлінський облік.

Фінансовий облік - це система збору, реєстрації, узагальнення інформації про господарську діяльність організації, встановлена відповідно до системи нормативного регулювання бухгалтерського обліку, для складання фінансової звітності, здійснення контролю й виявлення резервів. Дані фінансового обліку призначені як для внутрішніх, так і для зовнішніх користувачів.

Управлінський облік - це встановлена організацією система збору, реєстрації, узагальнення й надання інформації про господарську діяльність організації і її структурних підрозділів для здійснення планування, аналізу, контролю й керування цією діяльністю. Дані управлінського обліку призначені для внутрішніх споживачів інформації, інтереси яких персоніфіковані й можуть бути заздалегідь відомі.

Податковий облік - система узагальнення інформації для визначення податкової бази по податкові на основі даних первинних документів, згрупованих відповідно до порядку, передбаченого Податкового кодексу України. Однією з основних складових обліково-аналітичної системи є аналітична функція, яка реалізується у формуванні більших масивів інформації про стан і рух виробничо-фінансових активів організації.

Аналіз є сполучною ланкою між бухгалтерським обліком і прийняттям управлінських рішень. У системі економічного аналізу господарської діяльності особливе місце приділяється фінансовому й управлінському аналізу.

Фінансовий аналіз - це дослідження й оцінка внутрішнього стану підприємства за даними фінансової звітності з метою вироблення рекомендацій і побудови прогнозів у мінливих фінансових умовах діяльності підприємства. Фінансовий аналіз базується на даних бухгалтерського обліку й імовірнісних оцінках майбутніх факторів господарському життю.

Управлінський аналіз - оперативне дослідження й оцінка ефективності виробничо-господарської діяльності шляхом зіставлення витрат і результатів по різних об'єктах обліку в різних часових інтервалах з метою підготовки інформації для прийняття управлінських рішень. Управлінський аналіз спрямований на виявлення внутрішніх ресурсів і можливостей підприємства, на оцінку поточного стану бізнесу, виявлення стратегічних проблем. Управлінський аналіз використовує як дані зведеної фінансової звітності, так і оперативну (внутрішню) інформацію підприємства. Даний вид аналізу проводиться в більшості випадків для внутрішніх цілей підприємства, тому що він ґрунтується у тому числі на комерційній (закритій), інформації.

Податковий аналіз - це аналіз сукупності податків і зборів, що сплачуються підприємством у різний період часу, а також оцінки податкового стану, що дозволяє знизити його податкові платежі. Податковий аналіз дозволяє оцінити й виявити резерви зниження оподатковуваних баз, зібрати інформацію для підготовки планів і прийняття раціональних управлінських рішень в області податкового менеджменту. Податковий аналіз проводиться на основі бухгалтерської й податкової звітності підприємства.

Фінансовий аудит являє собою незалежну перевірку фінансово-господарчої діяльності економічного суб'єкта з метою виявлення й зниження фінансових ризиків. При проведенні фінансового аудита оцінюється фінансовий стан підприємства й дається висновок про платоспроможність, ліквідність, стабільність організації, про її прибутковість і т.п.

Управлінський аудит являє собою вид консультаційних послуг з надання допомоги економічному суб'єктові в підвищенні використання його ресурсів. При проведенні управлінського аудита оцінюється стратегія підприємства, технологія процесу проведення й реалізації продукції, структура управління й т.п.

Податковий аудит - це незалежна перевірка стану бухгалтерського й податкового обліку, а також розрахунків по податках і зборам з метою виявлення податкових ризиків і резервів зниження податкового навантаження на бізнес. Під податковим аудитом розуміється виконання аудиторською фірмою спеціального аудиторського завдання по розгляду бухгалтерських і податкових звітів економічного суб'єкта з метою висловлення думки про ступінь вірогідності й відповідності у всіх істотних аспектах нормам, установленим законодавством, порядку формування, відбиття в обліку й сплати економічним суб'єктом податків і інших платежів у бюджеті різних рівнів. Об'єктом податкового аудита є бухгалтерська й податкова звітність економічного суб'єкта, а також його первинні документи, податкові реєстри, договори та інші документи.

Таким чином, формування обліково-аналітичної системи є об'єктивною необхідністю й потребою кожної організації, яка зацікавлена в проведенні аналізу й оцінки кожної ситуації, формуванні системи необхідних рішень, що дозволяють досягти прогнозованої величини зростання виробництва. Основою формування обліково-аналітичної системи підприємства є бухгалтерський

облік, на його основі формується інформація для прийняття управлінських рішень.

Обліково-аналітична система в широкому змісті — це система, що базується на бухгалтерській інформації, що включає оперативні дані, що й використовує для економічного аналізу статистичну, технічну, соціальну й інші види інформації. Тому в широкому плані обліково-аналітична система являє собою збір, обробку й оцінку всіх видів інформації, споживаної для прийняття управлінських рішень на микро- і макрорівнях.

На рисунку 2.4. зона D являє собою систему бухгалтерського обліку. Взаємопроникнення інформації з підсистеми в підсистему забезпечує цілісність бухгалтерського обліку й підтверджує дотримання принципів його функціонування, певних Законом України « Про бухгалтерський облік в Україні».

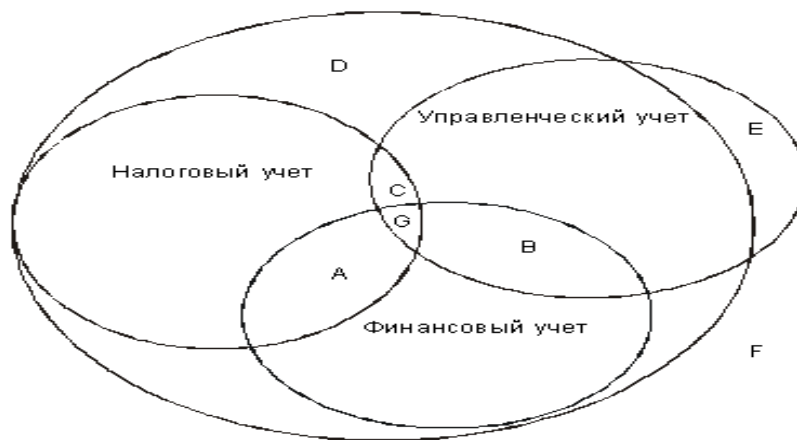

Рисунок 2.4 – Модель облікової системи господарюючого суб'єкта для цілей обліково-аналітичного забезпечення.

Зона, що залишився поза системою, E являє собою ту частину підсистеми управлінського й виробничого обліку, яка, будучи частиною облікової системи, не є частиною системи бухгалтерського обліку. Це обумовлене тим, що в силу об'єктивних причин бухгалтерський облік не може охопити деяких явищ господарського життя підприємства й умовних фактів господарської діяльності, які проте безпосередньо впливають на процес прийняття управлінських рішень.

Зона A і частина зони B, що перебувають на перетинанні систем податкового, фінансового й частини управлінського обліку, є зонами підвищеного контролю, тому що інформація, формалізована в даних зонах, становить найбільший інтерес для всіх категорій зацікавлених користувачів.

Бізнес-процеси, що виникають у зоні C и в більшій частини зони B, не є предметом безпосередньої уваги зовнішніх користувачів, тому що передбачається, що функціонування підсистем і результати їх взаємодії в цілому контролюються системою внутрішнього контролю підприємства (зона F).

Ядром системи обліку й контролю на великому підприємстві повинна бути служба внутрішнього аудита (зона G), предметом діяльності якої і є перевірка

ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, як у зонах підвищеного уваги зацікавлених користувачів (зона А), так і в зонах меншою мірою охоплених контролем (зони В і С).

Раціонально організована система внутрішнього контролю має на меті охопити всі види контролю:

- попередній (попередній здійсненню господарської операції),
- поточний (оперативний)
- наступний.

Попередній контроль здійснюється в основному керівниками вищої й середньої управлінської ланки, тому що зводиться до ухвалення рішення про доцільність здійснення певного виду господарських операцій, припиненню дій не уповноважених осіб на висновок угод і оформлення документів, які можуть завдати шкоди фінансовому становищу або діловій репутації організації.

Поточний контроль дозволяє системі оперативно виявляти помилки й порушення, які були упущені на етапі попереднього контролю. На підприємствах з розвинутою системою внутрішнього контролю об'єктами оперативного контролю є більшість господарських операцій, а суб'єктами — усі працівники, відповідальні за їхню реєстрацію в бухгалтерському й управлінському обліку.

Функція наступного контролю полягають у визначенні наслідків здійснення конкретної господарської операції. Основними суб'єктами наступного контролю є державні органи, тому в цей час щоб уникнути санкцій з боку фінансових і податкових органів великі компанії все більша увага приділяють реалізації механізму наступного контролю.

Основними формами наступного контролю, історично характерними для нашої країни й актуальними донині, є ревізія й інвентаризація. Принципово новими для економічних суб'єктів в умовах ринкової економіки стали такі форми наступного контролю, як зовнішній і внутрішній аудит.

Кількість контрольних заходів, здійснюваних зовнішнім аудитором по всій сукупності господарських операцій, об'єктивно обмежене, оскільки для цього необхідно обробити величезну кількість обліково-аналітичної і юридичної документації, здійснити перевірку більшості господарських операцій по суті.

Особливості контролю й управління у великих компаніях обумовили потребу створення в системі внутрішнього контролю підприємства особливої служби, що виконує функції моніторингу стану контрольованого середовища, систем бухгалтерського й виробничого контролю, зворотного зв'язку керівництва й власників безпосередньо із працівниками організації.

Як ми вже відзначали, центральною складовою ОАС є облікова система, тому що саме на основі її інформації будується аналіз діяльності й внутрішній і зовнішній аудит. У зв'язку із цим важливо визначитися з методологією, застосовуваної в підсистемах обліку в частині оперативного управління, тактичного управління й стратегічного планування

Постійно діюча обліково-аналітична система, підвищує якість і розширює область практичного застосування облікової інформації, позитивно впливає в остаточному підсумку на якість підготовлюваної звітності і самі звітні

показники, тобто на ефективність облікової інформації для сторонніх користувачів. У цьому головне призначення й головна суть обліково-аналітичної системи, реалізацію якої доцільно покласти на бухгалтера, що володіє первинною обліковою й аналітичною інформацією.

Як видно з даних таблиці 2.2 деякі назви функцій ідентичні (контрольна, інформаційна, аналітична й ін.), інші корелюють у своїх сутнісних значеннях (зворотнього зв'язку, прийняття управлінських рішень і т.д.).

Із усього різноманіття функцій можна зробити загальний висновок: усі вони спрямовані на забезпечення сталого розвитку господарюючих суб'єктів. Функції розглянутих систем настільки сильно переплелися один з одним, що найчастіше надзвичайно складно виділити їхні характерні риси. Можна констатувати той факт, що всі розглянуті функції органічно доповнюють функції менеджменту і є їхніми складеними елементами.

Таблиця 2.2 – Порівняльна характеристика функцій облікових, аналітичних систем менеджменту

Облікові системи			Аналітичні системи	
Фінансовий облік	Управлінський облік	Податковий облік	Фінансовий аналіз	Управлінський аналіз
контрольна	бюджетування	інформаційна	аналітична	сервісна (надання необхідної інформації)
інформаційна	контроль	контрольна	синтетична (узагальнююча)	контрольна (забезпечення внутрішнього оперативного контролю)
забезпечення збереження майна	аналіз звітів	аналітична	економічна	управлінська (прийняття планових управлінських рішень)
оборотного зв'язку	оцінка і консультування		прогнозна	
аналітична			контрольна	
Функції менеджменту				
планування				
організація				
мотивація				
контроль				
координація				

Таким чином, можна виділити наступні концепції до визначення функціональних характеристик обліково-аналітичних систем, що впливають із цільової установки – супровід процесу прийняття ефективних оперативних, тактичних і стратегічних рішень менеджерами різного рівня, забезпечення економічної безпеки: інформаційна (оперативно-облікова); аналітична;

прогностична; контрольна; координуюча (у частині прийняття управлінських рішень).

Разом з тим така постановка питання дозволяє поставити знак рівності між поняттями обліково-аналітичної системи й системою обліково-аналітичного забезпечення, тому що їхнім призначенням є підтримка процесу прийняття управлінських рішень необхідною інформацією.

Забезпечення — це сукупність заходів і засобів, створення умов, що сприяють нормальному протіканню економічних процесів, реалізації намічених планів, програм, проектів, підтримці стабільного функціонування економічної системи і її об'єктів, запобіганню збоїв, порушень законів, нормативних установок, контрактів; допоміжні засоби, використовувані в автоматизованих системах управління й в інформаційних системах, використані для підтримки функціонування цих систем.

Розрізняють методичне, інформаційне, технічне, кадрове, правове й ін. забезпечення.

Такі види й засоби забезпечення називають, такими що забезпечуються підсистемами інформаційно-управлінських систем.

Під обліково-аналітичним забезпеченням економічної безпеки підприємства слід розуміти цілісну інформаційну систему, яка поєднує методи й технології всіх видів обліку, аналізу й безпеки з метою прийняття управлінських рішень щодо протидії внутрішнім і зовнішнім погрозам безпеки діяльності підприємства.

Сутність системи обліково-аналітичного забезпечення полягає в об'єднанні облікових і аналітичних операцій в один процес, у здійсненні оперативного аналізу й використанні його результатів при формуванні управлінських рішень у системі економічної безпеки підприємства.

Розглядаючи цю систему з позицій її змісту, можна констатувати, що вона складається із чотирьох взаємозалежних підсистем: *інформаційної, облікової, аналітичної й спеціального забезпечення.*

Базовою в системі обліково-аналітичного забезпечення, є облікова система, що включає три види господарського обліку: бухгалтерський, фінансовий і управлінський. На підставі її інформації здійснюється аналіз діяльності підприємства. Вона забезпечує формування, нагромадження, класифікацію й узагальнення необхідної інформації. Ці процедури здійснюють згідно із установленою методологією й технології обліку.

Аналітична складова обліково-аналітичного забезпечення надає кількісну і якісну оцінку змін, які відбуваються з досліджуваним об'єктом. Дозволяє вчасно визначити тенденції розвитку як небажаних, так і прогресивних явищ, є основою для прийняття оптимальних управлінських рішень при управлінні економічною безпекою підприємства.

Використовуючи різні методи аналізу розробляються варіанти управлінських рішень, що дозволяють нівелювати вплив негативних тенденцій і створювати сприятливі умови для розвитку підприємства.

Інформаційна складова обліково-аналітичного забезпечення передбачає збір і нагромадження інформації з факторів внутрішнього й зовнішнього

середовища для оцінки рівня й стану економічної безпеки підприємства, його потенційних партнерів і конкурентів, а так само формування стратегії й тактики протидії погрозам діяльності.

Використовувана інформації повинна бути достовірної. В основу оцінки вірогідності необхідно покласти способи визначення альтернативних даних, які підтверджують правдивість наданої інформації, а так само технології опису їх характеристик з метою побудови шкали вірогідності. Ці методи й технології формують підсистеми спеціального забезпечення.

2.4 Використання сучасних методик обліку і аналізу при забезпеченні функціонування системи економічної безпеки господарської діяльності

Предметом розгляду будуть сучасні методи бухгалтерського обліку й аналізу фінансово-господарчої діяльності (особливо фінансового аналізу), які дозволяють сформувати інформаційне середовище для прийняття управлінських рішень з метою забезпечення економічної безпеки останнього.

Методи фінансового обліку можуть відноситися як до всіх складових ОАС, так і тільки до деяких її категорій (табл.2.3) [20].

Як видно з таблиці, традиційні методи бухгалтерського обліку в різній комбінації взаємодіють зі складовими ОАС. Оперативний облік звичайно використовує дані, виражені в натуральних показниках, і застосовує методи документації й інвентаризації.

Таблиця 2.3 – Структура методів фінансового обліку відповідно до обліково-аналітичної системи

Показники методів	Оперативний облік	Тактичний облік	Стратегічний облік
Документація	+	+	
Оцінка	+		
Калькуляція		+	+
Рахунку	+		
Подвійний запис		+	
Інвентаризація	+	+	+
Баланс		+	
Звітність			+

Тактичний облік є поточної складової ОАС і використовує всі методи, крім складових звітності, які поряд з методом калькуляції становлять основу стратегічного обліку й планування.

Обліково-аналітична система використовує також методологічний апарат управлінського обліку (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Структура методів управлінського обліку в обліково-аналітичній системі

Показники методів	Оперативний облік	Тактичний облік	Стратегічний облік
Документація	+	+	
Контроль		+	+
Оцінка	+	+	
Калькуляція		+	
Рахунку		+	
Аналіз		+	+
Прогнозування	+		+
Бюджетне планування	+		+
Звітність			+
Інформування	+	+	+

Особливістю національної облікової системи є те, що методологія обліку встановлюється нормативними актами. Тому що управлінський облік законодавчо не регламентований, у літературі не виділяють властиві йому методи. У табл. представлені методи, які, на нашу думку, властиві підсистемі управлінського обліку, і їх взаємозв'язок зі складовими ОАС.

Обліково-аналітична система повинна будуватися за принципом хронології збору, обробки даних і формування звітних документів, від оперативної інформації до бухгалтерських балансів і додатків до них, що презентовано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Склад обліково-аналітичної системи бухгалтерії

№ з/п	Види облікових документів	Методи аналізу
1	Оперативні документи	Порівняння з нормативом по зовнішньому оформленню. Перевірка вірогідності даних. Логічна оцінка показників
2	Журнал реєстрації господарських операцій	Перевірка хронології записів. Порівняння даних журналу з даними первинних документів. Угрупування господарських операцій по видах і адресатам
3	Проведення по рахунках	Вибір рахунків для відповідних записів. Угрупування операцій по рахунках. Оцінка операцій, що впливають на сальдо
4	Облікові реєстри (журнали-ордери, відомості)	Порівняння відповідності даних, наведених у реєстрах, оцінка кінцевих даних по кожному запису
5	Головна книга	Звід даних з журналів і відомостей. Оцінка зведених даних по згрупованих рахунках
6	Баланс	Порівняльний аналіз динаміки й структури частин балансу. Розрахунок і оцінка коефіцієнтів фінансового становища й стану, ділової активності, рентабельності і т.д.
7	Додатки до балансу	Порівняння з нормативними, плановими документами й у динаміку, факторний аналіз використання ресурсів

Інтерес представляють пропозиції щодо розробки принципової схеми організації аналітичної діяльності на базі бухгалтерського обліку. При організації безперервного аналізу досягається підвищення його оперативності й дієвості, тому що аналіз безпосередньо іде за обліком, а також виконується в ході господарського фінансового обліку. При цьому підсистема аналітичного забезпечення управління господарською діяльністю перетворюється в постійно діючий фактор підвищення ефективності проведення за рахунок активізації всього інформаційного фонду організації.

Значення безперервного обліку й аналізу для економічних процесів пов'язане з можливістю впливу на них шляхом прийняття необхідних управлінських рішень в оперативному режимі.

Безперервне застосування прийомів і елементів аудита в процесі формування облікової інформації дозволяє вчасно виявити й запобігти допущеним відхиленням і помилки, що, у свою чергу, підвищує якість адміністративної частини господарської діяльності, оперативного аналізу й пов'язаних з ним управлінських рішень. Таким чином, ключовим принципом, що дозволяють обліково-аналітичній системі досягати поставлених цілей, є безперервність взаємозалежного функціонування її складових: обліку, аналізу й аудита.

Під методом аналізу фінансово-господарчої діяльності розуміють комплексне дослідження, обробку й використання інформації фінансового й нефінансового характеру з метою виявлення й мобілізації резервів ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства й установа оптимальної структури джерел утворення цих ресурсів для забезпечення його постійного розвитку.

Методи й прийоми бухгалтерського обліку й аналізу фінансово-господарчої діяльності, які використовуються в системі забезпечення економічної безпеки, повинні:

- характеризувати стан функціонування підприємства,
- відображати результати керування його процесами,
- дозволяти переорієнтувати його ресурси для досягнення стабільно високих показників діяльності,

- визначати оптимальну стратегію розвитку з урахуванням запланованих тенденцій.

Характеристику основних спеціальних методів і прийомів, які використовуються в системі обліково-аналітичного забезпечення для перевірки вірогідності інформації й лояльності управлінського персоналу.

Метод оцінювання. Передбачає грошовий вимір коштів і процесів діяльності підприємства.

У результаті грошового оцінювання можна визначити загальну вартість необоротних і оборотних активів, які перебувають у розпорядженні підприємства, і контролювати їхнє використання.

Застосовується для оцінювання реальної вартості окремих активів, зобов'язань і капіталу з метою визначення інформаційних ризиків у системі економічної безпеки.

Баланс і звітність: Передбачає узагальнення даних про фінансово-господарче положення, результати діяльності й грошові потоки підприємства.

Застосовується для формування узагальнених показників (індикаторів), які характеризують стан фінансової надійності й економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

Бюджетування. Передбачає процес розробки, виконання, контролю, аналізу й коректування окремих бюджетів структурних підрозділів або функціональних сфер діяльності підприємства, їх узгодження й узагальнення по підприємству в цілому. В основу бюджетування покладена:

- розробку планових показників з метою пошуку оптимального варіанта дій у майбутньому;

- координація дій менеджерів окремих структурних підрозділів;

- контроль і оцінка фактичного виконання планових показників

Є методикою впливу на менеджерів різних рівнів керування для забезпечення стратегічних (тактичних) завдань щодо пошуку резервів підвищення ефективності діяльності підприємства. Використання елементів бюджетування відкриває нові перспективи щодо підвищення економічної безпеки підприємства, тому що об'єднання функцій планування, контролю й аналізу в дозволяє максимально збалансувати інтереси всіх груп стейкхолдерів. У системі економічної безпеки найпоширенішими є такі складені системи бюджетування як бюджетний контроль і аналіз.

Стандарт-кост. Передбачає розробку норм використання (стандартів витрат) для кожного виду ресурсів і виявлення відхилень фактичного використання ресурсів від установлених стандартів. Аналіз причин і винуватців виявлених відхилень і оцінювання їх впливу на фінансовий результат підприємства в цілому й окремих сегментів діяльності. Застосовується для оцінювання раціонального використання ресурсів і визначення ефективності й результативності діяльності окремих менеджерів з метою мінімізації внутрішніх погроз

LLC - Аналіз (розрахунок витрат по етапах життєвого циклу) Передбачає вимір і нагромадження всіх фактичних витрат, пов'язаних з певним виробом протягом його життєвого циклу. Застосовується при оцінюванні стану економічної безпеки підприємства з урахуванням стадії його життєвого циклу.

LCC – Аналіз (розрахунок витрат по етапах життєвого циклу).

Передбачає вимір і нагромадження всіх фактичних витрат, пов'язаних з певною продукцією протягом її життєвого циклу.

Застосовується при оцінці стану економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу стадії його життєвого циклу.

Використання LCC - Аналізу припускає наявність детальних маркетингових описів стану ринку й позиції на ньому продукції або послуг підприємства. Це необхідно для точного визначення поточної стадії життєвого циклу товару.

Суть його полягає в тому, що витрати визначають стосовно не до діяльності підприємства за ряд періодів, а на проведення й продаж конкретного продукту протягом усього його життєвого циклу й надалі зіставляють із

відповідними доходами. Планові витрати визначаються по кожній стадії життєвого циклу продукту (без поділу на періоди або з поділом по них). Для виявлення результатів розробки й виведення нового продукту на ринок витрати по етапах життєвого циклу акумулюються наростаючим підсумком.

В LCC - Аналізі виділяють однократні й періодичні витрати. До однократних відносяться витрати на винахід і узгодження на стадії розробки виробу, навчання персоналу, створення необхідної документації, організацію роботи з постачальниками, зміна бізнес-процесів. До періодичних відносять витрати, що виникають у певному періоді – на перепідготовку персоналу, оперативні витрати, витрати на обслуговування проведення, поставку сировини, ремонт, доставку, вантажно-розвантажувальні роботи.

Переваги методу:

дозволяє визначити витрати, які були понесені при проведенні конкретного виду продукції або здійснення виду діяльності на будь-який момент часу. Така об'єктна локалізація витрат сприяє виявленню місць їх формування й джерел резервів їх скорочення, а також дозволяє оцінити ефективність ухваленого рішення про проведення продукції або здійснення виду діяльності і його реалізації;

дозволяє більш адекватно й обґрунтовано відбити витрати підприємства на проведення нового виду продукції й на підставі цього здійснювати управління ними. У якості аргументації такої тези можна сказати, що, як правило, прибутковість нового продукту в короткостроковій перспективі відсутня або вкрай низка, оскільки на стадіях розробки продукту і його виведення на ринок витрати переважають над доходами. Це обумовлене тим, що потенціал виробу ще не реалізований. Тому розглядати результат діяльності підприємства на підставі зіставлення витрат і доходів некоректно. Облік витрат по етапах життєвого циклу продукції забезпечує стратегічне бачення структури витрат і зіставлення її зі структурою доходів;

передбачає облік впливу інфляції й застосування дисконтування грошових потоків при прийнятті рішень, оскільки застосування LCC - Аналізу розраховане на тривалий період. Дисконтування грошових потоків дозволяє визначити поточну вартість витрат і коректно зрівняти її з поточною вартістю доходів завдяки чому розрахунок витрат життєвого циклу продукції знаходить широке застосування при прийнятті довгострокових інвестиційних і проектних рішень.

Недоліки методу:

вимагає забезпечення точності інформації. Складності в забезпеченні точності інформації зв'язані, насамперед, з розподілом накладних витрат, які досить умовно відносяться на собівартість конкретного, виду продукції. Якщо підприємство провадить кілька видів продукції, то вже на стратегічному рівні при розгляді витрат життєвого циклу продукції виникає питання: як зробити з накладними витратами. Їх можна або не враховувати зовсім, але на шкоду комплексності використовуваної інформації; або розподіляти, але тоді точність отриманих витрат на проведення продукції вже на стратегічному рівні без

розподілу по періодах однаково буде недостатньою, що обумовлює ймовірність вірогідності одержуваного в підсумку фінансового результату;

- відрізняється складнощами в сфері ідентифікації етапів життєвого циклу: для кожного етапу існують нормальні співвідношення між одержуваним доходом і витратами. Наприклад, цілком природно, що на етапі розробки продукції витрати будуть, а доходів - немає. Складність у тому, щоб правильно оцінити поточний стан товару на ринку. Практика показує, що далеко не завжди кожний товар проходить усі етапи. Іноді після спаду може початися новий ріст, а іноді етап ринкової зрілості може просто не настати;

- страждає невизначеністю в обліку накладних витрат: якщо їх не враховувати, страждає комплексність використовуваної інформації; якщо враховувати, то використовувана інформація здобуває імовірнісний характер;

- може зажадати витрат на одержання великої додаткової інформації.

CVP - Аналіз (аналіз беззбитковості). Ґрунтується на зіставленні трьох величин: витрат підприємства, обсягу реалізації й прибутку, залежність яких дозволяє визначити дохід від реалізації (обсяг реалізації), при яким забезпечується беззбитковість діяльності або запланований фінансовий результат. Використовується при прийнятті управлінських рішень у сфері економічної безпеки підприємства щодо доцільності окремих напрямків діяльності при умовах наявних погроз

Аналіз чутливості. Передбачає визначення впливу на фінансовий результат діяльності підприємства невиконання запланованих показників або їх зміни. Використовується в комбінації з аналізом беззбитковості при прийнятті управлінських рішень у сфері економічної безпеки підприємства.

Метод VVC (визначення ланцюжка споживчої вартості). Концепція ланцюжка цінності пропонує враховувати витрати протягом усього ланцюжка формування вартості, починаючи від вихідних джерел сировини й до готової продукції або послуг, отриманих кінцевими споживачами. Застосовується при визначенні слабких місць у процесах діяльності підприємства й контролю над раціональним використанням ресурсів.

Усякий продукт купується на ринку лише тому, що він має деяку цінність, за яку покупець готовий заплатити запитувану ціну. Із цього погляду всякий бізнес можна розглядати як процес створення деякої цінності товару. Майклом Портером (1985) було введено поняття ланцюжка цінності. Повний цикл бізнесу охоплює створення продукту, його продаж і після продажне обслуговування. При цьому вся діяльність по створенню цінності розділена на дві групи - основна й підтримуюча.

Кожний елемент ланцюжка вносить свій внесок у створення цінності товару, але при цьому створюється додаткова вартість (маржа), що представляє собою різницю між сумарною цінністю товару й витратами на забезпечення діяльності всіх ланок ланцюжка створення цінності.

Переваги в конкуренції не можна зрозуміти, якщо дивитися на фірму в цілому. Реальні переваги в мінімізації витрат і в диференціації треба знаходити в ланцюзі дій, які робить фірма, щоб доставити своїм споживачам певну цінність. При проведенні докладного стратегічного аналізу й виборі стратегії

Портер пропонує звернутися саме до ланцюжка створення цінностей. Існує п'ять первинних і чотири вторинні дії, що становлять такий ланцюжок у будь-якій фірмі:

Первинні дії:

1. *Матеріально-технічне забезпечення діяльності підприємства.* Це дії, пов'язані з одержанням, зберіганням і розподілом ресурсів, що вводяться, такі як фізичний обіг із сировиною й матеріалами, їх складування, ведення обліку запасів, складання графіків руху транспортних засобів, розрахунки з постачальниками.

2. *Виробничі процеси.* Це дії, сполучені із трансформацією ресурсів, що вводяться, у кінцевий продукт, зокрема машинна обробка, упакування, складання, технічне обслуговування встаткування, випробування готової продукції, випуск друкованої продукції й експлуатація виробничих площ і приміщень.

3. *Матеріально-технічне забезпечення збуту.* Це операції, зв'язані зі збором, зберіганням і фізичною доставкою продукту покупцям, такі як складування готових виробів, фізичний обіг з ними, експлуатація коштів доставки, обробка замовлень і складання графіків.

4. *Маркетинг і продаж.* Усі дії, сполучені з купівлею-продажем продукту, - реклама, просування товару на ринку, збутові операції, квотування, вибір каналів збуту, відносини зі збутовиками й ціноутворення.

5. *Обслуговування.* Дії, пов'язані з наданням послуг, що підвищують або підтримують цінність продукту, такі як установка, ремонт, навчання, поставка компонентів і налагодження (регулювання).

Вторинні (або підтримуючих) дії:

1. *Закупівлі.* Дії, пов'язані із закупівлями сировини, запасів і інших видаткових матеріалів на додаток до верстатів, устаткування (у тому числі лабораторному й офісному) і будинкам.

2. *Розвиток технології.* Дії, пов'язані з удосконалюванням продукту й (або) процесу, включаючи наукові дослідження й дослідно-конструкторські розробки, проектування продукту і його дизайн, дослідження засобів масової інформації, проектування виробничих процесів, процедур обслуговування і т.д.

3. *Управління людськими ресурсами.* Дії, пов'язані із залученням, найманням, професійною підготовкою, розвитком і оплатою праці персоналу.

4. *Підтримка інфраструктури фірм.* Такі дії, як загальне управління, планування, фінансування, бухгалтерський облік, відносини з урядом, управління якістю і т.д. Зазначені види діяльності - усього лише ланки стандартного ланцюжка створення цінностей. Кожну стандартну (або типову) категорію можна й треба розчленувати на унікальні, властиві тільки даної конкретної компанії дії. Ціль такого розчленовування полягає в тому, щоб надати допомогу компаніям у виборі однієї із трьох типових стратегій. Для цього потрібно виділити ті зони потенційних переваг у конкуренції, які може знайти компанія, протидіючи п'ятьом конкурентним чинностям, унікальним для кожної галузі й конкретної компанії. Залежно від галузі кожна з категорій може виявитися життєво необхідною для знаходження переваг у конкуренції.

Система ЛТ («точно в строк»). Передбачає раціональне забезпечення підприємства запасами з використанням основного принципу: виробляти продукцію тільки тоді, коли це потрібно й тільки в тому обсязі, який може бути реалізований. Такий підхід виключає наявність наднормативних запасів нереалізованої продукції, скорочує час проведення, виключає старіння продукції, забезпечує дотримання графіка доставки, а взагалі значно підвищує ефективність проведення. Застосовується при розробці стратегії щодо роботи з постачальниками

Вертикальний аналіз. Передбачає визначення впливу кожної складової на результат у цілому.

У процесі здійснення аналізу розраховують питома вага окремих статей фінансової звітності. Використовується при діагностиці фінансового стану підприємства. У системі економічної безпеки підприємства використовують такі аспекти аналізу: структурний аналіз активів; капіталу; грошових потоків

Горизонтальний аналіз. Базується на дослідженні динаміки окремих фінансових показників (трендовий) за певні проміжки часу. У процесі аналізу розраховують темпи приросту окремих показників і визначають загальні тенденції їх зміни. Застосовується при оцінюванні рівня економічної безпеки. У системі економічної безпеки використовують такі аспекти цього аналізу: порівняння фінансових показників звітного періоду з показниками попереднього періоду; порівняння фінансових показників за кілька попередніх періодів.

Метод фінансових коефіцієнтів. Базується на розрахунку співвідношення окремих абсолютних показників. У процесі такого аналізу визначають різні відносні показники, які характеризують окремі аспекти фінансової діяльності. Застосовується для визначення основних фінансових показників при діагностиці фінансового становища підприємства. У системі економічної безпеки використовують наступні аспекти такого аналізу: аналіз ліквідності; аналіз фінансової стабільності; аналіз рентабельності; аналіз ділової активності.

Інтегральний аналіз. Дає можливість одержати поглиблену багатофакторну оцінку умов формування окремих агрегованих фінансово-економічних показників. Використовується при діагностиці фінансового становища підприємства. У системі економічної безпеки найпоширенішою є система інтегрального аналізу ефективності використання активів підприємства, зокрема модель Альтмана, модель рейтингового оцінювання А. Шеремета й т.п.

Факторний аналіз взаємозв'язку фінансово-економічних показників. Передбачає оцінювання впливу окремих факторів на результативний показник. При цьому факторний аналіз може бути як прямим, що передбачає розмежування результативного показника на складові частини, так і зворотним, коли його окремі елементи поєднують у загальний результативний показник. Застосовується для визначення загального критерію оцінювання стану економічної безпеки при застосуванні ресурсно-функціонального підходу.

Найважливішою складовою методики економічного аналізу є якісний факторний аналіз або взаємозалежне вивчення господарських процесів або

факторне моделювання - це знаходження взаємному закономірному зв'язку окремих процесів і явищ. У кожному окремому випадку суть даного приймання полягає:

-у виявленні залежності між окремими процесами, тобто у виявленні складу факторів, що впливають на величину досліджуваного показника;

-у встановленні характеру залежності між факторами й досліджуваним результатом;

-у побудові схеми зв'язки між досліджуваним результатом і факторами, на нього, що впливають, тобто в побудові факторної моделі.

При економічному аналізі вивчаються детерміновані й імовірнісні зв'язки між досліджуваним показником і факторами.

Детермінованими називаються такі зв'язки, коли між досліджуваним показником і факторами існує тверда функціональна залежність і строга відповідність, тобто коли заздалегідь можна передбачити, на скільки зміниться величина досліджуваного результату при певній зміні значення якого-небудь фактору.

Імовірнісними називають такі зв'язки, коли між досліджуваними показниками й факторами немає строгої відповідності й строгої залежності, але доведено, що ця залежність існує.

Детерміновані моделі включають аддитивні, мультиплікативні й комбіновані моделі.

Аддитивна модель - досліджуваний показник розглядається як алгебраїчна сума факторів.

$$A = f(b, v, g) \rightarrow A = \pm b \pm v \pm g$$

Мультиплікативна модель - досліджуваний показник розкладає на ряд факторів - співмножників.

$$A = f(b, v, g) \rightarrow A = b \times v \times g$$

Комбінована модель – комбінація аддитивної і мультиплікативної моделей: деякі співмножники ланцюжки можуть розпадатися, складаються на співмножники.

Елімінірування як елемент методики економічного аналізу.

Завданням елімінірування є визначення кількісного впливу кожного фактору окремо на зміну досліджуваного показника.

Елімінірування – це логічний прийом, за допомогою якого виключається вплив усіх факторів, крім одного, дія якого підлягає вивченню.

При дослідженні аддитивної схеми зв'язку елімінірування здійснюється шляхом вирахування базисного значення кожного з факторів з його звітного значення. При цьому черговість розрахунків не впливає на результати останніх.

Метод порівняння. Дозволяє визначити відхилення фактично досягнутих показників від запланованих (еталонних), установити причини таких відхилень і резерви. Застосовується для порівняння фактично досягнутих показників з

відповідними індикаторами при застосуванні індикаторного підходу оцінки економічної безпеки підприємства.

В економічному аналізі порівняння використовують для рішення всіх його завдань як основний або допоміжний спосіб.

Найбільш типовими ситуаціями, коли використовується порівняння, і мета, яка при цьому досягаються є:

- зіставлення планових і фактичних показників для оцінки ступеня виконання плану.
- зіставлення фактичних показників з нормативними дозволяє провести контроль над витратами й сприяє впровадженню ресурсозберігаючих технологій.
- порівняння фактичних показників з показниками минулих років для визначення тенденцій розвитку економічних процесів.
- зіставлення показників аналізованого підприємства з досягненнями науки й передового досвіду роботи інших підприємств або підрозділів необхідно для пошуку резервів.

Порівняння показників аналізованого господарства із середніми показниками по галузі проводиться з метою визначення положення підприємства на ринку серед інших підприємств тієї ж галузі або підгалузі.

Зіставлення паралельних і динамічних рядів для вивчення взаємозв'язків досліджуваних показників. Наприклад, аналізуючи одночасно динаміку зміни обсягу виробництва валової продукції, основних виробничих фондів і фондівіддачі, можна обґрунтувати взаємозв'язок між цими показниками.

Зіставлення різних варіантів управлінських рішень із метою вибору найбільш оптимального з них.

Обов'язковою умовою порівняльного аналізу є порівнянність порівнюваних показників, що припускає:

- єдність об'ємних, вартісних, якісних, структурних показників;
- єдність періодів часу, за які проводиться порівняння;
- порівнянність умов проведення;
- порівнянність методики обчислення показників.
- Залежно від мети вивчення економічних показників способи порівнянь розрізняють насамперед з обліком того, які показники ухвалюються в якості базисних для порівняння з ними аналізованих показників. У якості базисних показників можуть бути:
  - планові по підприємству в цілому й по внутрішньогосподарських підрозділах;
  - показники за минулі роки й середні за ряд років;
  - показники інших окремих проведень і середні дані по об'єднанню, районі або групі однотипних по спеціалізації проведень;
  - нормативні або розрахункові можливі показники, які визначені з урахуванням досягнень передового досвіду, науки й техніки й ін.

Аналізованими показниками звичайно бувають фактично досягнутими, обліковими або звітними. В окремих випадках, у якості аналізованих можуть

ухвалюватися планові, які зіставляються з базисними, фактично досягнутими показниками за минулий рік або ряд років.

Способи порівняння розрізняють по техніці зіставлення показників: використання абсолютних або відносних порівнянь. У результаті абсолютних порівнянь знаходять абсолютні відхилення аналізованих показників від прийнятих у якості базисних:

SWOT аналіз. Передбачає дослідження характеру переваг і недоліків сторін діяльності підприємства в розрізі окремих внутрішніх і зовнішніх факторів з метою визначення ключових факторів успіху. Назва цього методу відображає аббревіатуру початкових букв строків, які характеризують об'єкти аналізу:

SWOT аналіз складається з:

Сильні сторони (Strengths) - переваги організації;

Слабості (Weaknesses) - недоліки організації;

Можливості (Opportunities) - фактори зовнішнього середовища, використання яких створить переваги організації на ринку;

Погрози (Threats) - фактори, які можуть потенційно погіршити положення організації на ринку.

Застосовується при дослідженні переваг і недоліків системи економічної безпеки підприємства, а також позитивного й негативного впливу зовнішніх факторів на її функціонування

Swot-Аналіз — метод стратегічного планування, використовуваний для оцінки факторів і явищ, що впливають на проект або підприємство.

Усі фактори діляться на чотири категорії: strengths (сильні сторони), weaknesses (слабкі сторони), opportunities (можливості) і threats (погрози). Метод включає визначення мети проекту й виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, що сприяють її досягненню або, що ускладнюють його.

Завдання SwotaАналізу — дати структурований опис ситуації, щодо якої потрібно прийняти яке-небудь рішення. Висновки, зроблені на його основі, носять описовий характер без рекомендацій і розміщення пріоритетів.

Swot-Аналіз – Передбачає дослідження характеру переваг і недоліків сторін діяльності підприємства в розрізі окремих внутрішніх і зовнішніх факторів з метою визначення ключових факторів успіху.

Цей акронім може бути представлений візуально у вигляді таблиці 2.6:

Таблиця 2.6 – Загальна схема Swot-Аналізу

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	Strengths (властивості проекту або колективу, що дають переваги перед іншими в галузі)	Weaknesses (властивості, що послаблюють проект)
Зовнішнє середовище	Opportunities (зовнішні ймовірні фактори, що дають додаткові можливості по досягненню мети)	Threats (зовнішні ймовірні фактори, які можуть ускладнити досягнення мети)

Сильні сторони підприємства - те, у чому воно має переваги або якась особливість, що надає додаткові можливості. Чинність може полягати в наявності в компанії досвіду, доступі до унікальних ресурсів, наявності передової технології й сучасного устаткування, високої кваліфікації персоналу, високій якості продукції, що випускається, популярності торговельної марки й т.п.

Слабкі сторони підприємства - це відсутність чогось важливого для функціонування підприємства або те, що компанії поки не вдається в порівнянні з іншими й ставить підприємство в несприятливе положення. Як приклад слабких сторін можна привести занадто вузький асортимент товарів, що випускаються, погану репутацію компанії на ринку, недолік фінансування, низький рівень сервісу й т.п.

Можливості - це сприятливі обставини, які підприємство може використовувати для одержання переваги. Як приклад ринкових можливостей можна привести погіршення позицій конкурентів, різкий ріст попиту, поява нових технологій проведення продукції, ріст рівня доходів населення й т.п.

Погрози - події, настання яких може виявити несприятливий вплив на підприємство. Приклади ринкових погроз: вихід на ринок нових конкурентів, ріст податків, зміна смаків покупців, зниження народжуваності й т.п.

Застосування Swot-Аналізу дозволяє систематизувати всю наявну інформацію й, бачити ясну картину, ухвалювати зважені рішення, що стосуються розвитку підприємства.

Таблиця Swot-Аналізу (рис.2.5.) й виявлені альтернативні стратегічні завдання необхідні для подальшого аналізу, вибору стратегії розвитку підприємства й вибору кращої маркетингової стратегії.

		Зовнішнє середовище	
		Можливості (шанси) 1. 2. і т. ін.	Загрози 1. 2. і т. ін.
Внутрішнє середовище	Сильні сторони 1. 2. і т. ін.	Поле СіМ (заходи)	Поле СіЗ (заходи)
	Слабкі сторони 1. 2. і т. ін.	Поле СлМ (заходи)	Поле СлЗ (заходи)

Рисунок 2.5 – Таблиця Swot-Аналізу

Метод експертних оцінок. Передбачає опис аналітичних процедур на логічному рівні. Характеризується значним суб'єктивізмом, оскільки результати такого аналізу залежать в основному від інтуїції, знань і досвіду аналітика.

Застосовується для оцінювання значимості впливу окремої функціональної складової економічної безпеки на узагальнений критерій

Як альтернативні способи й приймання одержання облікової інформації про реальний фінансовий стан як контрагентів і власного підприємства можуть застосовувати так звані спеціальні методи, які використовують винятково фахівці з економічної безпеки.

Конфіденційних відносин. Дозволяє одержати достовірну інформацію, якої володіє контрагент, але офіційно її надати не може або не бажає. В основі цього методу лежать комунікативні технології спілкування, які враховують мотиваційний інтерес контрагента щодо встановлення довірчих відносин з фахівцем з безпеки.

Класичними формами для встановлення довірчих відносин і конфіденційних відносин є гроші, ідеологія обставини, що компрометують, особисті властивості.

Застосовується для підтвердження (не підтвердження) офіційно наданої інформації від клієнтів (партнерів) або конкурентів підприємства, коли їх співробітник конфіденційно інформує фахівця з безпеки щодо вірогідності наданої інформації.

Професійного спостереження. Дозволяє одержати інформацію щодо поведінки об'єкта професійного спостереження й указати контакти, які можуть свідчити про можливість нелояльної поведінки працівника стосовно свого підприємства.

В основі цього методу покладене вміння фахівця з безпеки здійснювати професійне спостереження з використанням засобів аудіо-відео спостережень і діагностику вербальної й невербальної поведінки об'єкта. Застосовується при здійсненні кадрового добору працівників бухгалтерії, які мають доступ до комерційної таємниці. Також використовується при проведенні планової або позапланової перевірки працівників бухгалтерії щодо навмисного здійснення ними махінацій в обліку або розголошення закритої облікової інформації.

Спеціалізованого опитування, співбесіди. Базується на професійнім умінні фахівця з безпеки одержати інформацію від об'єкта професійного інтересу шляхом опитування (співбесіди). Дає можливість оцінити рівень поінформованості об'єкта щодо реального стану справ на підприємстві або скласти уявлення про його можливості щодо одержання достовірної інформації. Застосовується для встановлення осіб, які мають доступ до достовірної інформації й можуть її підтвердити. Також використовується при забезпеченні кадрової безпеки, при прийнятті рішень, щодо допуску працівників бухгалтерії до роботи з інформацією, яка стосується комерційної таємниці.

Контролю засобів зв'язку й інформаційних систем. Передбачає контроль над персоналом з метою недопущення несанкціонованого поширення інформації через канали зв'язку або інформаційні системи. Здійснюється за допомогою спеціального програмного забезпечення, інформаційних технологій, які дозволяють фахівцям з безпеки контролювати проходження й поширення інформації, яка стосується комерційної таємниці. Застосовується для захисту інформації від несанкціонованого поширення або одержання її конкурентами.

Спеціальних психофізіологічних і психологічних досліджень. Передбачає одержання достовірної інформації з використанням спеціальних психофізіологічних і інформаційних устроїв.

В основі методу лежать принципи психологічного тестування або проведення перевірки із застосуванням поліграфа (детектора неправди).

Використовується в процесі кадрового відбору бухгалтерії або при проведенні службових розслідувань із метою одержання інформації, яку співробітник бухгалтерії приховує.

Особистого пошуку (детективний метод). Дозволяє одержати інформацію про реальні події або реальний стан шляхом прямих дій фахівця з безпеки, який особисто одержує інформацію від різних категорій громадян і встановлює істину. Використовується при проведенні службових розслідувань, які пов'язані з незаконним використанням конфіденційної інформації або для збору додаткової інформації про реальний стан речей у конкурента або партнера.

Вивчення досвіду діяльності вітчизняних підприємств засвідчує, що в основу обліково-аналітичного забезпечення сьогодні покладені методики фінансового обліку, які здатні надати інформацію лише про поточну діяльність.

2.5 Механізм обліково-аналітичного забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства

Особливості сучасного виробництва поставили нові цілі перед економічними науками, в тому числі й перед обліково-аналітичними. На перший план висувається завдання максимального використання економічної інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень. У цих умовах слід вважати позитивним процес інтеграції наук, який знаходить своє відбиття у формуванні обліково-аналітичного механізму (ОАМ) [48].

Однієї з основних завдань ОАМ є одержання інформації, її обробка й прийняття на її основі тактичних і стратегічних рішень. Інформація виступає й основою для функціонування ОАМ, і продуктом його діяльності. Головне навантаження в отриманні економічних даних падає на бухгалтерський облік, оскільки він «був і є основним “постачальником” економічної інформації про господарську діяльність підприємств.

Однак бухгалтерський облік не може задовольнити всі потреби менеджменту для управління підприємством. Для підвищення ефективності прийнятих рішень, необхідний взаємозв'язок бухгалтерського обліку з іншими економічними важелями: планування, аудит, аналіз, правове забезпечення. Взаємовплив цих елементів, проявляється через обліково-аналітичний механізм, під яким слід розуміти *сукупність функцій управління, що забезпечують збір і обробку даних для одержання економічної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень і здійснення контролю над них виконанням з метою досягнення найвищої ефективності проведення.*

В економічній літературі поняття, роль і значення ОАМ не знайшли відповідного висвітлення. Є висловлення окремих авторів про характер взаємозв'язків між обліком і економічним аналізом. Широко використовуються

терміни «обліково-аналітичне забезпечення», «обліково-аналітичний апарат», «обліково-аналітична система» і ін.

Обліково-аналітичний механізм – більш масштабна категорія, він є іманентною складовою механізму господарювання на всіх рівнях управління. Крім того, суб'єктами реалізації ОАМ є не тільки працівники бухгалтерії, а всі споживачі обліково-аналітичної інформації.

Характеризуючи місце ОАМ у системі механізму господарювання, можна сказати, що в структурі, побудованій по ступеню абстракції з погляду рівнів господарювання, обліково-аналітичний механізм, проникає крізь всі шаблі економіки, реалізується, головним чином, на мікрорівні. Його роль полягає в тому, що в рамках ОАМ відбувається узгодження господарської діяльності, обумовленої економічними інтересами суспільства, і економічної політики держави.

Суб'єкту, який реалізує свої економічні інтереси, для управління об'єктом необхідна інформація не тільки про його стан й можливі резерви підвищення ефективності виробництва, але й про відповідність господарської діяльності правовим нормам, які визначаються економічними інтересами держави.

Однієї з найважливіших функцій ОАМ є контроль як за реалізацією завдань господарської діяльності, так і за виконанням законодавства. Кожна господарська операція здійснюється з додержанням правових вимог. Партнерські відносини між господарськими суб'єктами також регламентуються законодавством. За допомогою фінансового обліку виконуються зобов'язання по сплаті податків і внесків в позабюджетні фонди. Використовуючи інформацію, що отримана за допомогою ОАМ, держава має можливість контролювати через податкові й статистичні органи виконання своєї економічної політики. Усе це дає можливість визначити ОАМ як базовий елемент механізму господарювання на рівні підприємства.

У той же час його сфера не обмежується тільки рівнем підприємства. Єдиний обліково-аналітичний механізм – це складна система, ціла сукупність організаційних структур, що перебувають в відносинах і зв'язках один з одним.

З погляду рівнів господарювання крім ОАМ підприємства можна виділити обліково-аналітичні механізми галузевого, регіонального і загальнодержавного рівня.

Якщо виходити з того, що господарський комплекс країни виступає як єдність відносно відокремлених і самостійних галузей, то система включає галузеві обліково-аналітичні механізми, наприклад машинобудівний, військово-промисловий, агропромисловий, транспортний і т.д. Кожний з них, базуючись на загальних принципах, загальному економічному інструментарії, має відому специфіку, що впливає з особливостей організації виробництва, техніки й технології в різних галузях. За операційною ознакою доцільно виділяти обліково-аналітичні механізми внутрішньогосподарської й зовнішньоекономічної діяльності.

Не можна не відзначити, що кожний з розглянутих підходів до структури обліково-аналітичного механізму, узятий окремо, до відомого ступеня умовний.

Усі його ланки не відділені одна від одної, більш того, вони інтегровані між собою.

Змістом ОАМ є процес обробки інформації. Останній являє собою сукупність сумісних, генетично однорідних елементів. Генетична однорідність елементів (їх загальні властивості) заснована на базовому елементі ОАМ – економічній інформації, яка є основою системи.

Модуль ОАМ представлений на рисунку 2.6, де показані всі чотири основні стадії його функціонування: вхід, обробка, вихід й зворотній зв'язок.[46] На стадії входу відбувається збір і нагромадження даних. Джерела їх виникнення для конкретних підприємств різні, але є декілька загальних, характерних для більшості видів виробництва: виробництво, відносини з партнерами, споживачі, правове забезпечення, економічні умови, конкуренція, політичні фактори.

При цьому необхідно підкреслити відмінності між поняттями «дані» і «інформація». Дані складають предмет і зміст ОАМ так само, як сировина є об'єктом діяльності виробничих систем. Оброблені дані називають інформацією, яка вбудована у форму, доступну для користувачів.

Обробкою даних займається цілий ряд підсистем, основними з яких є підсистеми бухгалтерського обліку, аналізу й аудита. Вони ґрунтуються на єдиній інформаційній базі й в узагальненому виді мають єдиний предмет дослідження – господарські процеси підприємства.

Специфічною формою управління є підсистема планування, яка базується на всіх перелічених елементах управління. Як поточне, так і стратегічне планування неможливо обґрунтувати без використання всього арсеналу аналітичних способів і приймів.

На стадії виходу ми одержуємо інформацію, яка є основою для прийняття управлінських рішень на всіх рівнях управління.

Найважливішим елементом будь-якої системи є зворотній зв'язок, контроль над усіма фазами процесу й за виконанням ухвалених рішень. В ОАМ функція контролю іманентна всім його робочим підсистемам.

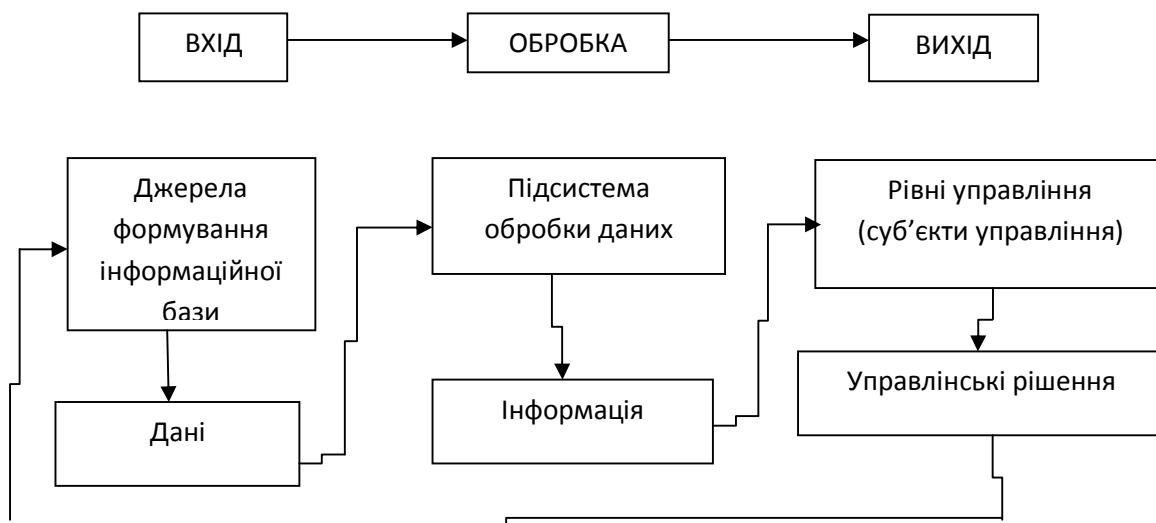

Рисунок 2.6 – Модуль обліково-аналітичного механізму

Для бухгалтерського обліку вона історично послужила причиною самого його виникнення. Як функція управління аналіз господарсько-фінансової діяльності тісно пов'язаний із плануванням, регулюванням і контролем. Аудит у першооснові представляє собою процес перевірки й висловлення думки про бухгалтерську звітність економічного суб'єкта.

Через ОАМ проявляється ефективність прийнятих управлінських рішень.

Усі елементи ОАМ зв'язані між собою й взаємообумовлюють один одного. Розглядаючи структуру ОАМ, крім організаційно-економічних форм господарювання можна виділити внутрішнє ядро, вихідний імпульс усього механізму й економіко-правові умови його дії.

У якості вихідного імпульсу для функціонування обліково-аналітичного механізму(як і всього господарського механізму) виступають економічні інтереси суспільства, одним із проявів яких є бажання власників встановити контроль над наявністю, рухом і ефективністю витрати наявних ресурсів.

Це бажання реалізується через певні організаційно-економічні форми, основними з яких, є господарський облік, аналіз, аудит і планування. Базовою підсистемою, виступає господарський облік – основний постачальник інформації. На його основі функціонує підсистема аналізу, найважливіше завдання якої, на відміну від бухгалтерської підсистеми, – не реєстрація, а оцінка господарської діяльності.

Завданням аналізу є виявлення найбільш істотних факторів:

- оцінка планових і фактичних показників;
- оцінка динаміки абсолютних і відносних показників фінансових результатів;
- визначення спрямованості й розміру впливу окремих факторів на собівартість, рівень рентабельності й суму прибутку;
- виявлення й оцінка можливих резервів росту ефективності виробництва.

При використанні бухгалтерських даних завжди є ризик їх викривлення, що може негативно вплинути на прийняті рішення й, в остаточному підсумку, на ефективність виробництва. Тому для успішного функціонування ОАМ широко використовується такий важливий елемент контролю, як аудит, що є незамінним засобом підвищення надійності економічної інформації.

Останнім часом сфера аудиторської діяльності суттєво розширюється, у ньому усе більш активно використовуються аналітичні прийоми. Відбувається перехід від аудита чисел, фінансової звітності, до аудита бізнесу.

Вивчення складу й структури обліково-аналітичного механізму дозволяє розкрити і його функції. У якості основних виділяють наступні:

1. *Інформаційна функція* – підсистема забезпечення управління всією необхідною інформацією: збір, обробка, групування і передача облікових даних за призначенням.

2. *Функція прогностичного планування* – підсистема, що створює основу для складання як поточних, так і перспективних бізнес-планів і сприятлива проведенню результативного маркетингу й менеджменту в рамках конкретного господарського комплексу.

3. *Аналітична функція* – підсистема, що дозволяє виявити вплив окремих господарських операцій на формування прибутку, провести глибоку й всебічну оцінку результатів діяльності господарюючого суб'єкта, попередити фінансові ризики.

4. *Контрольна функція* – підсистема забезпечення контролю над ходом виконання управлінських рішень; збереження товарно-матеріальних цінностей у процесі їх руху; законності фінансово-господарських угод і дій посадових і матеріально-відповідальних осіб.

Систематизуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

– обліково-аналітичний механізм – самостійна система наукових знань про методи збору, обробки, систематизації, уніфікації, оцінки й передачі економічної інформації різним користувачам;

– обліково-аналітичний механізм є відокремленою частиною господарського механізму, але тісно взаємодіючій з усіма іншими елементами цієї системи;

– основу структури обліково-аналітичного механізму становить кібернетичний підхід: «вхід → процес → вихід», потім дія системи відтворюється на якісно новому рівні;

– обліково-аналітичному механізму властиві відповідні специфічні властивості прояву його сутності, які наука визначає як функції системи [46].

2.6 Вимоги до професійних якостей і втримування діяльності аналітика з обліково-економічного забезпечення економічної безпеки підприємства

Відповідальність за належний рівень економічної безпеки підприємства покладається не лише на фахівців з безпеки, але й на персонал, який виступає суб'єктом забезпечення безпеки. Оскільки бухгалтерська інформація виступає внутрішнім ресурсом забезпечення безпеки, яка в собі несе суттєві ризики діяльності підприємства, вимоги до професійних характеристик бухгалтера за таких умов значно зростають.

Реалії сьогодення диктують нові вимоги до підготовки фахівців з бухгалтерського обліку та аудиту, які повинні бути обізнані з дією сукупності внутрішніх та зовнішніх загроз, що впливають на дотримання економічної безпеки підприємства.

Саме інноваційні технології стають основною продуктивною силою й гарантують конкурентоспроможність країни в глобалізованому світі, а інтелектуальне та духовне багатство випускників визначає їх місце й роль у професійній спільноті.

Знання бухгалтера в сфері фінансово-економічної безпеки значно знижують ризик виникнення викривлень в обліку через несприятливі зовнішні впливи на систему підприємства, а також формування множини показників, за значенням яких можна виявляти, контролювати та нівелювати негативні тенденції у прийнятті виважених управлінських рішень.

Протягом багатьох десятиріч головним завданням вітчизняного бухгалтерського обліку було забезпечення збереження соціалістичної власності. Його діяльність обмежувалась, як правило, обліком витрат, калькуляцією собівартості, контролем за зберіганням соціалістичної власності і визначенням ступеня виконання планових показників. Поняття прибутку, збитку, втраченої користі та багато інших мали переважно абстрактний характер. Зараз ці поняття наповнені реальним змістом і для власників підприємств, і для бухгалтерів, адже на даному етапі прослідковуються структурні зміни, що передбачають удосконалення безпосередньо функцій самого бухгалтера. Завдання бухгалтера або бухгалтерської служби полягає у формуванні якісної, достовірної й повної інформації про ведення господарської діяльності та її результати. Її правильне використання дозволяє розробити оптимальні управлінські та фінансові рішення. Бухгалтер, виконуючи свої посадові обов'язки, має справу не тільки з веденням бухгалтерського обліку, а й бере активну участь у підготовці альтернативних варіантів прийняття управлінських рішень з розробки стратегії розвитку суб'єкта господарювання.

Роль професійної підготовки бухгалтера є суттєвою і в забезпеченні економічної безпеки держави, адже від правильності відображення господарських операцій кожного конкретного економічного суб'єкта залежить правильність і точність визначення макроекономічних показників, на основі яких формується державна політика за різними напрямками. На даних бухгалтерського обліку ґрунтується, передусім, статистика національних рахунків та визначення таких показників, як валовий внутрішній продукт, проміжне споживання, валове нагромадження основного капіталу, валовий національний доход та ін.

Виступаючи частиною загальної інформаційної системи управління підприємством, вміння бухгалтера вчасно й достовірно сформулювати й проаналізувати масив обліково-аналітичної інформації служить базисом для забезпечення економічної безпеки підприємства, яка за сучасних умов зростаючої конкурентоспроможності бізнесу, набуває властивостей інформаційних систем стратегічного типу. За таких умов вимоги до професійних якостей бухгалтера зміщуються в сторону підвищення інформативності обліково-аналітичної бази при управлінні ризиками, підсилення достовірності та прозорості фінансової звітності для підтримки стійкого функціонування та розвитку підприємства в умовах існування багаточисельних ризиків та загроз діяльності. Отже, на бухгалтера покладаються функції з формування такого масиву обліково-аналітичного матеріалу та контрольних процедур, який забезпечував би функціонування системи економічної безпеки підприємства на перспективу. Навмисне чи ненавмисне спотворення облікових даних, що виникають в процесі документування господарських операцій, їх відображення в системі облікових регістрів та бухгалтерської звітності, є наслідком дій або бездіяльності бухгалтерського персоналу [22].

Список використаних джерел

Нормативні джерела

1. Про основи національної безпеки України: [закон України: офіц. текст: за станом 19 липня 2003р. № 964-IV] // Офіційний вісник України – 2003. – № 29. – С. 38.

2. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: [Постанова Верховної Ради України: офіц. текст: за станом на 19 червня 2003 р.] // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №39. – С. 351.

3. Про охоронну діяльність: [закон України: офіц. текст: за станом 17 листопада 2011р.]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

4. Про аудиторську діяльність: [закон України: офіц. текст: за станом на 14 вересня 2006р.]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

5. Галузевий стандарт вищої освіти України з підготовки магістрів за спеціальністю специфічних категорій 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою» кваліфікації «Професіонал з фінансово-економічної безпеки» та «Аналітик з питань фінансово-економічної безпеки». – Київ : Таксон, 2012. – 268 с.

6. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку та визнання такими, що втратили чинність, наказів Міністерства: наказ Міністерства фінансів України від 24 вересня 2010р. №1085 // Офіційний вісник України. – 2010. – №82. – С.117. – Ст.2903.

7. Положення про порядок бухгалтерського обліку активів і операцій підприємств державного, комунального секторів економіки та господарських організацій, що володіють та/або використовують об'єкти державної, комунальної власності: наказ Міністерства фінансів України від 19 грудня 2009р. №1213. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0335-01&c=1#Public>.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО (усі діючі). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

Підручники і посібники

9. Васин С. М. Управление рисками на предприятии: [учеб. пособие] / С. М. Васин, В. С. Шутов – Москва : КНОРУС, 2010. – 304 с.

10. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.

11. Білоусова І. А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства: монографія / І. А. Білоусова. – Київ : Дорадо-Друк, 2010. – 432 с.

12. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – Киев : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784с.

13. Вітлинський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві / В. В. Вітлинський, Г.І. Великоіваненко: [монографія]. – Київ : КНЕУ, 2004. – 480с.
14. Гончаренко Л. П. Управление безопасностью: [учеб. пособие] / Л. П. Гончаренко, Е.С. Куценко. – Москва : КНОРУС, 2010. – 272с.
15. Гордієнко Н. І. Фінансовий облік: [навч. посібник] / Н. І. Гордієнко. – Харків : ХНАМГ, 2014. – 288с.
16. Голов С. Ф. Фінансовий та управлінський облік / С. Ф. Голов, В. І. Єфіменко. – Київ : ТОВ «Автоінтерсервіс», 2010. – 544 с.
17. Гордієнко Н. І. Аудит, організація і методика / Н. І. Гордієнко, О. В. Харламова. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 486 с.
18. Гордієнко Н. І. Звітність підприємств: [конспект лекцій] / Н. І. Гордієнко. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 231 с.
19. Горнчаренко Л. П., Филин С. А. Риск-менеджмент : учебное пособие /под. ред. Е. А.Олейникова. – Москва : КНОРУС, 2010. – 216 с.
20. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства : монографія/ Л. В. Гнилицька. – Київ : КНЕУ, 2012. – 305 с.
21. Гнилицкая Л. В. Манипулирование учётными данными – угроза экономической безопасности. // Економіка і управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії і практики, 2011, №3 С.5-13.
22. Давідюк Т. В. Позичування ОАЗ ЕБП в навчальних планах фахівців напряму підготовки ОіА . Економіка, №3, 2013. – С.83-90 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n3.html>.
23. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З. Б. Живко. – Київ : Правова єдність, 2009. – 544 с.
24. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: [монографія] / [О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак та ін.]. – Київ : ІМБ Університету економіки та права «КРОК», 2010. – 412с.
25. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – Київ : Лібра, 2003. – 280 с.
26. Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту: [навч. посібник] / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – Київ : Каравела, 2004. – 568 с.
27. Кужельний М. В. Теорія бухгалтерського обліку : [підручник] / М.В. Кужельний, В.Г. Лінник. – Київ : КНЕУ, 2001. – 334 с.
28. Красковский А. П. Экономическая безопасность предпринимательской деятельности. Методическое пособие для предпринимателя / Сост.: Б.Н. Торьянников, А. П. Красковский. – Санкт-Петербург : ЗАО “Информационное агентство “Кредит – реформа – Санкт-Петербург”, 2000. – 24-25 с.
29. Козаченко Г. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарев, О. М. Ляшенко. – Київ : Лібра, 2003. – 280 с.
30. Клиновский Т. Т. Основы управления рисками рыночной экономики / Т. Т. Клиновский. – Москва : Полистром, 2000. – 100 с.

31. Мартюшева Л.С. Финансовая безопасность предприятий / Л.С. Мартюшева, Т.Б. Кузенко, О.Ю. Литовченко. – Харьков : ХНЕУ, 2008. – 140 с.
32. Міжнародні стандарти аудиту. Надання впевненості та етики. Київ : Аудиторська палата України, 2006. – 1148 с.
33. Мігус І. П., Методологічний підхід до формування системи економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств / І. П. Мігус, С. М. Лаптев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No4/112-118.pdf>
34. Роздина Е. Комерческая информация и экономическая безопасность предприятия // Бизнес-информ.- 1997.- № 24. – С. 63-65.
35. Ронин Р. Своя разведка. Практическое пособие. – Москва : АСТ, 2001. – 363 с.
36. Райзберг Б. А. Предпринимательство и риск / Б. А. Райзберг. – Москва : Знание, 1992. – 205 с.
37. Финанси підприємств [Текст] : підручник / А. М. Поддєрьогін [та ін.] ; ред. А. М. Поддєрьогін ; Київський національний економічний ун-т. - 5-те вид., перероб. та доп. - Київ : КНЕУ, 2004. – 546 с.
38. Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы / В. И. Ярочкин/ 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Ось-89, 2003. – 352 с.
39. Яскевич В. И. Секьюрити: Организационные основы безопасности фирмы / В. И. Яскевич. – Москва : Ось-89, 2009. – 368 с.

Додаткові джерела

40. Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика: Пер. с англ. / Под ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. – Москва : Финансы и статистика, 2002. – 952 с.
41. Друри К. Учет затрат методом стандарт-кост. Пер. с англ. / Под ред. Н.Д. Эриашвили. – Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 224 с.
42. Друри К. Управленческий и производственный учет : Учебник / Пер. с англ. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 1071 с.
43. Керимов В. Э. Управленческий учет : Учебник. / 2-е изд., изм. и доп. – Москва : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2003. – 416 с.
44. Клейнер Г. Б. Риски промышленных предприятий / Г.Б.Клейнер. - Российский экономический журнал.-1994, №5-6. – С.12–17.
45. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности. / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – Москва : ИНФРА-М, 1996.
46. Усатова, Л. В. Учетно-аналитическое обеспечение управления бизнес-процессами: теория, методология и практика : монография / Л.В. Усатова, С.В. Холоденко. – Москва : Дашков и К, 2012. – 192 с.
47. Попова Л. В. Основные теоретические принципы построения учетно-аналитической системы / Л. В. Попова, Б. Г. Маслов, И. А. Маслова // Финансовый менеджмент. – 2003. – № 5. – С.34-67.
48. Омельченко И. А. Развитие учетно-аналитического механизма внешнеэкономической деятельности [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

/http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-uchyotno-analiticheskogo-mehanizma-vneshneekonomicheskoy-deyatelnosti

49. Сейдахметова Ф. С., Бекен Б., Каби С. О применении креативного учета в деятельности организации // Сборник материалов по итогам Третьей международной научно-практической онлайн-конференции, Москва, 27–30 июля 2011 года / Под общей редакцией профессора О. Н. Мельникова. – Москва : Креативная экономика, 2011. – 496 с.: ил.— с. 316-321. — [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/22029>

50. Принципы бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Нидлз Б. и др. ; под ред. Я. В. Соколова. – Москва : Финансы и статистика, 1993. – 496 с.

51. Хендриксен Э С. Теория бухгалтерского учета / Э. С. Хендриксен; М. Д. Ван Бреда; под ред. Я. В. Соколова. – Москва : Финансы и статистика, 1997.

52. Хорнгрен Ч.Т. Бухгалтерский учет: управленческий аспект / Ч. Т. Хорнгрен, Дж.Фостер; пер. с англ.; под ред. Я. В. Соколова. – Москва : Финансы и статистика, 1995. – 416 с.

53. Шимоханская Т.В. Концепция учетно-аналитического обеспечения устойчивого развития организаций // Бухгалтерский учет, статистика. Экономические науки. – 2011. – №5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/06/01/1271379203/61.pdf>.

54. Энтони Р. Учет: ситуации, примеры. / Р. Энтони, Дж. Рис. – Москва, 1993.

55. Яругова А. Управленческий учет: опыт экономически развитых стран: Пер. с пол. – Москва : Финансы и статистика, 1991. – 237 с.

56. Райан Боб. Стратегический учет для руководителя / Пер. с англ. – Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.

Интернет-ресурси

1. <http://www.me.gov.ua> – сайт Міністерства економіки України.
2. <http://www.rada.gov.ua> – сайт Верховної Ради України.
3. <http://www.kmu.gov.ua> – сайт Кабінету Міністрів України.
4. <http://> – сайт журналу «Баланс».
5. <http://www.buhgalter.kharkov.com> – сайт журналу «Бухгалтер».
6. <http://www.buhgalteria.com.ua> – сайт журналу «Бухгалтерія-Бізнес».
7. <http://www.visnuk.com.ua> – сайт журналу «Вісник податкової служби України».
8. <http://www.voby.com.ua> – сайт газети «Все про бухгалтерський облік».
9. <http://www.glavbuh.com.ua> – сайт журналу «Головбух».
10. <http://www.dtkr.com.ua> – сайт журналу «Дебет-Кредит».
11. <http://www.factor.kharkov.com> – сайт журналу «Податки і бухгалтерській облік».
12. <http://www.ukcc.com.kiev.ua> – сайт газети «Урядовий кур'єр».

Навчальне видання

ГОРДІЄНКО Наталія Іванівна

Конспект лекцій

з дисципліни

«Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства»
(для студентів освітнього рівня «магістр» спеціальності 071 – Облік і оподаткування. Облік і аудит)).

Відповідальний за випуск *Т. В. Момот*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *Н. І. Гордієнко*

План 2015, поз. 118Л

Підп. до друку 18.05.2015
Друк на різнографі
Тираж 50 пр.

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 5,2
Зам. №

Виконавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова
вул. Революції, 12, Харків, 61002
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК 4705 від 28.03.2014 р